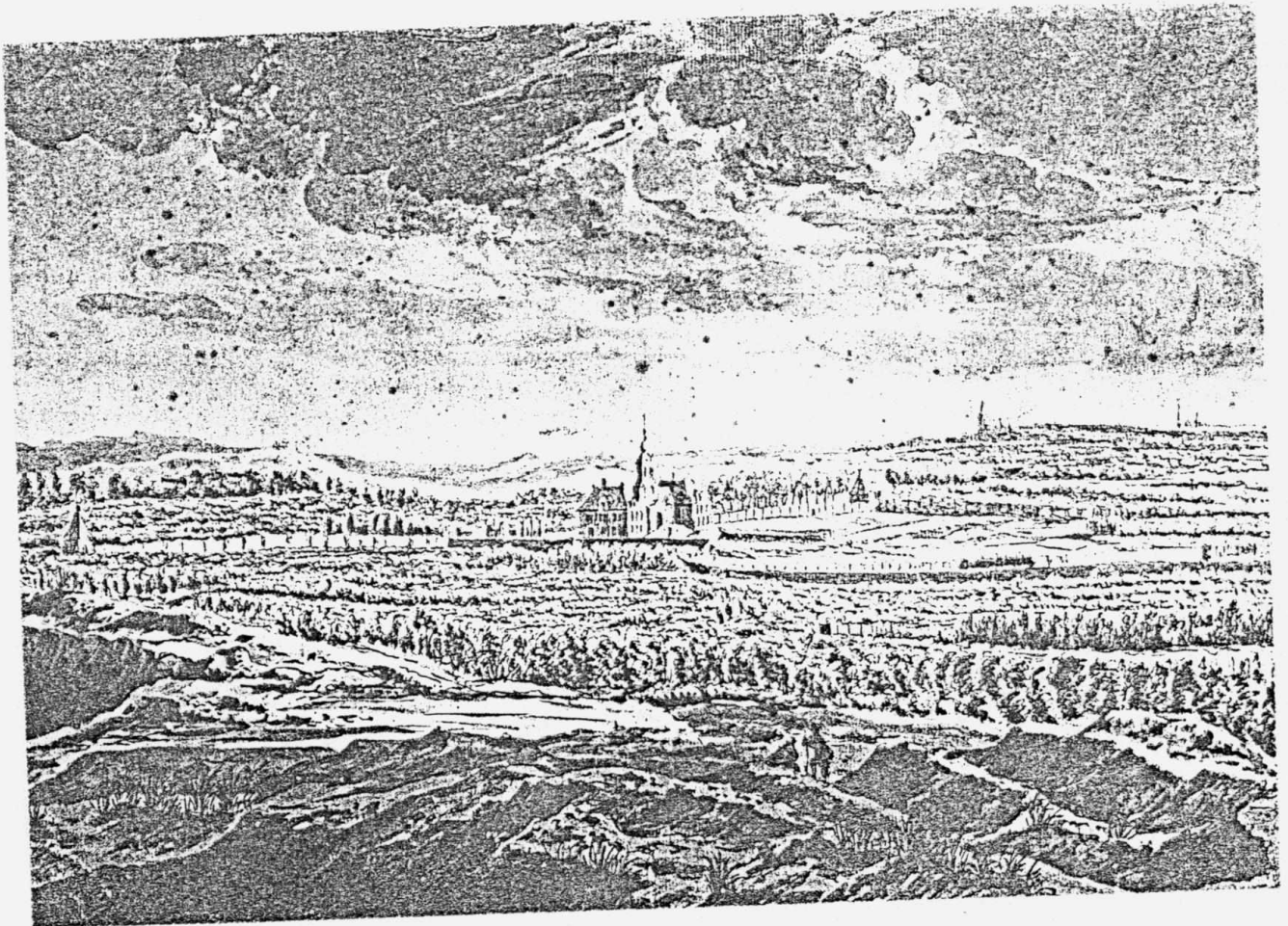

LANDGOEDEREN
IN DE GEMEENTE WASSENAAR
HISTORIE EN WAARDE

DR. L.H. ALBERS

Gemeente
Wassenaar

LANDGOEDEREN IN DE GEMEENTE WASSENAAR

HISTORIE EN WAARDE

september 1997

Opdracht:
Gemeente Wassenaar

Dr. L.H. Albers
Albers Adviezen
Annastraat 3A
030-2310788

VOORWOORD

Bij dit werk dat zoveel onderzoek vereist hebben gelukkig velen mij geholpen. De archiefmedewerksters van de Gemeente Wassenaar Mevrouw H. Kapma en Lisette van Koppen zijn ons vele dagen terwille geweest. Ook de archiefmedewerkers van de gemeente Den Haag en de heer R. van Iterson van het Hoogheemraadschap te Leiden hebben ons bijzonder geholpen. De overige zeven archieven hebben zeker ook van onze komst vernomen. "Ons" is geen pluralis majestatis, maar een aantal mensen die allen op hun beurt een deel van het werk verrichtten: drs Mechteld Schelberg, drs Dagmar Stiebral, dottoressa Gloriana Favaretto, Barry Heinrichs, drs Hanneke Helmink, ir Kees Spelt (Elsenburg Adviesbureau, De Bilt) en drs Henk Baas (bureau Landview te Hoorn).

Aan Robert van Lit ben ik dank verschuldigd wegens het nauwkeurig doorlezen en corrigeren van het manuscript.

Zonder de toestemming en medewerking van eigenaren en beheerders van de landgoederen was dit hele onderzoek onmogelijk geweest. Velen van hen ben ik dankbaar voor hun soms bijzonder enthousiaste hulp.

Een alles inspirerende bijdrage, hulp en niet aflatende interesse mocht ik ervaren van Hans van Son van de afdeling Groenvoorziening van de Gemeente Wassenaar.

Veel dank aan allen!

Lucia Albers

september 1997.

INHOUD

Inleiding

I Algemeen

I.1 Geschiedenis van de streek	8
I.2 Tuinhistorie	17
I.3 Waardering van de landgoederen	31
I.4 Conclusies en aanbevelingen	36

II Landgoederen

II.1 Inleiding	
II.2 De landgoederen	

III Documentatie

III.1 Bezochte archieven	1
III.2 Kaarten algemeen	2
III.3 Literatuur algemeen	6

INLEIDING

Wassenaar is een van de gemeenten in Nederland die uitzonderlijk rijk zijn aan historische landgoederen. Het besef van hun historische betekenis leeft sterk bij het gemeentebestuur. Daarom werd opdracht gegeven tot het maken van een rapport, dat kan dienen als basis voor beleidsbeslissingen betreffende de landgoederen.

De opdracht van de gemeente Wassenaar luidde:

"Cultuurhistorisch onderzoek;

schets van de cultuurhistorie van de gehele gemeente Wassenaar, waarin de landgoederen een verder gaande uitwerking genieten.

Met name de tuinhistorie van de streek binnen de verschillende landgoederen en buitenplaatsen en een onderlinge waardering staan centraal.

Wat is essentieel voor het cultuurhistorisch behoud van de diverse buitenplaatsen en voor Wassenaar als geheel?

Welke kaarten en historische gegevens zijn waar te vinden?

Het rapport moet tevens conclusies ten aanzien van het gemeentelijk beleid bevatten."

Het was nodig een inventarisatie te maken van de culturele inhoud van de afzonderlijke landgoederen. Bovendien moest een waardering van de landgoederen onderling worden gemaakt en algemene beleidsaanbevelingen worden geformuleerd. Voor een aantal landgoederen zijn ook specifieke beleidsaanbevelingen toegevoegd. De landgoederen zijn beschreven zoals ze zich nu voordoen. Hun geschiedenis is onderzocht. De delen die van de landgoederen zijn afgesplitst en later bebouwd of anderszins onherkenbaar veranderd, zijn verder niet meegenomen in dit onderzoek. Indien de visuele eenheid van een landgoed hersteld kan worden, bijvoorbeeld door het weghalen van een hek, zijn de afgesplitste delen wel in het onderzoek opgenomen.

Van kastelen en landgoederen die in de loop van de eeuwen zijn verdwenen is de geschiedenis niet onderzocht. Evenmin zijn de tuinen van 20ste eeuwse landhuizen en villa's opgenomen in dit onderzoek.

Er bestaat reeds een uitgebreide literatuur over sommige landgoederen, van andere is vrijwel niets bekend. Om tot een evenwichtig rapport te komen en geen dubbel werk te doen, is besloten in het tweede deel van het rapport de landgoederen afzonderlijk te behandelen.

Eigenlijk is het merkwaardig dat de streek die zo dicht bij Den Haag en Leiden ligt, als lustoord met buitenplaatsen nooit zo bekend is geworden als de Vecht of het Kennemerland. De reden is vermoedelijk dat een 18de eeuwse prentwerk als het Zegenpralant Kennemerlant of de Zegenpralende Vecht nooit gemaakt werd. Een verklaring wordt wel gevonden in het feit dat een duidelijke lijn als een rivier ontbreekt, maar zo'n rivier is in Kennemerland ook niet aanwezig. Waarschijnlijker is dat de Wassenaarse buitenplaatsen in de eerste helft van de 18de eeuw niet zo veel betekenden als die elders. Het hoogtepunt voor de buitens rond Den Haag lag in de 17de eeuw. Het Buitenhof (Prins Maurits 1621), Hofwijck (C. Huygens 1640, door J. van Campen en P. Post), Huis ten Bosch (Van Campen en P. Post), Huis ten Nieuburch, Honselaarsdijk (Frederik Hendrik), Clingendael (Doublet, 1640, 1680), Rijksdorp (Amelis van Bouchorst 1672, door Pieter Post) en Duinrell (Cornelis de

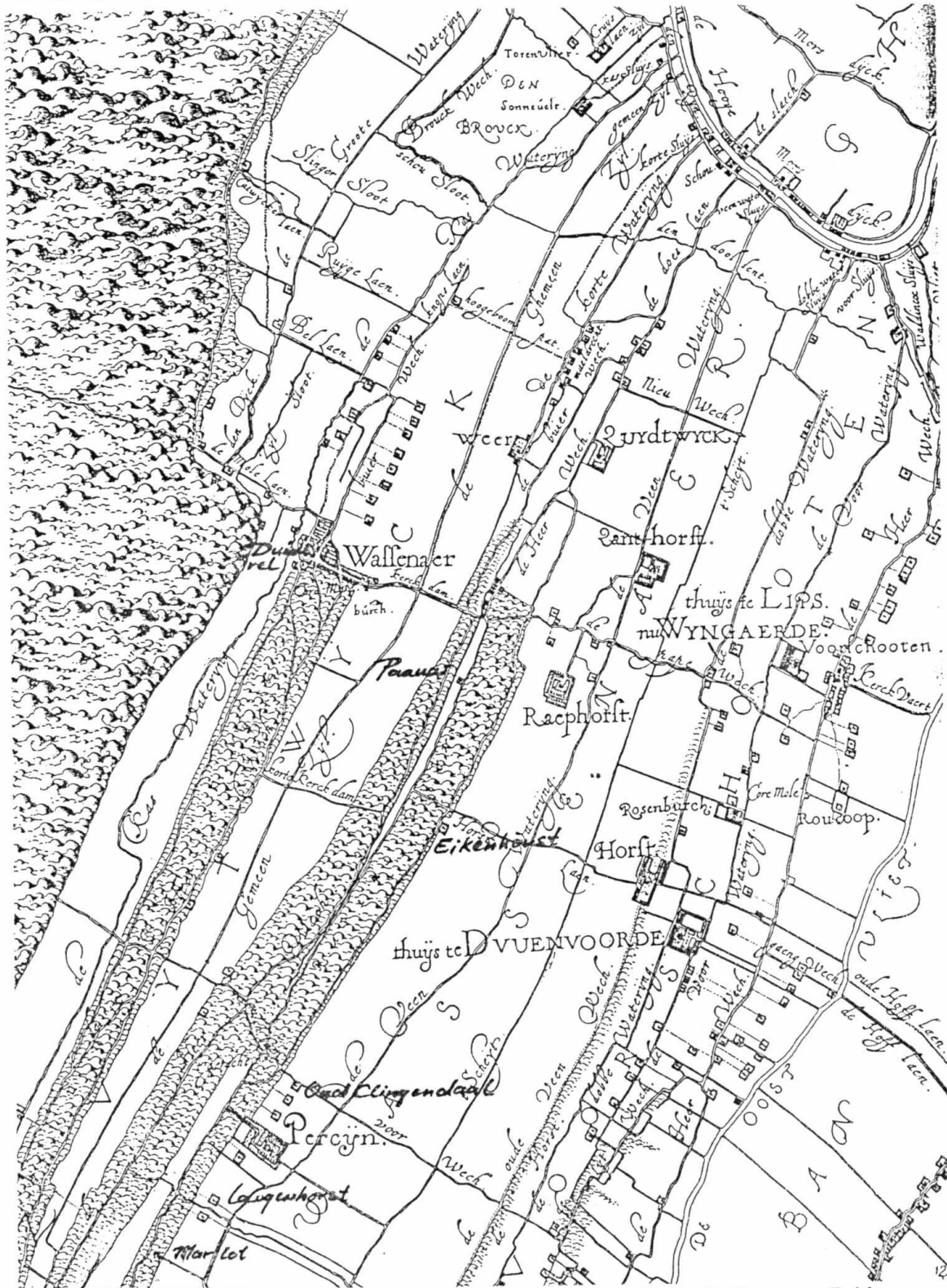
Jonge van Ellemeet ca 1680 door Jacob Roman) waren alle in de 17de eeuw zeer bekend. Toen zijn er ook zelfstandige schilderijen en prentwerken van deze tuinen verschenen maar de verschillende tuinen werden niet met elkaar in een prentwerk afgedrukt, zoals dat in de 18de eeuw gebeurde van het Kennermerland en de Vecht. Alleen P.J. Lutgers heeft in de 19de eeuw met zijn verzameling litho's de streek tussen Den Haag en Leiden behandeld, zoals hij dat deed voor het Kennemerland, de Vecht en de Utrechtse Heuvelrug. Robert van Lit heeft met zijn boek "Wassenaarse oudheden" (1978) waarin landgoederen en boerderijen in tekst en tekeningen zijn beschreven, een 20ste eeuwse versie van zo'n beroemd prentwerk gemaakt. Het heeft zeker de aandacht gevestigd op de historische en recreatieve waarden van de landgoederen en oude boerderijen.

Toch heeft het ontbreken van een beroemde 18de eeuwse bundeling van prenten de bestudering van de streekgeschiedenis parten gespeeld. Daardoor was er minder behoefte de achtergronden te kennen van die inmiddels sterk veranderde of verdwenen buitenplaatsen. De interesse van de zijde van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in de ontwikkeling van de afzonderlijke buitenplaatsen lijkt hier trager op gang te zijn gekomen dan elders. De Gemeente Wassenaar een uitzonderlijk besluit genomen, toen zij in 1994 besloot tot dit onderzoek van de landgoederen binnen haar grondgebied.

Moge dit werk een hiaat vullen en aanleiding zijn tot verdere studie.

DEEL I

ALGEMEEN

Afbeelding 1 1615, blad uit Kaartboek van Rijnland, door Floris Balthasar en Balthasar Florisz. van Berckenrode, tonende de landschapsstructuur, kastelen en hofsteden

I.1. GESCHIEDENIS VAN DE STREEK

Landschap

De oudste kaart die wat details laat zien van de streek, komt uit het kaartboek van Rijnland en dateert van 1615 (afb.1). De structuur van het landschap is er duidelijk op te herkennen. Lange stroken van afwisselend vlaktes en duinen volgen de kustlijn. Tussen 3000 jaar v.Chr. en het begin van onze jaartelling werden door zandafzettingen vanuit zee twee oude duinruggen opgeworpen, nu strandwallen of oude binnenduinen geheten.

Ten westen daarvan ontstonden omstreeks het jaar duizend de jonge zeeduinen, die met zand vanuit zee werden opgeworpen; daar achter lag de strandvlakte, een soort reusachtige muur die bij hoog tij door de zee werd overstroomd. Toen het gebied eenmaal werd bewoond, werden vanaf het einde van de middeleeuwen ter afwatering van de venige strandvlaktes weteringen gegraven (afb.2 en 3). Pal achter de jonge duinen liggen nog steeds restanten van de duinsloot (afb.4). Door de meest westelijke strandvlakte loopt de Kaswetering. De Zijlwetering ligt ten oosten van de eerste strandwal; de Veenwetering ligt ten oosten van de strandwallen in de Veenweide. De weteringen waren openbare vaarwaters. Op de strandwallen werden de wegen aangelegd; de Heerwegh op de westelijke strandwal was de voorloper van de Schouwweg; die op de oostelijke strandwal werd later de Rijksstraatweg. Dwars op de wegen die over de strandwallen liepen waren dammen door de vlaktes gelegd: de Kerkdam en de Korte Kerkdam.

Het best kon men wonen op de overgang van droge naar nattere gebieden, zodat men van beide kon profiteren. De kastelen werden gebouwd op zandkoppen die uit het veen omhoog staken (horsten), relatief een veilige plek. Bovendien moesten de grachten vol water staan.

Het dorp Wassenaar ontstond op de kop van de westelijke oude strandwal, vermoedelijk in de 11de eeuw. De boerderijen lagen precies op de overgang van droge en natte gronden. Op de strandwal kon men bouwlandjes, moestuinen en boomgaarden aanleggen, vaak op afgegraven grond; in de natte vlakte werd gehooïd en het vee geweid. In dezelfde overgangszones verschenen later de buitenverblijven, eerst vaak als herenkamer bij een boerderij.

Kastelen

In de 12de eeuw werden de leenrechten die de Heer van Rijnland verleende, erfelijk en werd het dus zinvol voor het nageslacht een kasteel en domein na te laten. De kastelen werden gebouwd achter de oudste, meest oostelijke strandwal.

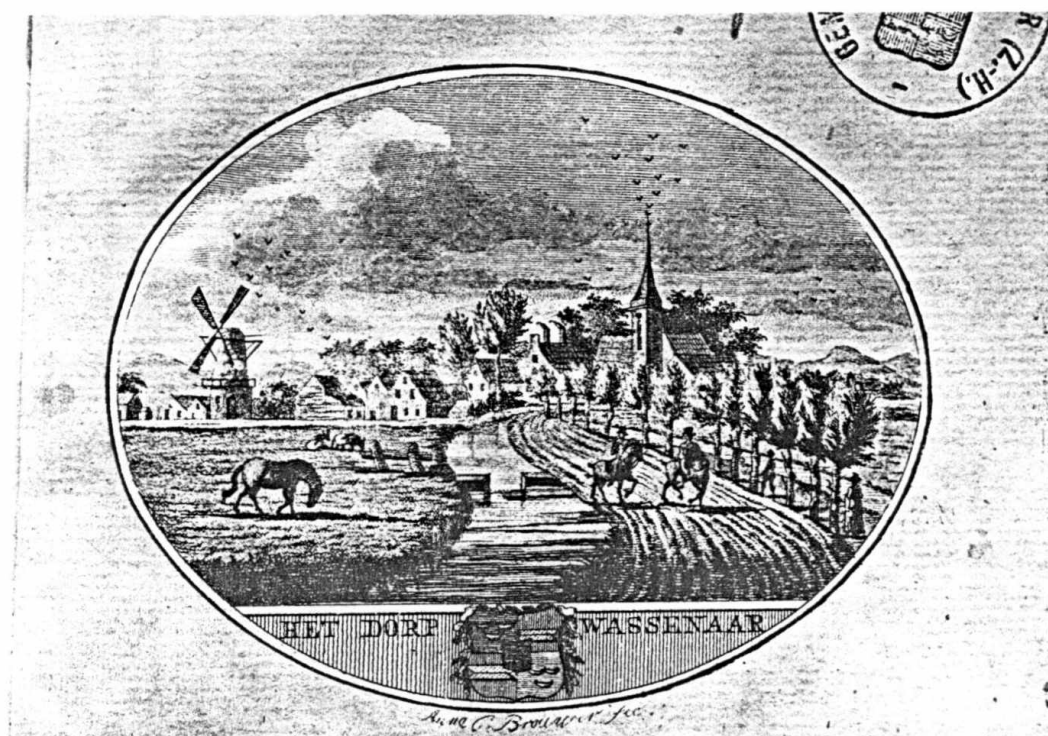
Op de kaart van 1615 staan onder andere de toen belangrijke kastelen weergegeven, van noord naar zuid: 't Huijs te Weer, Zuydtwijck, Zanthorst, Raephorst, ter Horst, (Wijngaerde en Duivenvoorde in de gemeente Voorschoten) en Percijn. Daarvan bestaat alleen kasteel Duivenvoorde nog. Van Zuidwijk, Santhorst, Raaphorst en Ter Horst kunnen we de plek van het middeleeuwse kasteel herkennen in het terrein.

Afbeelding 2 Veenwetering in de Horsten

Afbeelding 3 zelfde plek, de weg of dam dwars op de landschapsstructuur

Afbeelding 4 1799, gravure door Anna C. Brouwer in: R. Bakker, *De Nederlandsche Stad- en Dorp-Beschrijver*, voor Wassenaar en Zuydwyk, deel VII, 1799. foto Albers

Buitenpaleizen, speelhuizen en hofsteden

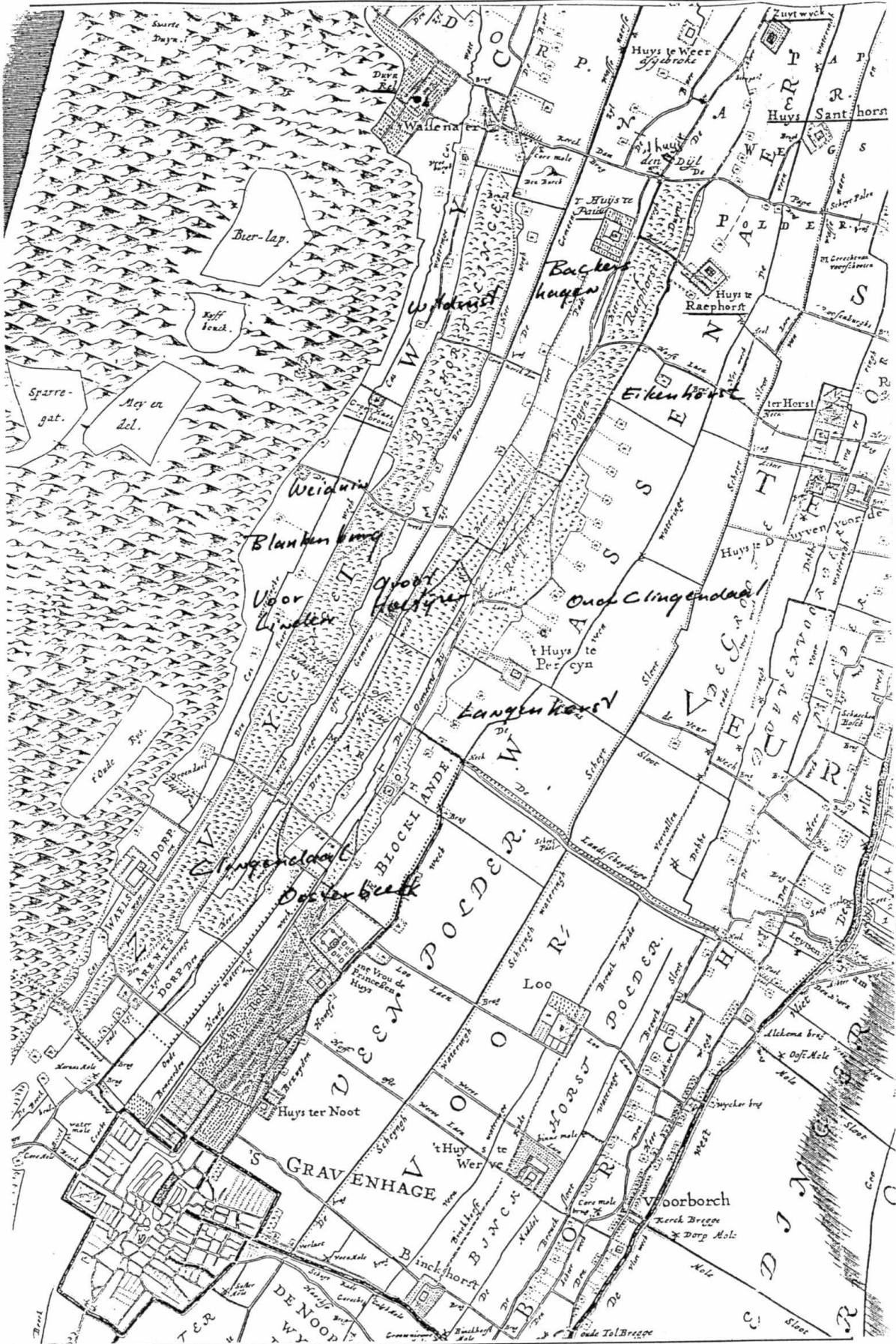
In de omgeving van Den Haag zijn waarschijnlijk Nederlands vroegste voorbeelden te vinden van niet permanent bewoonde tweede huizen buiten de stad. Vooral door de adel werden al in de 16de en het begin van de 17de eeuw zelfstandige buitenwoningen of zelfs buitenpaleizen gesticht in en om Den Haag. (Huis ten Bosch, Huis te Rijswijk, Honselersdijk (door Frederik Hendrik).

De hovelingen en de gegoede burgerij volgden het voorbeeld van de adel met Marlot, Huis te Werve, Binckhorst; Hofwijck werd gesticht door de veelzijdige staatsman Constantijn Huygens, Zorgvliet door de dichter Jacob Cats en Ockenburg door de arts en dichter Jacob Westerbaen.

Aanvankelijk sprak men over een hofstede of speelhuis als het ging over een woning buiten, pas in de 18de eeuw werd de term buitenplaats gebruikelijk. Op Langenhorst mocht in 1613 geen speelhuis worden opgericht op de plaats van een vervallen schuur.¹

De buitenverblijven hadden aanvankelijk dikwijls de vorm van een boerderij met opkamer, een hofstede (Clingendael, Marlot, Backershagen). In een volgende fase werd een speelhuisje of herenhuis naast de boerderij gebouwd. Het speelhuis of het paviljoen van Clingendael werd omstreeks 1660 gebouwd over de sloot. Daarna werd dit paviljoen tot een huis vergroot en de boerderij gesloopt.

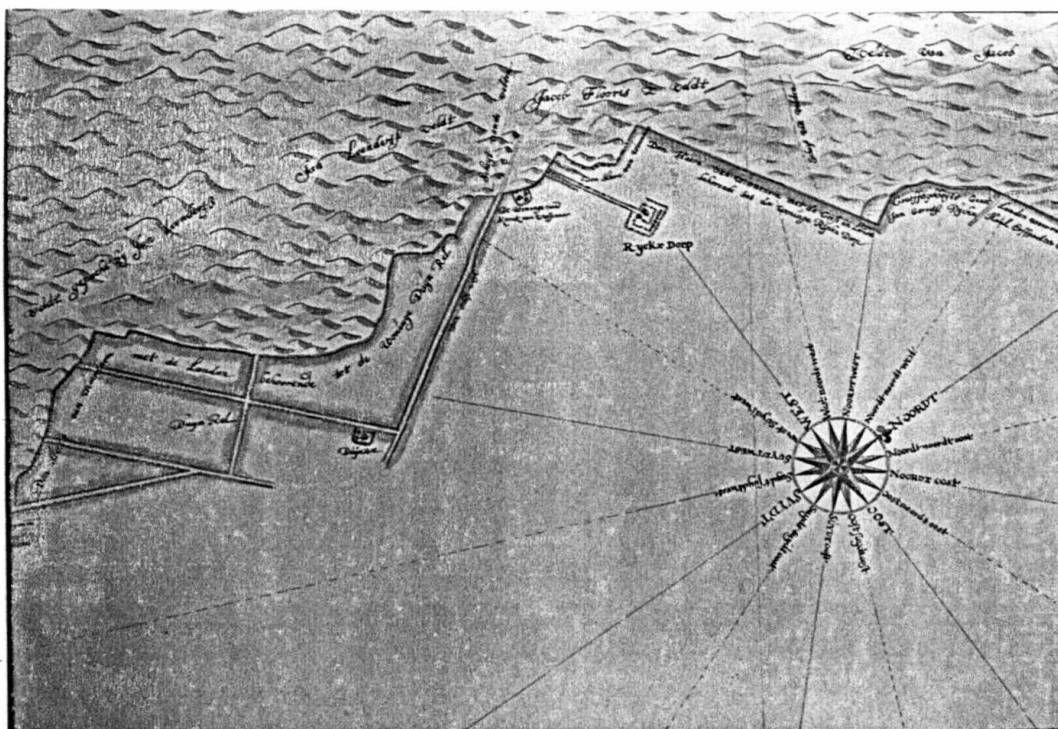
¹ "sonder dat men daer een hujs ofte speelhujs sal mogen timmeren". J.C.A. van der Lubbe te Bodegraven vond een stuk met betrekking tot Langenhorst van 19 dec. 1613 in het Rechterlijk Archief Wassenaar, 7 fol. 233-236.

Afbeelding 5 1746, kaart van J.J. Dou

Ligging buitenplaatsen

Op de kaart van J.J. Dou uit 1685 (3e editie 1746) staan meer buitenhuizen dan op die uit 1615. Aan de rand van de oostelijke strandwal liggen de buitenplaatsen Eikenhorst, Oud-Clingendaal, Langenhorst (en de Haagse buitenplaatsen Marlot en Huis ten Bosch). Tussen twee strandwallen in liggen Oosterbeek, Clingendael, de boerderijen Klein en Groot Hoefijzer (het latere Wittenburg), Rust en Vreugd, Backershagen en 't Huis te Pauw. Ten westen van de westelijke strandvlakte liggen (Waelsdorp), Duindigt, Voorlinden, Blankenburg, Weiduin, Groot Hazebroek, Wildrust, Duinrel en Rijksdorp, dat op een noordelijker kaartfragment ligt. Op de kaart van 1746 zijn Rijksdorp², Duinrel, Huis te Pauw en Waelsdorp³ als belangrijke buitenplaatsen weergegeven. Het huis te Weer is dan al afgebroken.

Afbeelding 6 1660, Johannes Dou, detail uit "Chaerte van de voorkant der duijnen gelegen in de Heerlickheit van Wassenaar." Zichtbaar zijn Rijckxdorp en Duin Rel. foto Albers.

Naarmate de hofsteden groter waren, werden steeds vaker de weteringen er omheen gelegd. Zo werd de Kaswetering verlegd om Voorlinden en Wildrust, de Zijlwetering om Clingendael; verderop bij Backershagen werd hij onderbroken of geheel gedempt. Ten behoeve van een vijver op Wildrust werd in 1762 vergunning verleend door het waterschap Rijnland voor het verleggen van de Kaswetering en het maken

² Rijksdorp, een 14de eeuwse boerderij, werd in 1662 als buitenplaats voor Amelis van de Bouchorst ontworpen door de architect Pieter Post. De tuinen met de waterspelen werden beroemd. In 1824 is het huis afgebroken. Er kwam een nieuw huis op een andere plek met een bijbehorend landschapspark. Ook dat huis werd weer afgebroken. Sinds de verkoop van 1916 is het gebied in een villapark veranderd.

³ Van de buitenplaats Waelsdorp bestaat een grote kaart van 1765 in het GA Wassenaar.

van vier bruggetjes.⁴ Als vaarwegen werden de weteringen dus steeds minder belangrijk.

Bebossing

In het kale door wind geteisterde landschap zorgden de eigenaren van buitenplaatsen in de 17de en 18de eeuw voor de eerste bossen, onder meer ter bescherming van hun tuinen. Aan de noord- en westzijde van hun tuinen werden windsingels aangelegd, onder andere van iep (Clingendael, Hofwijck). Ook hakhoutbossen waren functioneel. In de vorm van 'bosketten' tussen lanen gelegen, werden zij onderdeel van de totale aanleg. De lanen werden gekapt, wanneer het hout kaprijp was, want profijt en vermaak gingen hand in hand op de landgoederen.

Vooral omstreeks 1800 was de bebossing van de duinen en andere onproductieve gronden een zorg van landgoedeigenaren in heel Nederland. Ca 1770 was de eigenaar van Raaphorst bezig met het beplanten van een strook duinen met elzen, van de Deyl tot de Zandzee ten zuiden van Raaphorst. Zijn opvolger Mr A.P. Twent, liet zijn aantekeningen omtrent de bosaanleg op Raaphorst in druk verschijnen. Na aankoop van Raaphorst in 1783 beplante hij onmiddellijk 18 morgen (een kleine 18 hectaren) met beuk, eik en esdoorn voor hakhout, italiaanse populieren, wilg, 'masten' [sparren], dennen, eiken, beuken, iepen en abelen.⁵ Ook fokte hij [200 à 300] schapen, ter verbetering van de wol.⁶ In die tijd van armoede en werkloosheid was bosaanplant tevens werkverschaffing, ook voor vrouwen en kinderen.

Op de Wassenaarse landgoederen zijn de restanten van de eikenhakhoutbossen dikwijls zichtbaar. Bijna ieder landgoed heeft wel een paar forse eikenhakhoutbossen.

Mr Twent werd Directeur Generaal van Waterstaat en minister onder Lodewijk Napoleon. Hij liet tussen 1807 en 1814 de Herenweg van Den Haag naar Leiden bestraten, sindsdien (Rijks)Straatweg geheten. De straatweg liep tussen zijn landgoederen de Paauw en Raaphorst door. Plannen om de Herenweg te bestraten waren er al langer. In het Wassenaars Gemeentearchief ligt een afdruk van de kaart van 1746 naar J.J. Dou met daarop een gele lijn over de Herenweg die bestraat zou worden, rode wegen vormden een "convenabele passage".

Twent liet ook andere veranderingen aanbrengen. Zo gaat het verhaal dat hij bij wijze van oefening soldaten de Seringenberg op de Raaphorst heeft laten opwerpen.

De gemeente Wassenaar in de 19de eeuw

De 19de eeuw na de Franse tijd, was een tijd van armoede voor de meeste mensen. Van der Aa schrijft omstreeks 1850 over Wassenaar: *"Deze gemeente bestaat uit de beide voormalig afzonderlijke heerlijkheden Wassenaar en Zuidwijk, beslaat volgens*

⁴ Oud Archief Rijnland te Leiden, inv. 410c; vergunning 23.8.1762.

⁵ Pelinck, 1970, p.161.

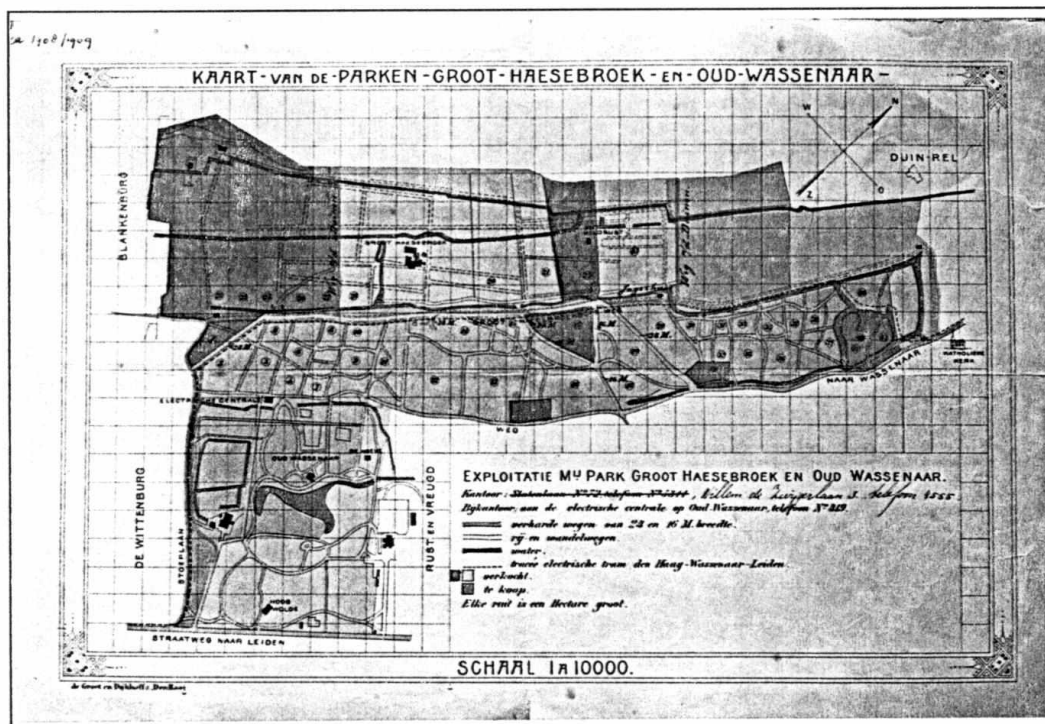
⁶ In Bloemendaal had de eigenaar van Wildhoef, Willem Philip Kops proeven gedaan met aanplant van Corsicaanse en Schotse dennen op Schapenduinen, waar hij tevens met schapenteelt zijn gronden ten nutte maakte. Beuken en eiken vervingen later de dennen. Een bekender voorbeeld van ca ?? is ?? Staring op de Wildenborch [gegevens aanvullen!!].

het kadaster eene uitgestrektheid van 6024 bunder, 78 ellen, waaronder 5992 bunder, 68 roeden en 11 ellen belastbaar land; telt 354 huizen, bewoond door 531 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 2860 inwoners, die meest in landbouw en handel in schulpen [schelpen] hun bestaan vinden. Ook heeft men er eenen korenmolen. In deze gemeente liggen ook het Paleis in het Bosch, bij 's-Gravenhage en het buitenverblijf van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden, het Huis de Pauw genaamd, en bovendien 25 buitenplaatsen en 58 boerderijen."

De 19de eeuw was ook een tijdperk van grootgrondbezit. Wassenaar werd gedomineerd door Prins Frederik (1797-1881), zoon van Koning Willem I. Deze kocht de landgoederen die mr. Twent al bijeen had gebracht, de Paauw en Raaphorst. Het Huis de Pauw breidde hij uit tot een paleis met een nog grootser park. Daartoe werden alle landgoederen opgekocht die maar binnen zijn bereik lagen: Ter Horst, Backershagen, Groot-Haesebroek en de Hertenkamp. Op Beukenhorst verscheen het buitenhuis van zijn adjudant.

In 1898 verkocht Frederiks dochter, Prinses Marie van Wied (1841-1910) Groot Haesebroek.

Een ander grootgrondbezitter was C.J. van der Oudermeulen, stalmeester in buitengewone dienst van koning Willem III. Als eigenaar van Rust en Vreugd, kocht hij in 1872 het zuidelijk aangrenzende landgoed Oud Wassenaar, liet er een kasteel bouwen (1876) en het bestaande park veranderen, o.a. door de Zijlwetering tot een grote vijver te vergraven.

Afbeelding 7 Kaart ca 1908/1909 van de verkoop in gedeelten van Groot-Haesebroek, Wildrust en Oud-Wassenaar, GAW foto Albers.

Villaparken

De verkaveling van diverse landgoederen tot villaparken begon in 1904 met Oud-Wassenaar, nadat Van der Oudermeulen was overleden. De Exploitatie Maatschappij

Groot Haesebroek en Oud Wassenaar werd in 1907 opgericht; directeuren waren de architecten Z. Hoek en J.T. Wouters. Als gemeente architect maakte Wouters plannen voor veel meer verkavelingen. Het plan voor de Exploitatie Maatschappij Park De Kieviet dateert van 1909. In 1913 werd de Korte Kerkdam door het landgoed Backershagen getrokken naar ontwerp van J.Th. Wouters.⁷ De nieuwe weg (de Rust en Vreugdlaan) zorgde voor de scheiding tussen Backershagen en Ivicke, dat op een gedeelte van Backershagen kwam te liggen. Van Backershagen werden bovendien Wiltzangk, Beukhaghe, de Hartenkamp en Meyland afgescheiden. Een groot deel van het landgoed bleef echter bewaard.

In 1925 maakte Wouters voor de gehele gemeente een Uitbreidingsplan. Door alle landgoederen, niet één uitgezonderd, werden wegen getekend, waarlangs villa's gedacht waren. Overal vormden de oude structuren het uitgangspunt voor uitbreiding van wegen om zo weer een villapark te realiseren. De grondbelasting, die in Wassenaar veel lager was dan in Den Haag of Rotterdam, was een reden voor rijke Hage-naars en Rotterdammers om zich in Wassenaar te willen vestigen. Daarnaast was de waardering voor het gezonde buitenleven toegenomen. Dankzij de gele tram was deze forensenplaats goed bereikbaar geworden.

De vestiging van Hage-naars en Rotterdammers voor de oorlog is minder talrijk geweest dan voorzien. Na de oorlog zijn er vooral dichte woonwijken ontwikkeld, in plaats van villaparken. Zo bleven althans de beschreven landgoederen grotendeels bewaard.

⁷ 31 mei 1913, ontwerp J. Th. Wouters, GAW 24.

I.2. TUINHISTORIE

Inleiding

De stijlgeschiedenis van de landgoederen in de gemeente Wassenaar en omgeving verschilt slechts van wat elders gebeurde in die zin dat de streek rond Den Haag in de 17de eeuw toonaangevend was voor de rest van Nederland. Wat toen in Den Haag werd gedaan diende als voorbeeld, de rest van Nederland volgde met een zekere vertraging.

Later is deze voorsprong niet meer zichtbaar. De stijlgeschiedenis, vooral van de 17de eeuw, is wat uitvoerig behandeld omdat die in geen standaardwerk gevonden kan worden en juist in de 17de eeuw de tuinen in de omgeving van Den Haag van belang zijn.

Het benoemen van stijlen is voortgekomen uit de behoefte om indelingen te kunnen maken van overeenkomstige kenmerken uit een bepaalde periode. Het spreekt vanzelf dat zulke indelingen naar tijd en algemene kenmerken nooit volledig 'passen' op de werkelijke situaties. Niet iedere tijdsindeling kan dus als een wet van Meden en Perzen worden beschouwd. Zeker in een jonge wetenschap als tuinhistorie valt gelukkig nog veel nieuws te ontdekken. Bijna alle tuinen hebben hun individuele vormen. Dat neemt niet weg dat er per stijlperiode wel degelijk veel overeenkomsten te vinden zijn. De rijkdom aan vormen lijkt het grootst in tijden dat een stijl nog in ontwikkeling is, zoals in de 17de eeuw. Ook ten tijde van het rococo en het prille begin van de landschapsstijl, toen men de classicistische-barok als saai was gaan ervaren, was men in de tuinen op zoek naar nieuwe vormen. Dat is ook weer het geval aan het begin van de 20ste eeuw, wanneer alle vormen van landschapsparken zijn beproefd en het vooral de architect van de woning is, die zoekt naar een moderne vormgeving van de tuin die zijn nieuwe gebouw omringt.

Middeleeuwen

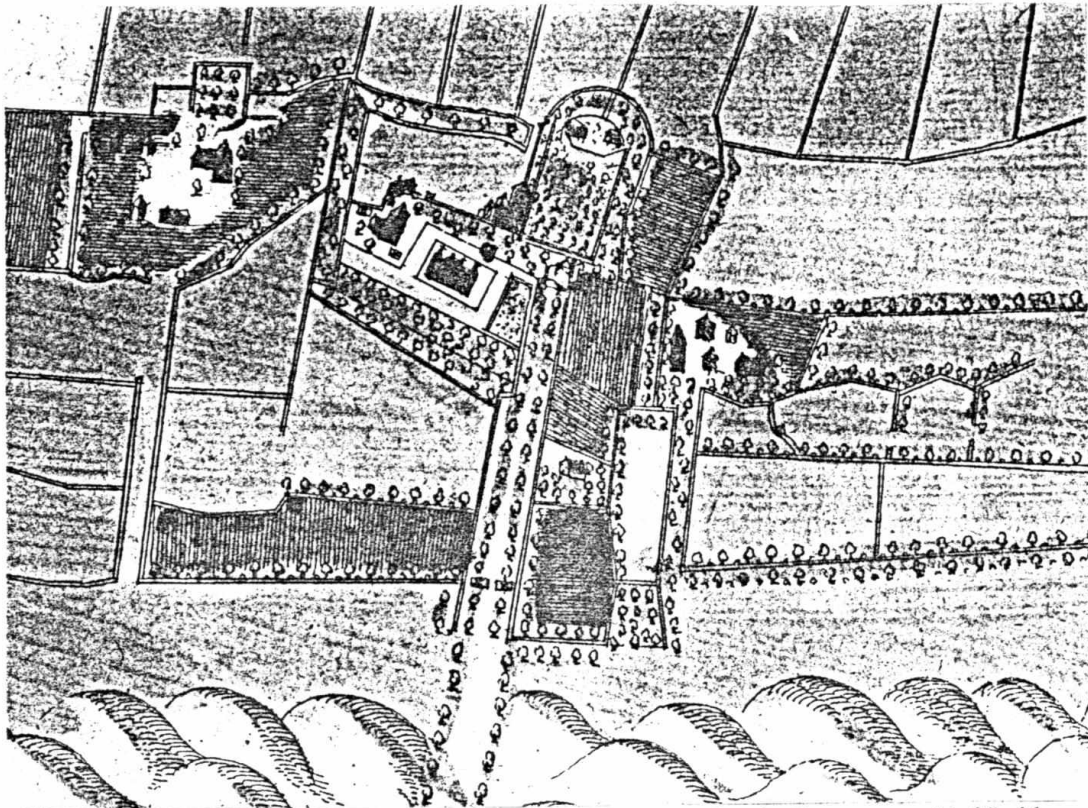
De middeleeuwse kastelen die in de streek rond Wassenaar ontstonden, hadden specifieke grondvormen van grachten en toegangswegen. Deze kwamen nooit in de centrale as van het kasteel uit; een benadering waarbij men diverse haakse hoeken moest omslaan en liefst over meerdere bruggen het kasteel naderde, was aanvankelijk veiliger en verleende status. Op de kaart van *Raaphorst* uit 1711 is die overhoekse toegangslaan te zien (afb. 8).

Aangezien van de kastelen weinig over is, is daarvan geen aparte studie gemaakt. Middeleeuwse kastelen zijn in het vorige hoofdstuk genoemd.

1500 - 1620

Hoewel bekend is dat al in de 16de eeuw eigendommen op het land door stedelingen werden verworven, is net als overal elders in Nederland over de tuinen in deze eeuw zeer weinig bekend. Het meeste weten wij uit gravures zoals die van Vredeman de Vries, de Vier Jaargetijden van Pieter Brueghel de Oude (lente 1565) en schilderijen van tuinen uit de Zuidelijke Nederlanden. Een 16de eeuwse buiten is nog nauwelijks bekend. Een uitzondering is de Binckhorst bij Voorburg.

16de eeuwse boerderijen waren: Clingendael (1591 gekocht door Philip Doublet I), Eikenhorst, Langenhorst, "Huis te Pau", vermoedelijk ook Duinrell (op kaart 1616),

Afbeelding 8 1711 Kaart van Raaphorst (detail), foto en collectie Gemeentearchief Leiden

Blankenburg was een 16de eeuwse boerderij die in de 17de eeuw tot buitenplaats werd. Voorlinden was een 16de eeuwse of oudere boerderij die in de 17de eeuw een hofstede werd.

De toegangsweg kwam dikwijls uit naast de zij-ingang van het huis (*Blankenburg zie kaart 1764, Eikenhorst*). Dat gold ook voor toegangswegen van huizen elders in het land: Nieuw-Amelisweerd (Utrecht), Velserbeek (Velsen). Pas omstreeks 1700 was de centrale as of centrale toegangsweg algemeen geworden.

17de eeuw, Hollands classicisme 1620-1680

Voor zover we nu weten werd de eerste tuin in de stijl van het Hollands classicisme aangelegd in 1621. Het was de tuin van het Buitenhof van Prins Maurits, die deze samen met Simon Stevin had ontworpen. De basis ervan werd gevormd door een rechthoek, oftewel een 'dubbel vierkant' met twee ingeschreven cirkels. De cirkels die bestonden uit loofgangen met raampjes, waren met elkaar verbonden d.m.v. een loofgalerij. In de hoeken bevonden zich acht vierkante of ronde loofkoepels. De fontein in het midden van de cirkels werden omgeven door planten in potten. Datzelfde patroon was ook terug te vinden in de tuin van Prins Frederik Hendrik te Buren, aangelegd tussen 1625 en 1628.⁸

De tuinen van het hof te Honselersdijk (na 1621) en van het buitenhuis Hofwijck in Voorburg (1639-1643) waren eveneens aangelegd in de Hollands classicistische stijl. Ze waren gebaseerd op de ideale maten, zoals beschreven door de Romeinse

⁸ L.H. Albers en C. Sieger, *Historie kasteelterrein te Buren. Bijlage bij beheersplan Kasteelterrein te Buren*, September 1992, rapportnummer 634/90017, p.17.

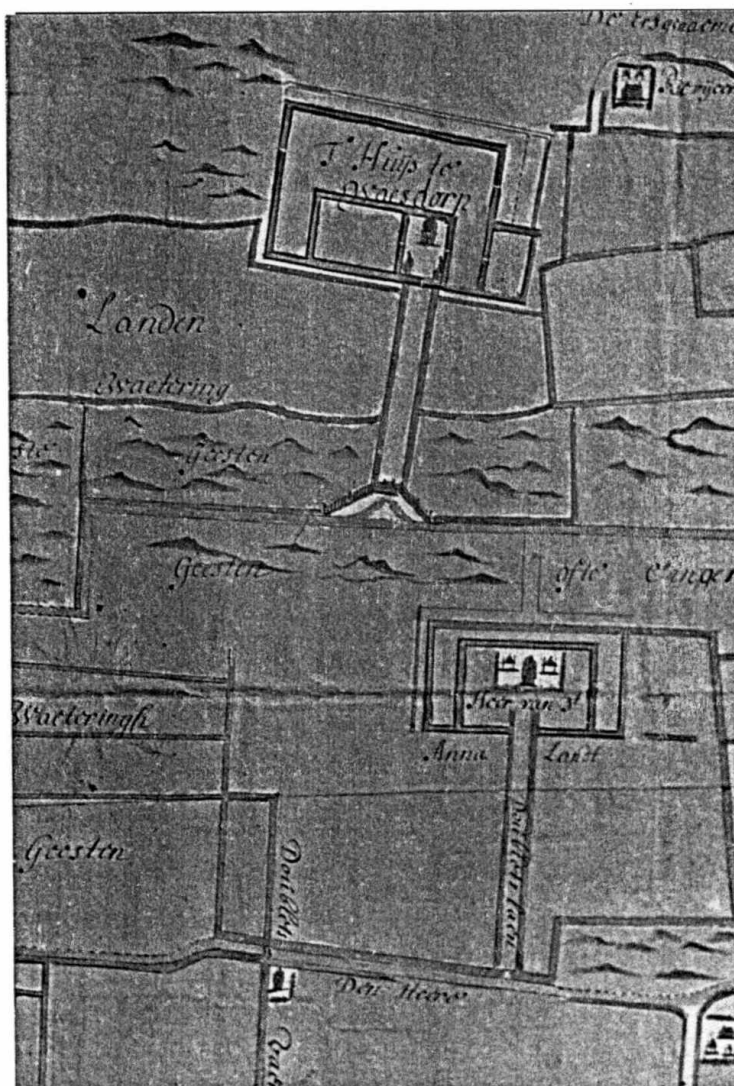
architect Vitruvius en de 15de eeuwse Italiaan Alberti.⁹ De Italiaanse invloed was ook terug te vinden in het gebruik van veel beelden en fonteinën, planten in potten en exotische gewassen als oranjeboompjes en laurierboompjes, die 's winters in de oranjerie vorstvrij werden bewaard.

Hollands-classicistische tuinen waren symmetrisch, hadden een duidelijke relatie met het huis en werden omsloten door grachten en boomsingels. Boomgaarden en moestuinen bevonden zich binnen die structuur, evenals hakhoutbosjes en boomkwekerijen. De tuindelen die puur voor de sier waren gemaakt, waren geringer naar mate de status en de middelen van de eigenaar afnam.

De ideale buitenplaats volgens de regels van het Hollands classicisme is in 1648 afgebeeld door de architect Philip Vingboons (1607/08-1678). Ook Pieter Post (1608-1669) maakte tuinontwerpen met dezelfde harmonische verhoudingen. De rechthoekige kavels van de vol- en laatmiddeleeuwse ontginningen vormden de basis voor hun ontwerpen. Dat vervolgens de kavels aan de ideale verhoudingen werden aangepast, blijkt alleen al uit de geschiedenis van *Clingendael*. Bij *Clingendael* werd in 1640 een lange toegangslaan aangelegd naar de boerderij, die in het dal tussen de duinen - clingen - lag. *Clingendael* (afb. 2, en deel II, afb. 1) kreeg de ideale basisvorm met het huis in het midden, omgrachte boomgaarden aan weerszijden en de toegangslaan opzij.

De lanen en grachten van *Zuidwijk* (deel II, afb.4) zijn eveneens een dubbel vierkant. Of dit inderdaad

van 17de eeuwse aanleg is, blijft onbekend. Bij *Ter Horst* (II afb.1) liggen vier vierkanten binnen een lange rechthoek, ongetwijfeld een 17de eeuwse aanleg, na

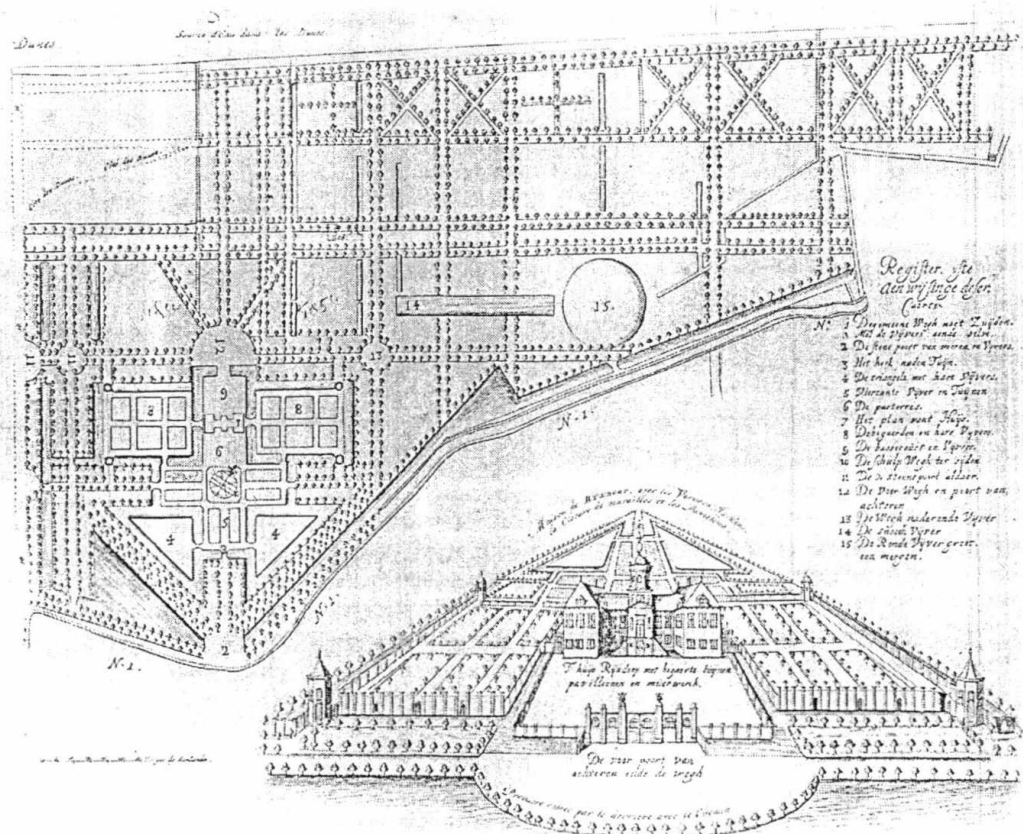
Afbeelding 9 Clingendael en Waelsdorp op een kopie van een in 1630 gemaakte kaart van het grensgebied tussen Rijnland en Delfland (detail), Johan Dou, Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden.

⁹ K. Ottenheim, "De correspondentie tussen Rubens en Huygens over architectuur (1635-40)", *Bulletin KNOB* 96 (1997) 1, p.3.

1667. Vergelijkbare vormen werden aangetroffen op Waelsdorp, Ockenburg (J. Westerbaen, huis voltooid 1652, 1654 lofdicht, Holl. classicistische tuin), Marlot (1699), Meer en Bosch, Zorgvliet (na 1643), Backershagen, Groot-Hoefijzer (zie Wittenburg), Huis de Paauw, Voorlinden, en Percijn. Ook op de kaart van *Duinrell* van 1644 (II, afb.1) ziet men dat pogingen werden gedaan om tot een (classicistisch) lanenstelsel te komen.

Niet alleen in de omgeving van Den Haag, maar ook elders werden vergelijkbare basisvormen gemaakt. Elswout bij Overveen, getekend op een kaart van 1642 door de landmeter Pieter Wils is een vroeg voorbeeld.¹⁰

In 1672 maakte Pieter Post een ontwerp voor Rijksdorp voor Amelis van Bouchorst, die tevens eigenaar van Haesebroek was, een belangrijk bezit omdat de eigenaar ervan Heerlijkheidsrechten had. Overigens was ook Zuidwijk een Heerlijkheid. Een gravure van de aanleg van Rijksdorp bleef bewaard (afb.10). Deze laat een geometrische indeling zien met driehoeken in de landpunt. Niet zichtbaar zijn de vele watersprongen (kleine watervalletjes), die beroemd werden. In het stratenpatroon van het villapark Rijksdorp (sinds 1916) is het ontwerp van Pieter Post nog steeds te herkennen, maar een argeloze bezoeker van de wijk zal niet vermoeden dat hier ooit zo'n beroemd huis met tuinen heeft gelegen.

Afbeelding 10 Plattegrond van Rijksdorp door Pieter Post, 1662-1663.

¹⁰ Pieter Wils, 1642 kaart in Rijksarchief Noord-Holland.

In de 17de eeuw werden veel sterrebossen aangelegd: bossen waarvan de lanen vanuit een centrum uiteen gaan als de stralen van een ster. Sterrebossen lagen vroeger op *Duindigt*, *Duinrell* (II, afb.2, ontwerp ca 1680), *Eikenhorst* (II, afb.1, 17de eeuwse buitenplaats met sterrebossen), *Blankenburg* (in het deel dat nu eigendom is van *Voorlinden*) en op *Wildrust*. Alleen het sterrebos van Duinrell is volledig verdwenen; van Duindigt, Eikenhorst, Blankenburg en Wildrust zijn niet alle lanen maar de bossen nog wel aanwezig. Clingendael's sterrebos dateert van kort na 1905.

Frans beïnvloed classicisme 1680-1700, en classicistische barok 1700-1715

In Frankrijk werd de Hollands classicistische plattegrond bewerkt tot de Franse baroktuin.¹¹ Vervolgens kreeg de Franse tuinaanleg op haar beurt vanaf 1680 weer invloed in Nederland. De kenmerken ervan zijn als volgt samen te vatten: een rechthoekige basisvorm, de aanwezigheid van een centrale hoofdas. Slot Zeist met zijn lange centrale as (1677) was voorbeeld voor de rest van Nederland.

De eerste tuin in Nederland waarvan de indeling Hollands was, maar een Franse parterre (een geometrisch plantbed, vaak van buxus) kreeg, was *Clingendael* (I-I, afb.2). Andere tuinen in Nederland die kenmerken van beide stijlen vertonen zijn: Huis te Heemstede (na 1680), Middachten (kort na 1694).

Daniel Marot (1661-1752) was de bekende decoratie-architect die deze stijl tot een vast canon maakte. Hij begon vooral als ontwerper van decoraties voor schoorsteenmantels, spiegels, tuinpriëlen, parterres en waterkommen. Bij Slot Zeist zorgde hij voor de invulling van de parterres (1677). Hij werkte tevens voor de Oranjes aan onder andere De Voorst te Dieren (1697-1700), Het Loo (1684-1697), Hampton Court (1694-1697) en Oranjewoud (1703-1707). Voor de familie van Wassenaar Obdam werkte Marot aan Twickel (in of vóór 1712), en aan *Zuidwijk*. Onder zijn leiding werden latwerk (voor het leifruit), een gemetselde vijver en fonteinen gemaakt in 1711-12.¹² De uitgeschulpte waterkom in het tweede vierkante perceel van Zuidwijk heeft grote overeenkomst met die op de Cannenburg (Vaassen, kaart van 1761) en de waterkom bij Oranjewoud (Friesland). De kom van Oranjewoud werd door Marot ontworpen.¹³ De stijl van Marot heeft zich ontwikkeld van barok via régence tot het rococo (Huis ten Bosch, 1736-39)

Régence 1715-1730

De régence betreft een stijlperiode die dikwijls in beschrijvingen achterwege wordt gelaten, wellicht omdat ze maar kort duurde en er bovendien weinig voorbeelden van worden gevonden. Erkende voorbeelden in Kennemerland zijn Waterland, 1724 en Velserbeek vóór 1729. Het gebruik van natuurlijk materiaal (bv. verdiepte graskommen in plaats van vazen, beelden en vormboompjes), het toepassen van afwisse-

¹¹ F. Hopper, "De Nederlandse Klassieke tuin en André Mollet", *Bulletin KNOB* 82 (19983) 3/4, p.98-115.

¹² B. Olde Meierink, Marot en Zuidwijk, *Cascade, Bulletin voor tuinhistorie*, 1, 1991, nr.2, p.13-14.

¹³ R.L.P. Mulder-Radetzky en B.H. de Vries, *Geschiedenis van Oranjewoud, van vorstelijk lustslot tot voorname buitenplaats*, Alphen aan den Rijn 1989, foto p.34.

ling en het hanteren van schuine assen vond toen ingang. De stijl is wat lichter en speelser dan in de periode van de barok.

De tuin van *Zuidwijk* op de gravure van 1712 (II afb.3) is al zo elegant en verfijnd, dat men hier kan spreken van *régence* in plaats van de zwaardere barok. De parterre van opengesneden banden (*pièces découpées*) is ook een vondst van de *régence*.

Het sterrebos met waterkom achter het huis van Ter Horst is moeilijk dateerbaar (1725 of kort na 1752, zie onder Ter Horst).

De verdwenen waterkommen van Backershagen, 1726 (II afb.1), zouden ook in aanmerking zijn gekomen voor de stijlbenaming *régence*.

Clingendael kreeg vóór 1733 waterkommen en een slangemuur.¹⁴ Deze waterkommen werden later in landschappelijke stijl gewijzigd. De helft van de slangemuur bestaat nog.¹⁵

In de periode van het *régence* zijn er dus wel activiteiten geweest, maar er is weinig van overgebleven.

Pieter de la Court van der Voort, woonachtig te Leiden en oom van de eigenaar van Backershagen (zie aldaar) schreef een tuinboek in 1737. Hij zette zich af tegen overdadige versiering en rijkdom van de tuinen en is nog veeleer een vertolker van de *régence* dan het rococo. Of zijn boek veel invloed heeft gehad, is niet bekend. Het bevat slechts één plattegrond van een niet typerende tuin, namelijk in de vorm van een driehoek, terwijl de rechthoek de populaire tuinvorm was.

Het rococo 1731-1770

In de periode van circa veertig jaar waarin de stijl van het rococo overheerste, was er in de omgeving van Wassenaar en Den Haag niet veel activiteit.

Het rococo is een eerste aanzet tot de landschapsstijl. In navolging van ontwikkelingen in Engeland, was men ook hier op zoek naar afwisseling, meer natuurlijk materiaalgebruik en een andere wijze van planten binnen het strakke stramien van het classicisme. De toegepaste ontwerpmethoden waren echter nog die van de geometrische stijlen. De voor het rococo kenmerkende kleine slingerpaadjes werden nog met een passer getekend. Later had men geen waardering meer voor dergelijke kunstmatige, sterk kronkelende paadjes waardoor ze langzamerhand verdwenen.

Van de menagerie met rococokoepel op *Oosterbeek* (II afb.3) is niets meer over.

Meer en Bos in Den Haag is een uniek voorbeeld van het rococo¹⁶, al zijn ook daar nog maar weinig slingerpaadjes bewaard gebleven. In de rechthoekige bosvakken kunnen die echter betrekkelijk eenvoudig weer worden aangelegd.

Slechts op grond van de vermoedde periode van aanleg wordt Het Zwarte Hek, later *Terveken* geheten, in deze periode geplaatst, zonder dat er typische rococo kenmerken te herkennen zijn in de aanleg. Het heeft een uitzichtheuvel die waarschijnlijk in de eerste helft van de 18de eeuw werd opgeworpen, ofwel werden de sloten rond een natuurlijk duin toen uitgegraven en het duin verder opgehoogd. Eiken op de heuvel schat ik op meer dan 250 jaar oud.

¹⁴ 1733 Kaart van Clingendael en Duinzicht door B. den Baes, kleurentekening op perkament, Gemeentearchief Den Haag inv nr 67.86.

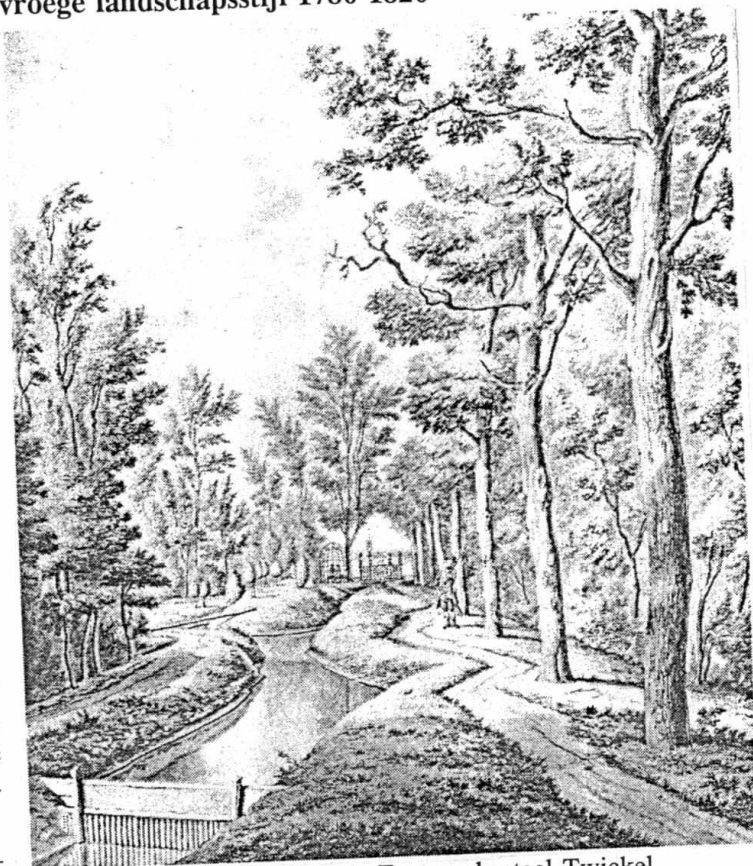
¹⁵ Olde Meierink, "18de eeuwse tuinmuren (o.i.d.) 1997.

¹⁶ L.H. Albers, H. Helmink-Habes, *Geschiedenis van het landgoed Meer en bos te Den Haag*, Albers Adviezen Utrecht 1996.

Zeer vroege 1755-1780 en vroege landschapsstijl 1780-1820

Het onderscheid tussen rococo en vroege landschapsstijl is soms moeilijk te maken. De zeer kleine slingerpaadjes in het bos van *Rust en Vreugd* (aangelegd vanaf 1758) zijn een voorbeeld van de overgang van rococo naar vroege landschapsstijl. Zodra het stramien van rechte lanen is weggevallen kan men spreken van een aanleg in de sfeer van de landschapsstijl. Rust en Vreugd, *Zuidwijk* (vóór 1772, afb.11) en *Backershagen* (vanaf 1772, afb. 12) zijn de vroegste voorbeelden in Wassenaar.

De paadjes in het eikenbos van Rust en Vreugd liggen zeer dicht bij elkaar en zijn al eeuwenlang uitgeharkt. Zij zijn kleiner dan elders te zien is. Ze

Afbeelding 11 1772, P.C. la Fargue, kasteel Twickel

Afbeelding 12 Backershagen, kronkelende beek van de vroege landschapsstijl

liggen binnen het vierkante stramien van het bos, maar omdat de passer er bij de aanleg niet meer aan te pas kwam, zijn ze toch eerder voorbeelden van zeer vroege landschapsstijl dan van het rococo. Enkele van de zeven tekeningen van Zuidwijk door P.C. La Fargue uit 1772 vertonen een voorzichtig begin van de landschapsstijl, waarvan zelfs een slootje met mini-eiland bewaard is gebleven. In de voormalige hertenkamp van Backershagen zijn ook zulke minipaadjes en slootjes te vinden. Deze zeer vroege vorm van landschapsstijl is te onderscheiden van hetgeen daarop volgde, de wens om een echt landschap te imiteren.

Wanneer hoofdlanen slingerend worden gemaakt, kan men spreken van een aanleg in de sfeer van de landschapsstijl. Daarbij staat het nabootsen van een geïdealiseerd, natuurlijk landschap voorop. Heuvels en dalen, slingerende lanen, kronkelpaadjes langs slingerbeken, vijvers met een klein eilandje, een kluizenaarshut, een Griekse godentempel, een tuinhuis annex duiventil in de vorm van een gotische kapel, een Chinese of Zwitserse brug, waren de ingrediënten die werden gebruikt om verschillende taferelen en sferen te maken die tijdens een rondwandeling werden aangedaan. Zowel op Rust en Vreugd als op Backershagen zijn weilanden in het ontwerp opgenomen. De ferme ornée, het ideaal van de versierde boerderij, is op beide van toepassing. Een menagerie en hertenkamp completeren dat beeld, een grot voor een kluizenaar beantwoordt tevens aan de preromantische wens tot het oproepen van associaties met voorbije tijden en verre landen. Veel gebouwen werden gemaakt in de stijl van de oudheid; men vond dat die met zijn perfecte verhoudingen het best bij de natuur paste. Vandaar dat de neo-classicistische bouwstijl zo populair werd in combinatie met een landschapspark. De classicistische koepel op een kunstmatig zeer sterk opgehoogd duin van Backershagen fungeerde als uitzichtpunt naar de wijde omgeving (afb.14). Onder de heuvel ligt een idyllische vallei, destijds dikwijls een "Griekse vallei" genoemd, nu overgroeid en beschaduwde door de hoge bomen eromheen. Het landgoed *Oud-Wassenaar* had een "Chinese tempel", gebouwd tussen 1786 en 1796. Deze staat aangegeven op de kaart van 1822 (II afb.1) aan de overzijde van het weiland. (Er bestaat geen tekening of foto van.) Ook het Haagse landgoed Marlot had een Chinees paviljoen op een heuveltje. Het stond aan het uiterste randje van het park met zicht over het weiland en vormde met zijn hoge puntdak het uitzicht vanaf het huis (foto GAH).

Kenmerkend voor de vroege landschapsstijl zijn met name de bomen die regelmatig langs de paden zijn geplant, zodat men slingerende lanen krijgt. In plaats van linden en iepen werden nu veeleer beuken gebruikt als laanbeplanting. Bijzondere bomen als rode beuken en Italiaanse populieren moesten accenten geven aan het pittoreske beeld dat werd opgeroepen. Naaldbomen vertegenwoordigden een ernstige en soms een sombere sfeer en zorgden voor afwisseling, berken en acacia's gaven lichte accenten. Met de bekende middelen (lanen, water) werden slingervormen gemaakt, aanvankelijk heel kleinschalig. Backershagen is een goed voorbeeld van die kleinschaligheid.

Ook *Oosterbeek* heeft nog zo'n slingerende beukenlaan, aangelegd tussen 1791 en 1802 door de architect en landschapsarchitect J.D. Zocher sr (1763-1817). Langs de andere lanen van Oosterbeek zijn de bomen verdwenen of later weer met eiken beplant. De vorm van de vijver in de as van het huis met een klein eilandje is door Zocher sr bepaald. J.D. Zocher jr (1791-1870), die hier ca 1839 zijn vader opvolgde paste zo'n ouderwetse laan niet meer toe.

Daarnaast is ook *Voorlinden* door Zocher sr in een landschapspark veranderd en ook hier heeft Zocher jr het werk van zijn vader voltooid. Daarvan bestaan alleen nog de litho's van Lutgers en oude foto's. Het huidige park is zo kaal dat daarin de sporen

van de beide Zochers niet meer zijn terug te vinden.

De vroege landschapsstijl is toegepast op heel veel meer plaatsen:

Op *Blankenburg* is deze stijl nog steeds dominant aanwezig, weliswaar in verwaarloosde staat, omdat het hele gebied in stukken is geknipt.

De landschappelijke vijvers van *Duinrell* (II,afb.4) werden later vergroot en aangevuld met een hertenkamp, zodat van de vroege landschapsstijl bijna niets meer zichtbaar is.

Slingerpaadjes, slingervijver en glooiende heuvels zijn op *Langenhorst* de onmiskenbare tekenen van de vroege landschapsstijl. Een ander mooi kenmerk van vroege landschapsstijl zijn de twee kleine eilandjes achter het huis van *Oud Clingendael*.

De *Wittenburg* heeft een summiere vorm van vroeg-landschappelijke aanleg gekend, herkenbaar in de kleine verdroogde vijvertjes in het bos.

Clingendael werd in landschapsstijl veranderd door J.D. Zocher sr met een zichtas achter het huis over het eiland in de grote vijver, typerend voor Zocher sr (Hartekamp, te Heemstede). de vijver werd uitgegraven om het eiland heen. De Paauw heeft op de kadastrakaart (1822) ook een eiland in de as van het huis, waaromheen de vijver werd uitgegraven. Een naastgelegen vijver liet drie kleine eilandjes zien en een omgraven groter eiland. In een latere fase (Zocher jr) zijn de twee vijvers met elkaar verbonden en de eilandjes weggegraven.

De vroege landschapsstijl is vrijwel onzichtbaar geworden op *Groot-Haesebroek* en *Raaphorst* omdat beide nadien sterk veranderd werden.

Volle landschapsstijl 1820-1855

Kenmerkend voor de volle landschapsstijl is dat de tuinen werden ontworpen vanuit de open ruimte. Deze ruimte bestaande uit een grasveld, weiland of een vijver werd met boomgroepen en bosjes omgeven en met exotische bomen en groepen van bloeiende heesters en bloemperken verder aangekleed. Dit in tegenstelling tot de vroege landschapsstijl, waarbij de slingerpaadjes en -vijvers zich veelal door bosjes kronkelden. In de volle landschapsstijl werden doorkijkjes open gehouden naar zichtpunten buiten het park. De centrale as maakte plaats voor schuine assen. Zo wordt het huis ook niet meer recht van voren, maar schuin, via een vaak rondlopende oprijlaan, benaderd. *De Paauw* is daar een goed voorbeeld van. Het sortiment wordt uitgebreid met uitheemse planten en bomen afkomstig uit Amerika en Japan (*Sequoia*, *Moerascypres*, *Catalpa*). Door Zocher jr toegepaste bomen waren ook de *Varenbeuk*, *Rode kastanje* en *Plataan*. *Catalpa*, *moerascypres* en *Haagbeuk* zijn vermoedelijk door Zocher jr als combinatie bij de vijver van *Oosterbeek* geplant. Zocher jr en diens zonen hadden een kwekerij te Haarlem, waarvan een catalogus van ca 1835 bewaard is gebleven.¹⁷

Onderstaande parken werden in deze periode (opnieuw) aangelegd.

Voorlinden, (Zocher sr), Zocher jr 1834

Wittenburg tussen 1822 en 1855 (Lutgers)

De Paauw, Zocher jr 1838, door Prins Frederik gekocht

Raaphorst, Zocher jr 1838, door Prins Frederik gekocht

Clingendael, Zocher jr 1839, voor Van Bienen

Oosterbeek, (Zocher sr), Zocher jr 1839, voor Van Bienen

Langenhorst, litho in Lutgers, 1856.

De Paauw en *Clingendael* zijn de beste voorbeelden van het werk van Zocher jr in

¹⁷ "Catalogus van kwekerij van Zocher, ca 1835, Centrale Bibliotheek landbouwuniversiteit Wageningen.

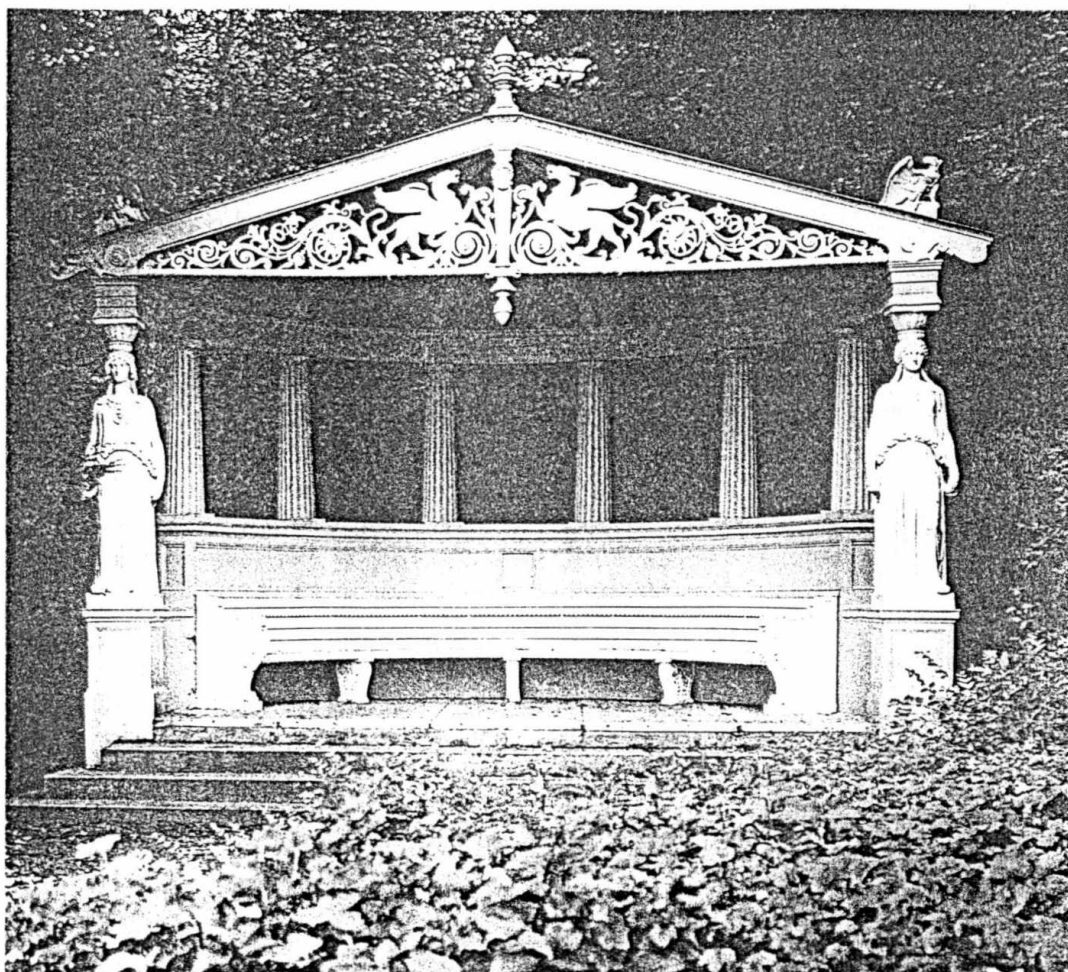
de omgeving van Den Haag. Zie hiervoor de afzonderlijke beschrijvingen van de landgoederen.

Op de *Wittenburg* is zichtbaar dat in de 19de eeuw een landschappelijke aanleg aanwezig was, waarvan de neogotische toren het letterlijke hoogtepunt vormde. Van dat park is weinig over. Het lijkt nu meer op een bos.

Late landschapsstijl 1855-1900

Men krijgt de indruk dat de roemrijke Zocher jr in Wassenaar werd vervangen door de wat jongere en later even roemrijke architect van prins Frederik in Muskau, Eduard C.A. Petzold (1815-1891). Hij domineerde deze stijl in de omgeving van Wassenaar, waardoor de landschapsparken grootser van opzet en opener werden. Dit in tegenstelling tot veel parken elders in Nederland, die vaak juist zo vol werden geplant met exotische bomen, dat de architectuur van het park er onder te leiden had.

De Prinsessetuin van *de Paauw*, door Petzold ontworpen vermoedelijk in 1855, is geen voorbeeld van landschapsstijl, maar was een door de Duitse architect Schinkel geïnspireerde Pompeiaanse tuin. Hiervan zijn nog slechts foto's aanwezig. De restanten van deze tuin worden besproken onder de Paauw. In dezelfde stijl werd

Afbeelding 13 Stibadium, zitbank van de Paauw, ontworpen door H.H.A. Wentzel, nu op 't Laar bij Ommen

ook het 'Stibadium' gemaakt, een fraaie zitbank met caryatiden.

Aangezien het park van de Paauw nog niet lang tevoren door Zocher jr was gewijzigd, heeft Petzold daaraan niet veel toegevoegd. Het uitzicht van de Paauw richting Raaphorst heeft Petzold echter wel degelijk toegevoegd; dit uitzicht is sterk verdiept. *Raaphorst* werd sterk verfraaid, vooral door de aanleg van een vijver en de wijsheid van de uitzichten.

Het was Frederiks wens om al zijn landgoederen samen te voegen tot één geheel. Daartoe liet hij in 1854 Petzold een plan maken (kaart 1854). Deze was tot 1881 bezig om een samenhang tussen de landgoederen te brengen en op sommige plekken verfraaiingen aan te brengen.

Petzold werkte samen met H.H.A. Wentzel, die zorgde voor bouwkundige elementen als fraaie bakstenen bruggen (Backershagen, Hertenkamp, muren, koepel (Paauw), en op Raaphorst een schiettent en stenen terras aan de vijver. Tesaamen hebben zij op Beukenhorst gewerkt (1861).

Petzold hield sterk rekening met de reeds aanwezige structuren. Zijn uitgangspunten waren eenvoud, grote lijnen en een goede kleuropbouw. Hierbij spaarde hij zwaar hout en kapte ruimte en zicht daar omheen. De grootsheid van de aanleg van Raaphorst en de zichten naar en vanaf de vijver zijn onovertroffen. Petzold maakte gewoonlijk veel grote gelobde boomgroepen in de weilanden, maar op Raaphorst zijn die eigenlijk niet te vinden, wellicht omdat het park grotendeels al aanwezig was.

Op *Beukenhorst* (aanleg van 1861) zijn deze lobvormige boomgroepen nog wel te herkennen. Toegangslanen moesten intact blijven, tenzij zij dwars door een landschapspark liepen. De voormalige toegangslaan van *Groot Haesebroek* veranderde Petzold in een zichtas met rijen eiken aan weerszijden. Naast het huis ligt een bloementuin en een moestuin. Volgens Petzold mocht de omgeving voor het huis en voor de bloementuin rechtlijnig en zichtbaar kunstmatig zijn. Het park moet zo natuurlijk mogelijk lijken.

Afbeelding 14 Backershagen, koepel eind 18de eeuw op opgeworpen heuvel en muur van Wentzel

Bij het neo-gotische huis *Ter Horst* (1863) dat een onderdeel is van de Horsten, is niet aantoonbaar wat Petzold meer heeft gedaan dan een route er naartoe leiden. De linden echter die voor het huis staan, dateren van vóór de tijd van Petzold. Het buxustuintje naast het huis lijkt eerder ca 1900 te zijn aangelegd.

De vijver en het grootse landschapspark van *Raaphorst* is bij verre het fraaiste werk van Petzold in de omgeving van Wassenaar. Gezien de grootsheid van de vijver van *Oud-Wassenaar* en het gegeven dat de toenmalige eigenaar werkte voor prins Frederik, zou ook deze parkaanleg ca 1876 door Petzold gemaakt kunnen zijn. Bewezen is dat echter niet.

De vele 19de eeuwse bospaden van *Terveken* zijn te weinig architectonisch om van een late landschapsstijl te kunnen spreken.

Gemengde stijl 1890-1940 en Nieuwe Architectonische Tuinstijl 1910-1940

Na 1900 volgt een gemengde stijl van geometrische vormen bij het huis en landschappelijke aanleg in een wijdere kring daaromheen.

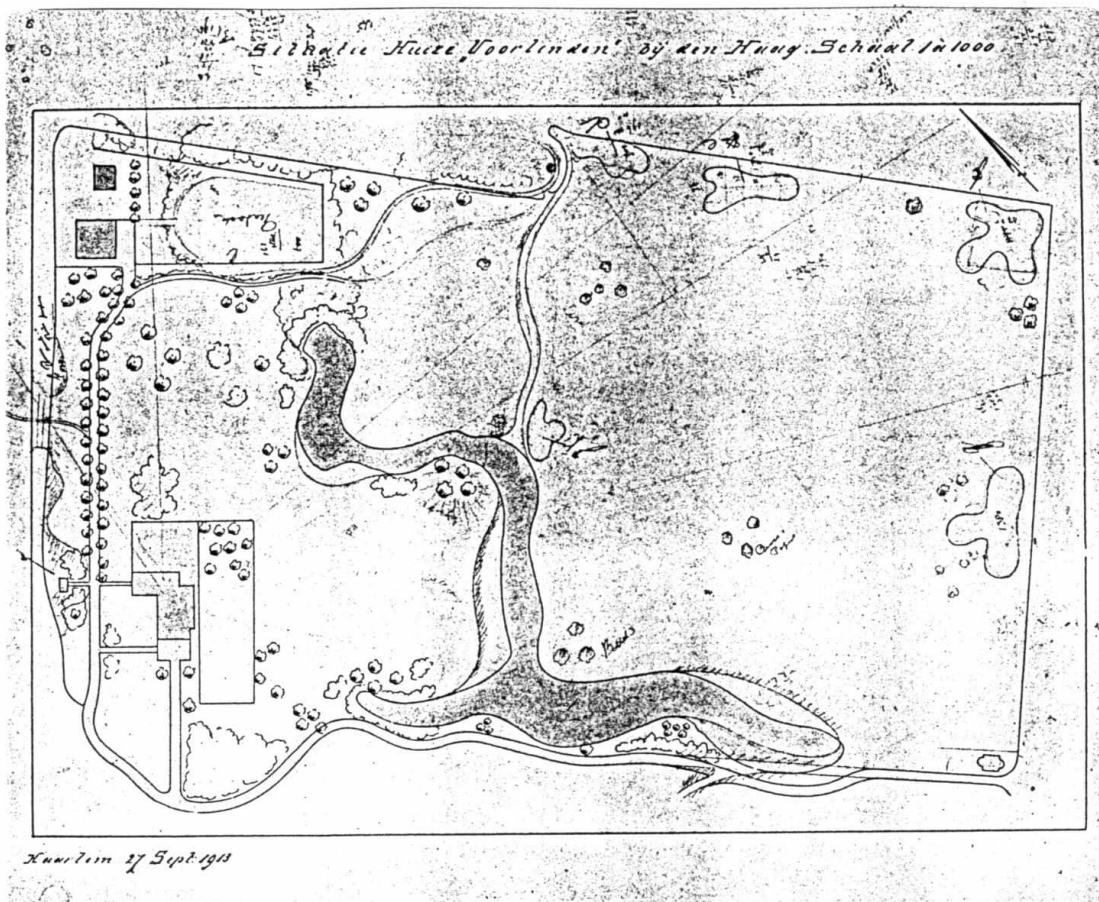
Een voorbeeld daarvan is *Terveken*, waar in 1908 een huis werd gebouwd, met een geometrische tuin daarbij, terwijl de rest van het gebied bleef wat het was. De enige enige kennis die we van die tuin hebben is in de vorm van een prentbriefkaart en de grote plattegrond van de Heidemij.

In 1911 maakte de engelse architect van het nieuwe huis *Voorlinden*, R.J. Johnston, ook het ontwerp voor de tuin daar direkt omheen. De aanleg bestaat uit geometrische vormen, die in de huidige situatie goed behouden zijn, behalve de waterkom.

Het voormalige Zocher-park om de tuin werd bewerkt door L.A. Springer (1855-1940). Deze nam de tekenstijl van Petzold over, hetgeen zichtbaar is in Springers ontwerp (1913, afb.15). Springer stelde voor de bestaande vijver te verbreden en er een slinger bij te maken, dat is ook uitgevoerd. De gelobde boomgroepen die hij in de weilanden tekende, zijn niet aangelegd of inmiddels weer verdwenen.

Naarmate de landschappelijke stijl minder van betekenis wordt en de geometrische vormen het hele ontwerp gaan domineren, spreekt men van de Nieuwe Architectonische Tuinstijl. Deze is toegepast op de nieuwe landhuizen en villa's. Het ontwerp voor *Maarheeze* door J.J. Brandes en D.F. Tersteeg (1914) is daar een voorbeeld van. Maar de 20ste eeuwse landhuis- en villatuinen zijn in dit onderzoek niet aan de orde gekomen. Aan de oude tuinen van de landgoederen is deze stijl voorbij gegaan. zij waren al ingericht.

Het ontwerp voor de villa *Eikenrode* door Roeters van Lennep in 1936 zit op de rand van Mengstijl en Nieuw Architectonische Tuinstijl (II, afb.2).

Abbeelding 15 1913 Voorlinden, ontwerp door L.A. Springer, collectie en foto LU Wageningen

Samenvatting tuinhistorie

De kasteelterreinen van Raaphorst, Santhorst en Zuidwijk zijn herkenbaar, hoewel de kastelen zelf al lang geleden zijn afgebroken. Op de plaats van kasteel Ter Horst staat een 19de eeuws jachthuis.

In de 17de eeuw was de tuinarchitectuur in Den Haag en omgeving toonaangevend voor de rest van Nederland. Backershagen, Clingendael, Duindigt, Duinrell, Oosterbeek, Ter Horst, de Paauw, Voorlinden, Wittenburg en Zuidwijk hebben 17de eeuwse vierkante en rechthoekige grondvormen gehad, waarvan nog elementen over zijn: grachten, sloten, wallen, dijkes, wegen, lanen en paadjes. Zonder kaarten zijn die vaak los liggende elementen onherkenbaar, want een 17de eeuwse sloot is niet te onderscheiden van een 19de eeuwse. Ter Horst is, hoe onherkenbaar ook, het beste voorbeeld van 17de eeuwse aanleg, omdat er geen andere stijl overheen werd geprojecteerd. Daarom zouden daar de 17de eeuwse sterrebossen weer kunnen worden aangelegd. Clingendael, Duindigt en Zuidwijk hebben nog vrij veel basisvormen als grachten, wallen, lanen, terwijl in de overige landgoederen deze periode van aanleg nagenoeg onzichtbaar is geworden. De grondvorm van Clingendael volgens de ideale buitenplaats van Vingboons, is een voorbeeld voor al die verdwenen buitenplaatsen. De grondvormen van Zuidwijk, met zijn aaneen geschakelde vierkanten, zijn bijzonder gaaf bewaard gebleven.

De gelobde vijver in het tweede vierkant van Zuidwijk (vermoedelijk 1712 door

Daniel Marot) is het beste voorbeeld van een vijver uit de eerste helft van de 18de eeuw. De slangemuur van Clingendael dateert ook van ca 1730. De heuvel naast het huis van Terveken is een bijzonder 18de eeuws element.

Terwijl van de 17de eeuw juist de structuurvormen dateren, zijn van de 18de eeuw de elementen die in die aanwezige structuur werden ingevuld, bewaard gebleven. (Daarom is Meer en Bosch in Den Haag een uniek gebied, omdat daarvan de 18de eeuwse geometrische grondvormen en invulling goed herkenbaar zijn.)

Van de rococo-achtige zeer vroege landschapsstijl (1755-1780) worden de kleinste slingerpaadjes teruggevonden op Rust en Vreugd. Backershagen heeft die kleine vormen ook in kronkelslootjes die een duinbeek moeten voorstellen, kleine al dan niet natuurlijke duintjes en een grot die even na het maken ervan aan een kluizenaar werd toegewezen. Zuidwijk heeft ook van die rococo of zeer vroeg landschappelijke elementen in de vorm van slingerslootjes en -paadjes.

Alle parken die op de kadasterkaart van 1822 zijn getekend met landschappelijke vormen, kan men rekenen tot de vroege landschapsstijl. Gemakkelijkst herkenbaar is die aan de waterlopen en de kleine eilandjes. Clingendael, Duindigt, Oud Clingendael, Oosterbeek vertonen zulke kleine eilandjes. Blankenburg is ook een voorbeeld van een aanleg in vroege landschapsstijl

Het werk van Zocher sr kan gerekend worden tot de vroege landschapsstijl, het werk van zijn zoon Zocher jr tot de volle landschapsstijl. Zocher sr werkte op Voorlinden. Beide werkten na elkaar op Clingendael, Oosterbeek en De Paauw en Voorlinden. - Hier deed Zocher sr het belangrijkste werk, hij maakte de grondvormen, die Zocher jr daarna aanvulde met veranderingen in de beplanting. Clingendael, Oosterbeek en de Paauw kunnen na restauratie weer goede voorbeelden worden van hun stijl. Voorlinden is daarvoor te zeer veranderd. Ook het park van de Wittenburg vertoont tekenen van de vroege en volle landschapsstijl en kan als zodanig onderhouden worden.

De late landschapsstijl van Petzold is het best zichtbaar op Raaphorst. Het park voor kasteel Oud Wassenaar is van eenzelfde wijsheid, maar eenvoudiger en kleiner en daarom minder belangrijk. Petzold's werk op Beukenhorst is ook redelijk intact.

De sterrebossen van Wildrust, Terhorst en Blankenburg zijn niet gaaf meer omdat lanen ontbreken, maar de grondvorm is aanwezig. Het fraaie sterrebos van Duindigt ligt binnen een omgracht stuk grond dat op de kaart van 1712 door Kruikius als moestuin staat aangegeven. Dit sterrebos van beuk dateert vermoedelijk uit het midden van de 19de eeuw, hoewel ook van het 17de eeuwse Duindigt al een sterrebos werd vermeld. Het sterrebos van Clingendael is vermoedelijk aangelegd kort na 1905, in de tijd dat Theodoor Dinn als tuinbaas en tuinarchitect op Clingendael werkte (van 1905-1920). De Japanse tuin kwam gereed in 1913. De zogenaamde Oud-Hollandse tuin van Clingendael werd na 1918 aangelegd.

De tuinen van de latere landhuizen en villa's vergen een eigen onderzoek. Zeker is echter dat de tuin van het landhuis Maarheeze (1914 door Co Brandes en Dirk Tersteeg) in dat onderzoek als belangrijke tuin naar voren zal komen.

De grote lijnen van de landgoederen waren al vóór 1900 vastgelegd. Slechts op onderdelen werden de landgoederen nog gewijzigd. De tuin bij het nieuwe huis Voorlinden (1711 R.J. Johnston) is daar een mooi voorbeeld van. Andere details komen in deel II aan de orde bij de beschrijving van de afzonderlijke landgoederen.

I.3. WAARDERING VAN DE LANDGOEDEREN

CRITERIA

De karakteristieken van de landgoederen die van belang zijn voor hun betekenis, worden beoordeeld middels de onderstaande criteria. Hieronder zijn slechts kenmerken genoemd die helpen de cultuurhistorische betekenis te bepalen. Allerlei andere kenmerken of kwaliteiten, zoals de biologische zouden gelijktijdig kunnen worden meegewogen, indien biologisch onderzoek ook met behulp van criteria is verricht. Het betreft hier echter een sectorale cultuurhistorische studie.

A. Kenmerken die gebruikt worden bij de beoordeling

De scores vertegenwoordigen slechts een volgorde. Nooit wordt gerekend met de getalswaarde, dus de onderlinge afstand tussen de scores. Er wordt alleen gekeken of de ene score hoger is dan de andere.

1. Kwaliteit stijlvoorbeeld

In hoeverre vertegenwoordigt het landgoed een voorbeeld van aanleg in een bepaalde stijl? Veel parken vertonen echter diverse stijlen.

Het uitgangspunt is dat men een voorbeeld van een stijl uit een bepaalde periode niet kan vergelijken met een stijlvoorbeeld uit een andere periode. Daarom werd per stijlperiode beoordeeld in welke mate het betreffende park er een voorbeeld van is. De hoogste score is opgeschreven.

Klassen voor de kwaliteit van het stijlvoorbeeld

- 5 (hoogste) voor een kenmerkend of goed herkenbaar voorbeeld van een bepaalde stijlperiode en/of tuinarchitect.
- 4 voor een redelijk herkenbaar voorbeeld
- 3 voor een matig herkenbaar voorbeeld
- 2 voor een nauwelijks herkenbaar voorbeeld
- 0 het betreffende park is geen voorbeeld van een tuinhistorische stijl.

De mate van herkenbaarheid van een bepaalde periode is zeer sterk afhankelijk van de ouderdom van die periode. Naarmate het langer geleden is, dat de aanleg is gerealiseerd, in die mate zal er in het algemeen minder van resteren. Dat geldt voor beplantings-elementen en details, maar in veel mindere mate voor vormen die zo sterk zijn, dat ze eigenlijk niet meer weg te werken zijn, tenzij bewust en met veel moeite en voor veel geld. Zo bleven in de landschapsparken de basisvormen van de eraan voorafgaande geometrische stijlen voor een geoefend oog veelal toch zichtbaar onder latere slingervormen aanwezig.

2. Zeldzaamheid

Aangezien het onmogelijk is om de circa 1000 historische buitenplaatsen en langoederen van Nederland te kennen, is het moeilijk om de landelijke zeldzaamheid van

een specifiek Wassenaars landgoed te bepalen. Er is in een enkele beschrijving echter wel aangegeven wanneer er aspecten aanwezig zijn die landelijk gezien vermoedelijk zeldzaam zijn. De zeldzaamheidswaardering is regionaal bekeken, voor het gebied Wassenaar, Den Haag.

Klassen van het criterium 'zeldzaamheid'

- 5 enig in zijn soort in de tijd van ontstaan, of vroegste, mooiste, meest volledige of enig overgebleven voorbeeld van een bepaalde stijl (of van een bepaalde architect).
- 4 mooi voorbeeld van een bepaalde stijl (of van een bepaalde architect) in de gemeente Wassenaar, of nog herkenbaar als aanleg vóór 1700.
- 3 werk in een bepaalde stijl (of van een bepaalde architect) in gemeente Wassenaar.
- 2 (villa met) landschappelijke tuin: niet zeldzaam
- 0 niet van toepassing; er is te weinig sprake van aanleg volgens een stijl (veelal natuurterrein).

3. Eenheid van park en bebouwing

Door de eeuwen heen is het voor architecten een opgave geweest een tuin te creëren in harmonie met het huis waar de tuin bij hoort. Relatief zijn er niet zoveel tuinen die zo zeer een eigen bestaansgrond hadden, dat ze werden aangelegd los van het huis. Botanische tuinen, openbare parken, of heemtuinen zijn daar voorbeelden van. De gebouwen die bij deze tuinen werden gemaakt, stonden ten dienste aan de tuin. Meestal is het echter andersom, tuinen horen bij gebouwen.

Klassen van het criterium 'eenheid van park en bebouwing'¹⁸

- 5 de bebouwing, hoofd- en bijgebouwen, vormt een geheel met de tuin en/of het park. (goed)
- 4 de bebouwing hoort voor het belangrijkste, of grootste deel wel, voor een deel niet bij de tuin en/of het park (redelijk); ofwel het oorspronkelijke hoofgebouw is weg (bv. de kastelen van Raaphorst en Zuidwijk)
- 3 de bebouwing, hoofd- en bijgebouwen, past maar matig bij de tuin en/of het park.
- 2 de bebouwing, hoofd- en bijgebouwen, hoort voor het overgrote deel (of geheel) niet bij de tuin en/of het park. (slecht)
- 0 er is geen bebouwing meer, en die zou er wel moeten zijn omdat er nu iets merkbaar ontbreekt aan de tuin / of het park.

4. Huidig gebruik park (behoud historisch karakter)

De gedachte is, dat het park relatief het minst veranderd zal zijn indien de functie dezelfde is gebleven als in de tijd waarin het park werd aangelegd. In wezen gaat het in dit criterium om het behoud van het historische karakter van een landgoed. Maar aangezien dat als criterium moeilijk te hanteren valt, maakt het criterium functie een meer praktische aanpak mogelijk. De functie wordt daarbij beoordeeld op de aantasting van de kwaliteit.

¹⁸ Gaafheid is een criterium dat dikwijls wordt genoemd, omdat het van belang is. Aspecten van gaafheid worden echter reeds beoordeeld in de criteria 'kwaliteit van het stijlvoorbeeld' en 'eenheid park - bebouwing'.

Klassen van het criterium 'huidig gebruik park'

- 5 Het gebruik is dusdanig dat het historische karakter niet wordt aangetast: de huidige functie komt overeen met de vroegere functie, dikwijls die van particuliere tuin en wandelplaats. Ook indien een particulier landgoed (beperkt) is opengesteld, en er zijn nauwelijks aanpassingen voor het publiek gedaan. (Geen gemarkeerde wandelroutes, geen introductieborden, parkings, geen storende prullebakken, geen slijtageplekken).
- 4 de huidige functie is niet meer volledig wat de oorspronkelijke was, maar tast het park niet aan. Dit kan gelden voor een opengesteld park.
- 3 de huidige functie wijkt af van de vroegere, of er is geen duidelijke functie.
- 2 de huidige functie/ het huidige gebruik is storend.
- 0 het huidige gebruik tast het park in grote mate aan.

5. Huidig gebruik bebouwing (continuïteit van karakter)

Evenals voor het park, geldt voor de bebouwing dat die relatief het minst gewijzigd zal zijn, indien de functie dezelfde is gebleven als die van de tijd waarin het gebouw gemaakt werd. Kantoren of scholen etc. in een oorspronkelijk woonhuis geven meestal een ander aspect aan het gebouw en het terrein.

Klassen van het criterium 'huidig gebruik bebouwing'

- 5 de huidig gebruik van de gebouwen komt overeen met de vroegere functie, dikwijls die van wonen.
- 4 de huidige functie is een nieuwe, maar laat het landgoed in zijn waarde (Paauw).
- 3 de huidige functie is matig bevredigend wat betreft de cultuurhistorische waarde.
- 2 de huidige functie is storend. Er staat bebouwing die er niet behoort te zijn. Tevens: de bij het park behorende, passende bebouwing is er grotendeels niet meer.

6. Historische documentatie¹⁹

Een tuin of een park van een landgoed kan beter in historische zin onderhouden of hersteld worden naarmate het historisch beter is gedocumenteerd. Daartoe is het dus niet alleen van belang te weten hoeveel kaarten en tekeningen en ander archiefmateriaal er van een landgoed bestaan, maar ook hoeveel men daarop kan aflezen en of de gegevens betrouwbaar zijn.

Bovendien is het van belang dat de diverse periodes van aanleg en vormverandering in de gegevens zijn vertegenwoordigd.

De mogelijkheid dat nieuw documentatiemateriaal wordt gevonden is vooral bij weinig onderzochte landgoederen altijd aanwezig.

¹⁹ **Restaureerbaarheid.** Het cultuurhistorische belang van een landgoed is mede bepalend voor de vraag of het zinvol is een park in historische zin te herstellen. Of een tuin of park gerestaureerd kan worden, hangt af van een samenstel van factoren, o.a. eenheid van eigendom, bijpassende gebouwen, mate van verandering/verwaarlozing, documentatie, kosten. De beoordeling van de 'restaureerbaarheid' zou een eigen multicriteria analyse vereisen. Dat is correcter dan de geaggregeerde te subjectieve beoordeling als een van de criteria mee te nemen.

Klassen voor het criterium 'historische documentatie'

- 5 het landgoed is verhoudingsgewijs goed gedocumenteerd met historische kaarten en afbeeldingen over alle of de meeste perioden van aanleg en vormverandering.
- 4 het landgoed is redelijk tot matig gedocumenteerd over een of meer perioden van aanleg en vormverandering.
- 3 het landgoed is weinig gedocumenteerd (zonder bruikbare historische kaarten anders dan de kadastrale kaarten, die van ieder landgoed bestaan (de eerste kadastrale kaarten werden omstreeks 1830 gemaakt).
- 2 er zijn bijna geen historische gegevens bekend.

Om psychologische redenen is hier de benedengrens niet nul gekozen. In het oog van een leek betekent een nul namelijk dat er geen documentatie aanwezig is, en dat is in de meeste gevallen voor dit criterium onjuist, want er bestaat waarschijnlijk wel een stafkaart of kadastrale kaart. Dat 0 alleen maar aangeeft dat het alternatief hier de laagste score behaalt, zou in zo'n geval waarschijnlijk over het hoofd worden gezien.

Het belang van criteria kan variëren

Verschillende partijen kunnen verschillende meningen hebben omtrent het belang van de criteria ten opzichte van elkaar. Afhankelijk van de invalshoek die men kiest kan men bepaalde criteria prefereren, zonder echter de minder belangrijke criteria geheel uit het oog te verliezen. Hier werd gekozen voor de cultuurhistorische invalshoek, waarbij de eerste drie criteria als belangrijker zijn beoordeeld dan de laatste drie.

B. Kenmerken die genoteerd zijn, maar geen beoordeling inhouden.**Grootte****Eigendom**

particulier, of anderszins, gemeente

Openstelling

nee / ja (inclusief allerlei beperkende voorwaarden)

Oudste vermelding**Bedreigingen**

van allerlei aard

Opmerkingen/suggesties

WAARDERING

Criteria:

- nr. 1: Kwaliteit stijlvoorbeeld
- nr. 2: Zeldzaamheid
- nr. 3: Eenheid van park en bebouwing
- nr. 4: Huidig gebruik park (behoud historisch karakter)
- nr. 5: Huidig gebruik bebouwing
- nr. 6: Historische documentatie

Methode voor multicriteria analyse (MCA)
Regime methode Hinlopen - Nijkamp

De eerste drie criteria zijn belangrijker dan de rest

Criterion nr.		1	2	3	4	5	6	
	Name	Scores						Result
1	Raaphorst	5	5	5	4	5	5	0.981
2	Ter Horst	5	5	5	4	5	5	0.981
3	Zuidwijk	5	5	4	5	5	4	0.904
4	Clingendael	5	5	5	4	4	4	0.903
5	Rust en Vreugd	5	5	4	4	4	5	0.846
6	Groot Haesebroek	5	4	4	5	5	4	0.808
7	Langenhorst	4	4	5	5	5	3	0.731
8	Paauw	4	4	5	4	4	5	0.692
9	Baljuwhuis	4	3	5	5	5	4	0.674
10	Backershagen	5	5	3	4	4	4	0.671
11	Duindigt	4	4	4	5	5	3	0.615
12	Blankenburg	4	3	4	5	5	4	0.597
13	Voorlinden	4	3	4	5	4	4	0.500
14	Beukenhorst	4	4	3	5	5	2	0.481
15	Clingenbosch	2	5	4	5	5	2	0.462
16	Terveken	3	3	4	5	5	4	0.445
17	Wittenburg	3	3	4	4	4	4	0.335
18	Oud Clingendael	3	4	4	3	4	3	0.312
19	Pauwhof	3	2	4	5	5	3	0.309
20	Eikenhorst	3	2	4	4	5	4	0.303
21	Oud-Wassenaar	4	4	2	3	2	3	0.286
22	Oosterbeek	4	4	0	4	2	3	0.280
23	Duinrell	3	3	2	0	2	5	0.135
24	Wildrust	3	3	2	3	2	3	0.135
25	Eikenrode	3	2	2	5	4	2	0.058
26	Weiduin	2	2	3	3	4	3	0.058
27	Santhorst	2	0	2	3	2	3	0.000

I.4. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

CONCLUSIES

Van de 27 landgoederen die zijn beoordeeld zijn er drie geen echte landgoederen (Baljuwhuis, Pauwhof, Eikenrode). Raaphorst, Ter Horst en Eikenhorst, die samen de Horsten vormen, zijn afzonderlijk behandeld terwille van hun deels gescheiden geschiedenissen.

Landschap

De landschapsstructuur van strandwallen en strandvlakten is, indien men het weet, nog wel herkenbaar aan grote en kleine weilanden. Maar ook grote delen van de strandvlakten werden bebouwd, waardoor de herkenbaarheid van de landschapsstructuur sterk verminderd is. Bedreiging van het bebouwen van de open strandvlakte is nog steeds aanwezig. Alleen in de Veenzijdse polder kan men de strandvlakte en de bewoonde en beboste strandwallen nog goed herkennen.

Eigendom en openstelling

Verreweg de meeste landgoederen (20 van de 27) zijn eigendom van particulieren, particuliere stichtingen of van bedrijven.

De Gemeente Wassenaar bezit zelf de landgoederen De Paauw, Backershagen en de Wittenburg behalve het kasteel met tuin. De gemeente beheert Rust en Vreugd, Oud-Wassenaar en de Wittenburg. De gemeente Den Haag is eigenaar van Clingendael en Oosterbeek, beide gelegen op Wassenaars grondgebied. Deze terreinen zijn opengesteld. Van de particuliere gebieden zijn alleen De Horsten en Duinrell toegankelijk voor publiek. De Horsten vormen verreweg het grootste aaneengesloten gebied, 415 ha. Duinrell is grotendeels een attractiepark.

Veel huizen worden bewoond, andere huizen worden gebruikt door ambassades (Groot Haesebroek, Terveken) of bedrijven/kantoren (Clingendael, Voorlinden, Wittenburg, Oud-Wassenaar, Oud-Clingendael. De Paauw is Gemeentehuis.

Voor de particuliere landgoederen worden op heel verschillende wijzen beheerd, wat een extra rijke variatie oplevert.

Waardering

Uit de waardering waarin de landgoederen middels zes criteria werden gescoord, zijn Raaphorst en ter Horst als even belangrijk bovenaan de lijst van landgoederen gekomen. Zuidwijk en Clingendael, hoe verschillend ook, zijn gelijkwaardig, gevolgd door Rust en Vreugd. Groot-Haesebroek en Langenhorst blijken van meer belang te zijn dan men op het eerste gezicht zou inschatten. De openbaar toegankelijke Paauw en Backershagen behoren ook tot de eerste tien. nrs 11-20 zijn particuliere landgoederen. Oosterbeek heeft een mooi parkje, maar kwam als nummer 22 in de lijst omdat het centrum van het park, het huis, ontbreekt.

In de samenvatting van de tuinhistorie (p.29-31) zijn de typerende voorbeelden per stijl genoemd. Het is gebleken dat een serie van typerende stijlvoorbeelden gevonden kan worden in de Wassenaarse (en Haagse) landgoederen.

Bedreigingen / wijzigingen die de stijl van het landgoed aantasten

Zoals in het verleden landgoederen in villaparken werden veranderd, waardoor het

landgoed volledig van karakter veranderde, zo vinden dergelijke verkavelingen op kleinere schaal nog steeds plaats:

- Het splitsen van eigendom deed zich voor op Backershagen, Beukenhorst, Blankenburg, Duindigt en Wildrust. De eigendomsgrenzen zijn dikwijls niet bepaald door de landschappelijke structuur van het park, maar liggen dwars door een sterrebos, (Wildrust) of een andere voormalige eenheid. Het plaatsen van hekken en verschillend beheer aan weerszijden van het hek veroorzaken ook een visuele versnippering die op den duur meestal tot de ondergang van een landgoed leidt.
- Het krijgen van een andere bestemming als waarvoor het landgoed ooit werd ingericht (Duinrell, Rijksdorp, Stoephout) is ook een manier om een landgoed volledig van karakter te doen veranderen.
- Het dichtleggen van oude paden, waardoor de historische structuur, de variëteit van wandelingen en zichtpunten verloren gaan vond plaats op Backershagen en Raaphorst (paden langs de vijver).

AANBEVELINGEN

Behoud van historisch landschap en tuinkunst

De belevingswaarden van historisch herkenbare landschappen zijn dermate groot, dat zij voor veel mensen een punt van overweging zijn om zich in een bepaald gebied te vestigen. Tuinkunst is een onderdeel van dat historische landschap. De (economische) waarde van behoud van historisch landschap zo dicht bij de grote stad is tot dusver veelal onderschat.

Recreatieve mogelijkheden

Er ligt een aantrekkelijke fietsroute van de landscheidingsweg aan de zuidkant van Wassenaar door de landgoederen naar de Paauw. Gelukkig werd deze route slechts gedeeltelijk geasfalteerd, zodat het karakter van de landgoederen weinig werd aangetast. Naar mijn vaste overtuiging hoort asfalt namelijk niet in parken of de natuur thuis en zijn ook voor toeristische fietsers alternatieve methoden van verharding veel aantrekkelijker. Voor wandelaars is asfalt al helemaal uit den boze omdat het hard materiaal is, dat niet natuurlijk loopt.

Dit kort pleidooi in dit hoofdzakelijk historische werk, omdat de mode om fiets- en wandelpaden te asfalteren helaas nog niet is geëindigd en er met dergelijke harde ingrepen veel natuurbeleving verloren gaat.

Historische wandel- en fietsroutes

Op grond van de tuinhistorische gegevens en hetgeen nog resteert, zal het mogelijk zijn een fietsroute te organiseren langs en door de landgoederen, voor zover openbaar, waarin de tuinhistorische aspecten de draad van het verhaal vormen.

Restauratie

Het restaureren van typerende stijlelementen is aan te bevelen om de tuin historie in stand te kunnen houden en het cultuurhistorische landschap esthetisch en recreatief interessanter te maken. Er wordt dan met name gedacht aan de terreinen die openbaar toegankelijk zijn (Backershagen, Clingendael (cultuurhistorische beheersvisie 1994), Ter Horst, Raaphorst. Het historisch belang van Zuidwijk, hoewel niet openbaar toegankelijk, is dermate groot, dat het extra aandacht behoeft. Op de andere buitenplaatsen kunnen de eigenaren met een cultuurhistorisch goed beheers-

plan wel degelijk veel winst boeken ten opzichte van de huidige situatie, waarin herstel van het historische beeld meestal geen punt van overweging was. Bij het opnieuw open graven van de grachten om het voorterrein van Clingendael herkrijgt dit landgoed zijn typerende 17de eeuwse vorm en wordt daarmee exemplarisch voor al die verdwenen 17de eeuwse landgoederen.

Ook de Wittenburg, Oosterbeek (beheersvisie 1994) en het park van Oud-Wassenaar kunnen zo beheerd worden dat zij hun interessante geschiedenis en schoonheid aan het publiek laten zien.

De meeste kunstwerken die in musea worden bewaard, worden met veel zorgvuldigheid gerestaureerd. De Muze van de tuinkunst echter is nog niet overal gehoord. Weinig beheersplannen van oude tuinen en parken doen recht aan de vroegere kunstenaars. De Rembrandts van de tuinkunst worden vaak nog probleemloos over geschilderd met een nieuw tafereel.

Gemeenschappelijk beheersplan

Veel eigendommen zijn in de loop van de geschiedenis gesplitst dat is vooral jammer voor de landgoederen die vroeger mooi en groot waren als Groot Haesebroek, Wildrust en Blankenburg.

Indien eigenaren een gemeenschappelijk beheersplan (laten) opstellen, is het wellicht mogelijk weer iets van die oorspronkelijke eenheid te laten zien.

Nadere studie

Over historisch belangrijke landgoederen als Duinrell, Ter Horst en Zuidwijk valt na uitgebreide studie ongetwijfeld veel meer te zeggen.

De documentatie en het park van De Paauw rechtvaardigen een degelijker onderzoek met het doel om de Paauw als een historisch landgoed te behouden.

De Horsten met hun rijke geschiedenis zijn er tot dusver in het historisch onderzoek bekaaid afgekomen. De aanzet en documentatie is in deze studie gegeven.

DEEL II

LANDGOEDEREN

DE LANDGOEDEREN

1. Backershagen e.a. (Hartekamp, Ivicke, Meiland, Wiltzangk)
2. Baljuwhuis
3. Beukenhorst
4. Blankenburg
5. Clingenbosch
6. Clingendael
7. Duinrell
8. Duindigt
9. Eikenhorst
10. Eikenrode

11. Groot Haesebroek
Hartekamp, zie Backershagen
Horsten, zie Raaphorst, Eikenhorst, Ter Horst)
Ivicke, zie Backershagen
12. Langenhorst
Meiland, zie Backershagen
13. Oosterbeek
14. Oud-Clingendael
15. Oud-Wassenaar
16. Paauw
17. Pauwhof
18. Raaphorst

19. Rust en Vreugd
20. Santhorst
21. Ter Horst
22. Terveken
23. Voorlinden
24. Weiduin
25. Wildrust
Wildzangk, zie Backershagen
26. Wittenburg
27. Zuidwijk

INLEIDING DEEL II

Van alle beschreven landgoederen is documentatie gezocht in de vorm van kaarten, afbeeldingen en literatuur. Zij worden per landgoed genoemd, met weglating van de kaarten waarop elk landgoed gevonden kan worden.

Dat zijn het Kaartboek van Rijnland 1610-1615 (afb.hst.I.1.1), de kaart van J.J. Dou 1647, herdrukt 1685, 1746 (afb I.1.6), kadastrale minuutplannen van de Gemeente Wassenaar 1822, de kaart van 's-Gravenhage en omliggende dorpen en buitenplaatsen van 1839-1944 door S.W. van der Noordaa en de eerste chromo-topografische, of Bonne-kaarten 1875-1911. Indien van een gebied niet een eigen kaart aanwezig is, zijn genoemde kaarten onmisbaar. Zij zijn dat trouwens evenzeer voor de landgoederen waarvan wel afzonderlijke kaarten bekend zijn.

De literatuur die gebruikt kan worden voor diverse gebieden, is genoemd in de literatuurlijst algemeen, deel III. Bij de afzonderlijke beschrijvingen van de landgoederen wordt de specifieke literatuur genoemd en verwezen naar de betreffende paginanummers in de algemene literatuur. In het Gemeentearchief van Wassenaar is een computer-zoekstelsel voor literatuur per landgoed. Bovendien heeft het Wassenaarse archief Infomappen gemaakt van veel landgoederen.

Huisarchieven die betrekking hebben op het betreffende landgoed worden wel genoemd; zij konden in dit onderzoek niet bekeken worden. In veel gevallen hadden voorgangers dat al gedaan.

De elf bezochte documentatiecentra en archieven zijn genoemd in deel III, documentatie.

De eigenaren zijn slechts genoemd voor zover zij tot de vorming van het landgoed hebben bijgedragen.

BACKERSHAGEN

1. Algemeen

Backershagen was de buitenplaats waarop **Wiltzangk (1910)**, **Ivicke (1912)**, **Beukhaghe**, **de Hartenkamp** en **Meyland** ontstonden. Bovendien werd een woonwijk en de ijsbaan aangelegd en het Rijnlands Lyceum gebouwd in weilanden die tot Backershagen behoorden. Toch bleef van Backershagen zelf en op de voormalige gronden voldoende van de oude geschiedenis zichtbaar om een meer dan oppervlakkige studie in de geschiedenis van dit gebied te rechtvaardigen.

Op basis van veel archiefonderzoek heeft Hoek (1935) de geschiedenis van de bewoners van Backershagen op zeer levendige wijze beschreven. Van zijn werk heb ik dankbaar gebruik gemaakt. De indeling in fasen van aanleg heb ik echter zelf aangebracht.

Locatienummer:	1
Ligging:	binnenduin, strandvlakte; veel relief is aanwezig, deels binnenduintjes, deels opgeworpen toen sloten en vijvers gegraven werden.
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	Gemeente Wassenaar (?? ha); particulier (?? ha)
Openbaar toegankelijk:	grotendeels wel, rond het huis niet
Hoofdgebouw(en):	woonhuis: voorhuis aan boerderij (de Capoenwoning) gebouwd kort na 1726; het achterhuis (boerderij) is in 1877 afgebroken. het hoofdgebouw is afgebrand in 1974, gereconstrueerd in 1984. Twee grote appartementen gebouwen (1984)
Bijgebouwen:	hertenhuis 18de, tuinmanswoning 19de eeuw
Tuinornamenten:	toegangshek, tuinmuur, grot, koepel, bruggen, damwand
Huidig gebruik:	wonen + openbaar wandelpark
Oudste vermelding:	middeleeuwse boerderij, de Capoenwoning; en een boerderij op het latere Wiltzangk (op kaart 1661).

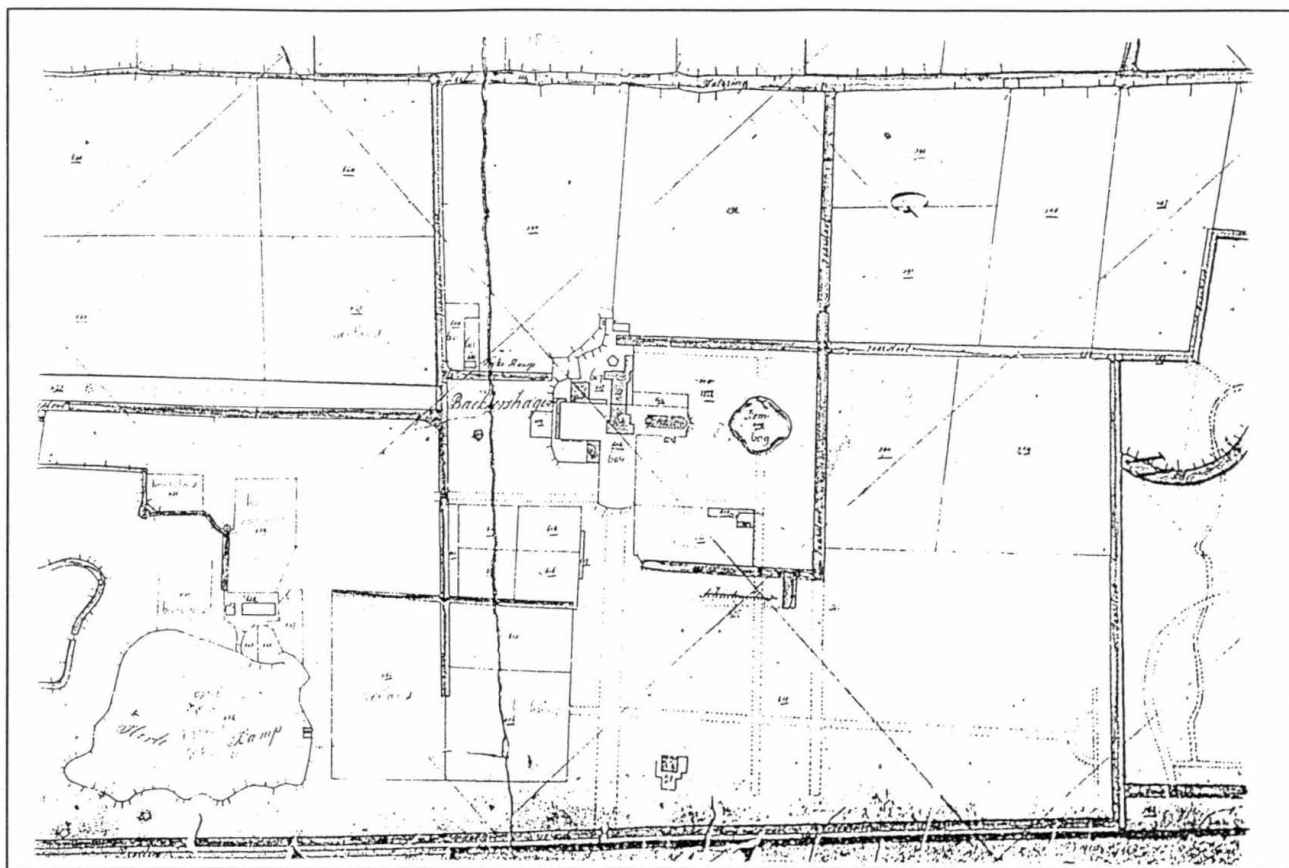
2. Historie

Fase 1. Boerderij

Pieter Floris van der Sallem maakte in 1661 een kaart van het gebied dat later Wiltzangk, Ivicke en de Hartenkamp, de zuidelijke helft van het landgoed Backershagen zou worden. De kaart toont een landschap dat bestaat uit geestgrond, akkertjes en weilanden met *sloten* daar tussen. Er zijn nu nog *veel sloten* die dateren van vóór 1661, toen zij op kaart werden gezet.

Het 18de eeuwse Backershagen ontstond op het grondgebied van twee oudere boerderijen (plus twee boerderijen die al in de 17de eeuw verdwenen).

De middeleeuwse boerderij, die zich op het latere Backershagen bevond, was sinds 1681 in gebruik als buitenplaats van de familie Van der Hagen (17ha). Een oprijlaan van eiken liep daar vanaf de weg naar Leiden naar toe. In 1935 bestonden nog vier van die eiken (Hoek, p.18). Ca 1730 werd deze boerderij verbouwd tot buitenplaats.

Afbeelding 1 1822, Kadastrale Minuutplan, rechthoekig patroon van sloten en lanen, ARA.

Fase 2. Geometrische aanleg, 1726-1731

Mr Cornelis Backer (1693-1775) huwde in 1723 Maria Clara van der Hagen, kleindochter van de koper van de boerderij. De beide broers van Maria Clara verkochten hun deel van de geërfde gronden (17ha) in 1726 aan Cornelis Backer die voor de boerderij een groot *dwars* voorhuis zette. Hij gaf er de naam Backers-Hagen aan, een samenvoeging van zijn eigen naam en die van zijn vrouw. Het huis stond in het midden van het terrein omgeven door grachten waar een rechte oprijlaan met *linden* naar toe liep (de eikenlaan was grotendeels vervangen door linden). (De kadastrakaart van 1822 geeft in stippellijnen de hieronder beschreven oudere situatie weer.) Buiten deze laan waren er nog een aantal forse lanen die haaks op elkaar stonden. In 1728 werd de grond van een voormalige boerderij aan de noordkant tot aan de Paauwlaan aangekocht (11 ha), sinds 1910 ook wel Beukhaghe genoemd. Een laan van het vermoedelijk toen reeds grotendeels bestaande lanenstelsel werd doorgetrokken over het gebied van Beukhaghe. Zeker tot 1731 was Backer aan het "spitten, delven en graven".¹ De eenvoudige rechthoekige plattegrond zal Cornelis Backer zelf hebben ontworpen, mogelijk met hulp van zijn oom Pieter de la Court van der Voort (1664-1739), waar hij aanvankelijk een goede relatie mee had. Pieter de la Court van der Voort was auteur van één van de weinige oorspronkelijk in het Nederlands geschreven boeken over het aanleggen van een buitenplaats: *Byzondere Aenmerkingen Wegens het aenleggen van Pragtige en Gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien, en aenklevende Cieraeden*, Amsterdam 1737. Sinds de dood van Backer's vader in 1731, de zwager van Pieter de la Court van der Voort, waren neef

1. Hoek, p.18.

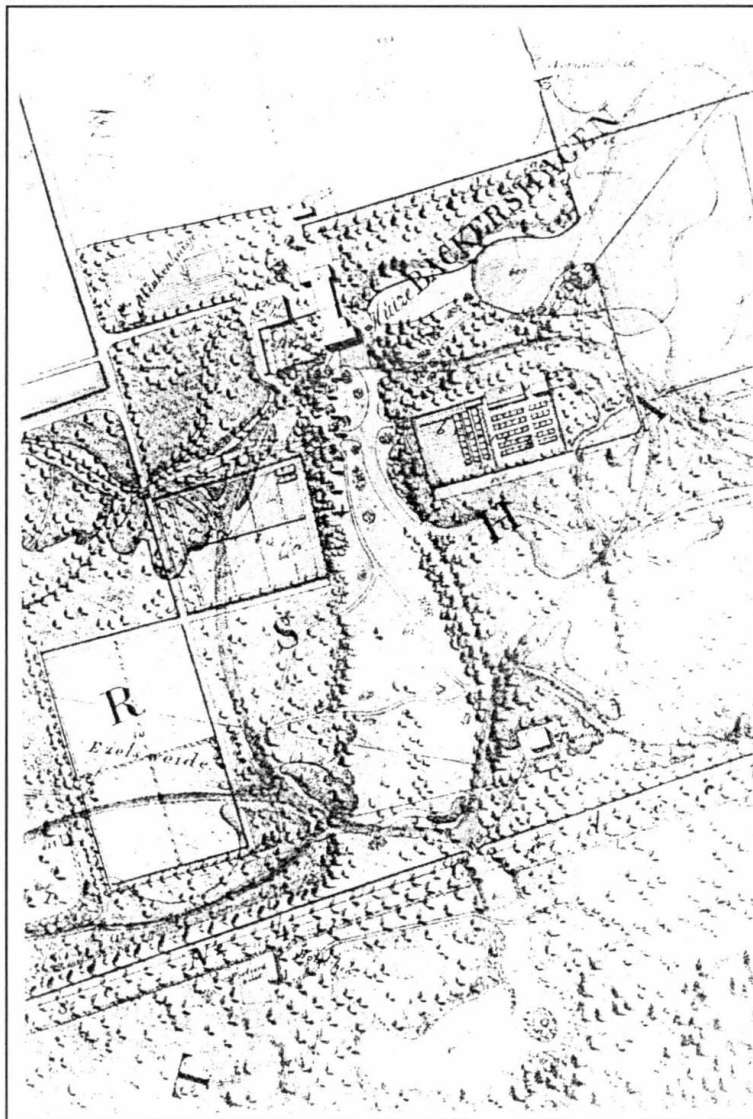
en oom gebrouilleerd.

Van de geometrisch aangelegde buitenplaats is de structuur van lanen, *grachten* en waterkommen bekend. In de vorm van de twee waterkommen rechts van het huis (afb.1) kan men de regence stijl herkennen. Een aantal laanbomen resteren (zie noot 4). De grenzen van het landgoed waren toen in het noordwesten de Zijlwatering en in het zuidoosten de weg naar Leiden (de huidige Rijkstraatweg), in het noordoosten de Paauw en in het Zuidwesten een boerderij met 29 morgen, 5 hond grond (zie kaart 1661).

In 1748 werd Backer samen met vele andere Amsterdamse regenten door Willem IV ontslagen. Vanaf die tijd trok hij zich helemaal terug op zijn buitenplaats.

Fase 3. Vroege landschapsstijl, 1772-1775

In 1772 kocht Backer, 78 jaar oud, voor zijn twee kinderen de "Boerewoninge bestaande uit omtrent Negen en Twintig mergen vijf hond, zo wey, hooy, geest, teel als houtland" op de grens in het zuidwest en vergrootte daarmee zijn buitenplaats tot 25,5 ha. De akkers en de geestgronden werden omgevormd tot een afwisselend park met de *kleine slingersloten, heuveltjes en slingerpaden* die kenmerkend zijn voor de vroege landschapsstijl. Tot de parkaanleg behoren ook de bouw- en weilandjes, die werden omsloten door sloten en bosstroken. "Een ingezonken pad tusschen steile, met kloeke stammen be kroonde moskanten, leidt naar een grot aan den vijver, een liefelijk, rustig plekje, midden in het weelderig hout, waar de vogels zingen en fazanten hun zomervrijheid genieten, waar het zonlicht op de lagere heesters gloeit en

Afbeelding 2 1854, toegangslaan en overtuin van backershagen, detail van kaart J. Kors en E.C.A. Petzold, part.coll. foto Albers.

het donkere klimop zich om de zuilen van dezen plechtigen

woudtempel slingert." De *grot*² die tevens dienst deed als hermitage (het verblijf van een kluizenaar) en een fraaie *classicistische koepel op een zeer hoge heuvel*³, completeerden de aanleg. Een menagerie (verzameling bijzondere vogels), een hertenkamp met zijn eigen *kronkelslootje* en een *hertenhuisje* waren op de uitbreiding van het landgoed te vinden. Het geheel was een ware 'ferme ornée'.

Na de dood van Backer (1775) werd het huis grondig gemoderniseerd. In 1780 overleed de zoon en erfde dochter Clara Elizabeth de gehele buitenplaats. In 1798 kocht zij de boerderij De drie Papegaaien met zijn weilanden er bij. Vanuit Backershagen was er een vrij uitzicht op de katholieke kerk en op het dorp Wassenaar. Backershagen was toen zo mooi, dat Koning Lodewijk Napoleon het kwam bekijken. De schuwe Clara vertoonde zich niet. In 1818 (Clara's sterfjaar) kon men vanuit de koepel nog naar zee kijken. Tot 20 jaar na haar overlijden mocht het huis niet gesloopt worden, noch de lindenlaan gekapt; andere bomen moesten vervangen worden. Er resteren nog veel linden, eiken en beuken over die dateren uit de 18de eeuw.⁴ Tussen 1821 en 1837 was de buitenplaats eigendom van Jhr. Christiaan Paul van Beresteyn. Uit die tijd zijn geen aantoonbare veranderingen bekend.

Fase 4. Volle landschapstijl, 1838-1844

In 1837 kocht Jhr mr Jan de la Bassecour Caan de buitenplaats (1786-1844) als zomerverblijf voor zijn gezin. Vermoedelijk liet hij het huis met een bovenbouw vergroten. Het lijkt logisch dat ook hij de oude geometrische tuin en oprijlaan liet veranderen. Zeker is dat hij met Prins Frederik onderhandelde⁵ over een pleintje tegenover het toegangshek van Backershagen. Waarschijnlijk werd toen ook de overtuin in het gebied van Raaphorst aangelegd (zie kaart 1854, afb. 3). De litho van Lutgers (pas gedrukt in 1855) laat het *park aan de voorkant van het huis* zien, zoals dat vermoedelijk voor 1844 werd aangelegd; de oprijlaan van linden is daartoe grotendeels gekapt. Enkele linden bij het huis werden gespaard. Ook de rechte en klaverbladvormige kommen ten noorden van het huis zijn met elkaar verbonden tot een *landschappelijke vijver*. Wanneer en in wiens opdracht werd de fraaie *tuinmanswoning herbouwd?* (deze staa nl. al aangegeven op kaart 1822). Het ontwerp van de tuinmanswoning is hoogstwaarschijnlijk van Zoicher jr.(1791-1870).

2. Citaat uit Craandijk p. 225 van facs. ed. Zaltbommel 1968. Slechts enkele restanten mijnsteen kunnen gevonden worden. Een slingerpad tussen heuvels leidt naar de enigszins verborgen ingang van de grot, waar men aan de andere kant weer uit kan lopen. Bij de ingang en in de gang vindt men nog enkele resten mijnsteen die de wanden bekleedden. Daar eindigt hij bij het water in een gemetselde bakstenen wand met nissen. Er is een nevenruimte met een beroet rookkanaal, alsof men vis gerookt heeft.

3. De classicistische koepel, zichtbaar vanaf de Rijksstraatweg, is gebouwd op een kunstmatig opgeworpen heuvel omstreeks 1780. Hij diende als uitkijktoren. Vanaf een vallei aan de noordkant had men uitzicht op de koepel. In 1977 is de koepel gerestaureerd. Sindsdien wordt hij bewoond.

4. Aan de zuidkant van het voorplein voor het huis staan oude linden, die resteren van de rechte toegangslaan. Een rij linden dateert waarschijnlijk uit de laanstructuur van de buitenplaats van rond 1730; een eenzijdige beukenlaan stamt ook uit de tijd van Backer, evenals diverse beuken in het bos. Tussen de ezelvei en de voormalige hertenkamp was een rechte laan van oude beuken, die nu als individuele bomen toch op een rij staan.

5. Hoek (1985) p.61-64.

Fase 5. Prins Frederik: Backershagen, de Paauw en de Horsten worden een geheel, 1854

In 1846 kocht prins Frederik (overleden 1881) het landgoed. De oppervlakte besloeg nog 51 ha. Hij bezat reeds de Paauw en de Horsten. De sloot tussen de Paauw en Backershagen werd waarschijnlijk al vóór 1854 (zie kaart) gedempt. Het huis van Backershagen diende als logeershuis, het achterste deel, de oude boerderij, werd afgebroken. Zijn wens was om al zijn landgoederen samen te voegen tot één geheel. Daartoe liet hij in 1854 de Duitse tuinarchitect Eduard C.A. Petzold (1815-1891) een plan maken (kaart 1854). Deze was tot 1881 bezig om mede middels een padenstructuur een samenhang tussen de landgoederen aan te brengen en op sommige plekken het landgoed te verfraaien, zoals *verbreding van het park aan de voorkant van het huis, langs de toegangslaan*.

Op de door hem gesigeneerde kaart uit 1854 is de structuur van Backershagen te zien, zoals die was toen prins Frederik het landgoed kocht. De lanen en padenstelsels op de kaart zullen van oorsprong dateren uit de tijd toen Backer zijn landgoed omvormde tot een parkachtige tuin. Over deze structuur zijn door Petzold brede lanen en paden getekend, die de verbinding en een *rondgang* vormden tussen de Paauw, Backershagen, Groot Haesebroek en De Horsten. Niet alles werd volgens kaart uitgevoerd. De oude paden werden vaker gebruikt dan op de 1854 kaart staat aangegeven. De breedste en belangrijkste wegen werden bestraat. Restanten van *bestrating* zijn op Backershagen nog te vinden, evenals op De Paauw en de Horsten.

De hertenkamp op Backershagen werd overbodig, omdat de Prins een veel grotere hertenkamp liet inrichten, toen hij Groot-Haesebroek had gekocht in 1854. Het hertenhuisje van Backershagen werd tot speelhuisje verbouwd. Een doorgaande *weg (met bruggen) richting Groot-Haesebroek* werd in de strandvlakte gelegd, volgens het ontwerp van 1854. Erbij werden *boomgroepen* geplant (kaart 1875), die inmiddels tot een bos aan elkaar zijn gegroeid. Ca 1966 werd in dit deel van de strandvlakte een schaatsvijver gegraven.

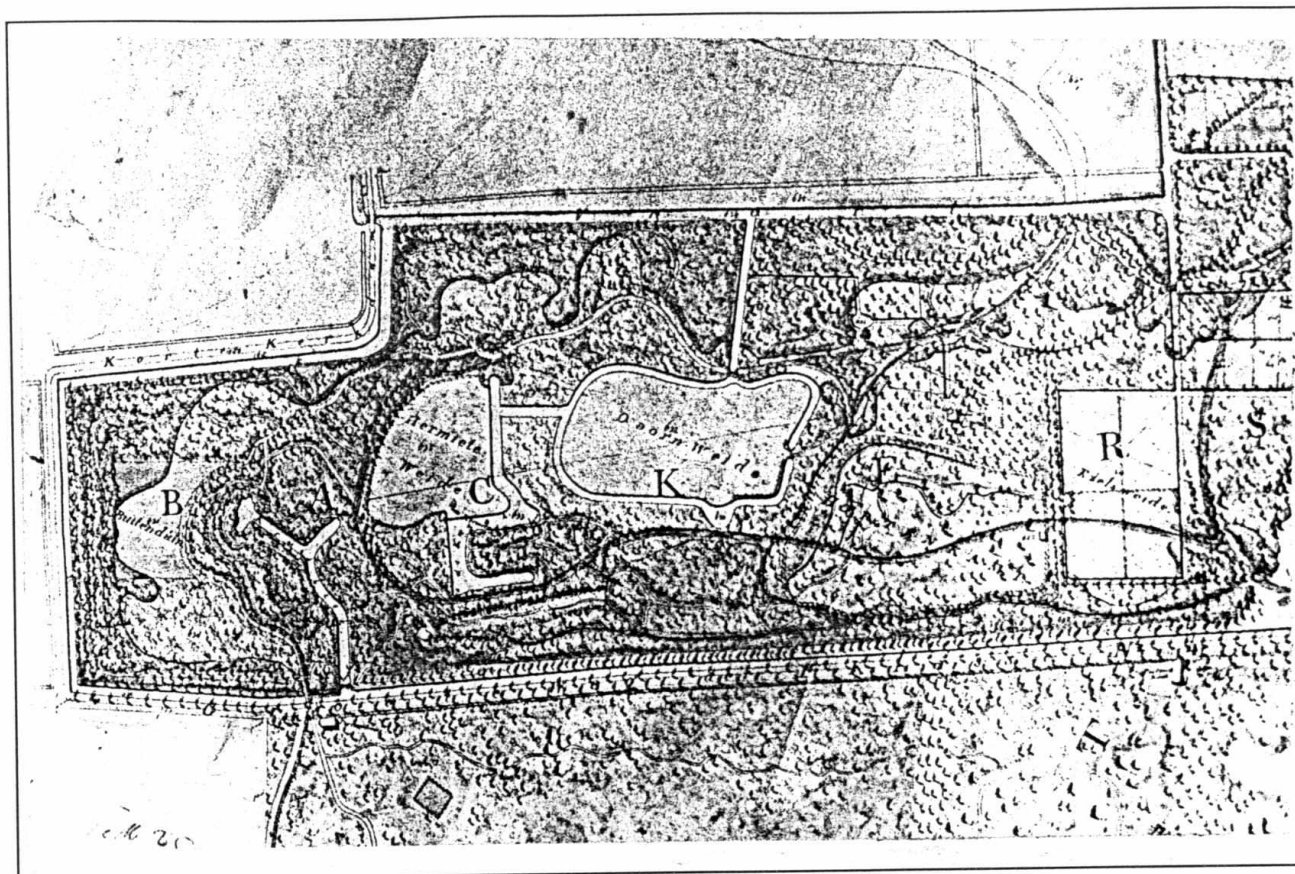
Aanvankelijk werkte Petzold samen met de architect H.H.A. Wentzel. De brug van Backershagen naar de strandvlakte en een grond vasthoudende *stenen muur* tussen de koepel en een vijver lijken wegens de *baksteenversiering* door Wentzel te zijn ontworpen. De brug naar de nieuwe hertenkamp is in vergelijkbare stijl.

Het kleinschalige karakter van de vroege landschapsstijl op Backershagen bleef grotendeels bewaard. Het huis werd als buitenverblijf gebruikt door Frederiks neef, prins Hendrik en diens echtgenotes, waarvan de laatste in 1885 hertrouwde en naar Duitsland vertrok.

Fase 6. Splitsing van de buitenplaatsen, na 1910

Tussen 1885 en 1910 stond het huis leeg. In 1910 werd Backershagen in vieren gedeeld; het *Huis met het blauwe dak (Beukhaghe) (1910)*, *Wiltzangk (1910)*, en *Ivicke (1912)*. *Meyland (1911)* werd gesticht in de voormalige weilanden. Een oude *sloot* werd het centrum van het tuinontwerp van Meyland. Door de aanleg van de *Rust en Vreugdlaan* is Ivicke van Backershagen afgesneden. Het park rond huize Wiltzangk is aangelegd door D.F. Tersteeg. Tussen Wiltzangk en Hartenkamp is een *zandrug* opgeworpen die als grens diende. Op deze rug zijn beuken geplant. Het deel van Backershagen dat Hartenkamp werd genoemd is nu grotendeels eigendom van de Gemeente Wassenaar. Huis en tuin van Wiltzangk zijn ambassade terrein. Het oudste stuk van Backershagen is ook opgedeeld. Achter het huis in het weiland van de strandvlakte werd het Rijnlands Lyceum gebouwd.

Het terrein voor het huis is in tweeën gedeeld door het graven van een stuk sloot,

Afbeelding 3 1854, detail kaart J. Kros en E. Petzold, part. coll. foto Albers.

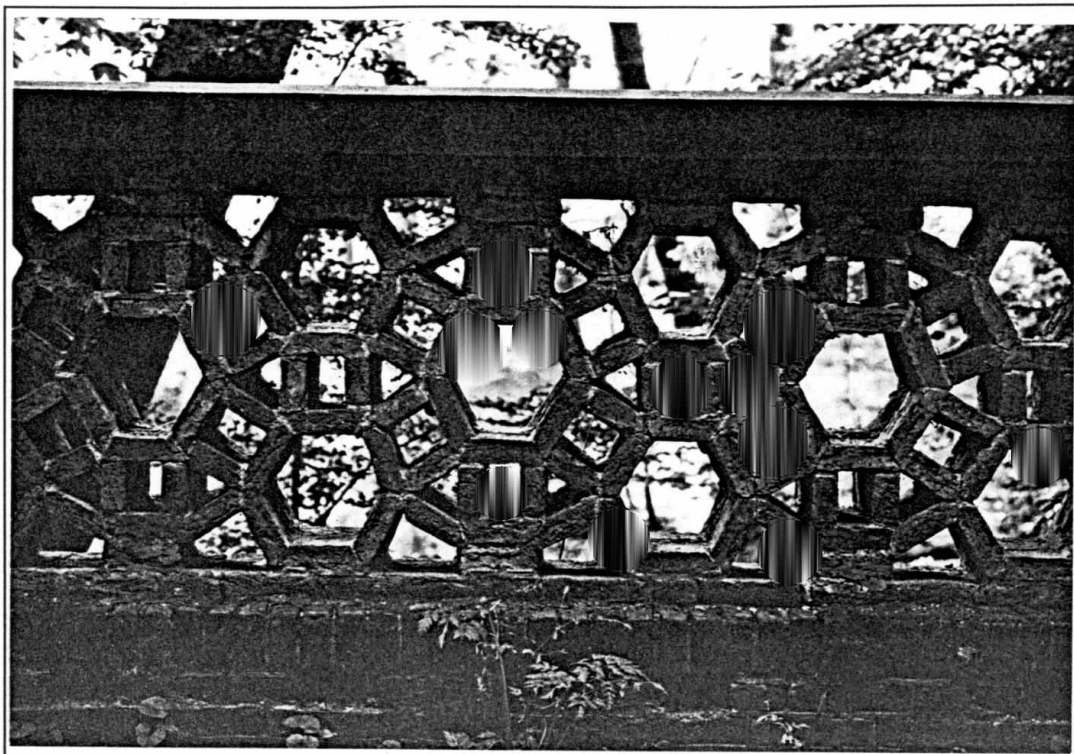
waardoor de oorspronkelijke toegang vanaf de Rijksstraatweg naar het huis is afgesloten. Het (Petzold)grasveld met solitairen ten oosten van het huis is in gemeentebezit en het huis met zijn omliggende gronden is in particulier bezit. Het huis is niet het oorspronkelijke huis. Dat is afgebrand in 1974 en voor een deel in oude staat herbouwd. Er zijn twee grote bijgebouwen toegevoegd waarin appartementen gevestigd zijn.

Conclusie

Alle fases van aanleg, inclusief de tijd dat de boerderij bestond, zijn op het huidige Backershagen vertegenwoordigd. Rechte sloten dateren uit de 17de eeuw of eerder. Losse restanten van de geometrische aanleg van ca 1730 kunnen worden herkend in wat rechte paden of lanen, maar vooral de vroege landschapsstijl is nog aanwezig in de vorm van slingerslootjes, slingerpaden, heuveltjes, de grot en koepel. Vele van de nog aanwezige paden dateren uit de bijna vijftig jaren (1726-1775) dat Cornelis Backer op Backershagen de scepter zwaaide. De slingerpaadjes aan weerszijden van het fietspad in het bos van Beukhaghe, dateren waarschijnlijk ook uit de tijd van Backer.

Uit de tijd van de architect Petzold, omstreeks 1854, dateren de bakstenen bestrating van hoofdwegen en enkele bruggen; het grote veld voor het huis, waar vroeger de oprijlaan was, is in de tweede helft van de 19de eeuw door Petzold veranderd en die situatie is ook nu nog aanwezig.

Aan de zuidkant van het park is de vroege landschapsstijl dominant, tegenover het huis de latere landschapsstijl en aan de noordkant in Beukhaghe zijn de slingerpaden

Afbeelding 4 Baksteenversiering, vermoedelijk door H.H.A. Wentzel, foto Albers.

van een vroeg landschappelijk park intact. De weiden ten westen daarvan vertonen nog de structuur van het landschap.

Veel bomen, linden, eiken en beuken, dateren uit de 18de eeuw.

Van het oorspronkelijke gebied is veel afgegaan. Toch is de kern nog als eenheid herkenbaar, ondanks de gebrekkige relatie van het huis met het park ervoor. Die visuele relatie kan hersteld worden.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	geometrische aanleg bijna onherkenbaar: 3/2; vroeg landschapsstijl zeer herkenbaar en dominant aanwezig: 5; landschapsstijl Petzold herkenbaar aanwezig, maar niet dominant behalve in het veld rond de voormalige toegangsweg ten oosten het huis: 4
Zeldzaamheid:	eerste Wassenaarse park in vroeg landschapsstijl: 5
Eenheid park-bebouwing:	bijgebouwen erg groot, connectie tussen particulier en openbaar deel gaat verloren, visueel en feitelijk (geen bruggen), hekken tussen alle onderdelen: 3
Huidig gebruik park:	grotendeels openbaar wandelgebied: 4
Huidig gebruik bebouwing:	wonen, particulier: 4
Historische documentatie:	redelijk veel: 4

4. Bronnen

Kaarten

1661, 1822, 1839, **1854**, 1875

(vet zijn de kaarten die specifiek zijn voor Backershagen)

- * 1661: Kaart van een boerderij met landerijen aan de Korte Kerkdam, door Pieter Floris van der Sallem, 1935 part. coll., huidige verblijfplaats onbekend. Zie foto in D. Hoek p. A14.
- * 1854: "Kaart der Landerijen van ZKH Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd: De Paauw, Raaphorst, Backershagen, Eikenhorst en Ter Horst. Landmeter J. Kros, als ontwerp ingetekend door E.C.A. Petzold. Coll. Koninklijk Huis.

Afbeeldingen

- * prent door "J.G". vermoedelijk gemaakt voor Cornelis Backer na 1748, kopergravure, 8,8x8,5cm, Leiden UB coll. Bodel-Nijenhuis nr. 322/35.
- * Lutgers, 1 litho, 1855.
- * van Lit, 1978, 3 tekeningen.
- * tekening in blauwdruk van terrein bij moestuin en tennisbaan, door D. Haspels, 1922, schaal 1:200, 54x69cm. Coll. Bibl. L.U. Wageningen, 29.105b.01.
- * terrein Wiltzangk, opgemeten en in kaart gebracht, ingekleurde lichtdruk, door D.Haspels, met stempel van D.F.T., 1922/1923, schaal 7x79cm. Coll. Bibl. L.U. Wageningen, 29.105b.02. Afgebeeld in Oldenburger-Ebbers, 1989, p.239.

Literatuur

- * Backershagen, natuurlijk recreëren, rapport gemeente Wassenaar, z.j. [1991].
- * *Bezoekersboek van het koepeltje van Backershagen 1838-184*, z.p.,z.j..
- * Haagen, M.J.F.W. van der, Het ontstaan van den naam "Backershagen", *Die Haghe* (1925/27) p.199-200.
- * Haan, J. de, *De Vinkensport*, Wassenaar, 1944.
- * Hoek, D., *Geschiedenis van 'Backershagen'*, 's Gravenhage, 1985 [1935].
- * Hoek, D.; met bijdragen van Ed Janson, Robert van Lit en Johan Poort, *Backershagen*, 's Gravenhage, 1985.
- * Huisarchieff Backershagen ARA, Rechterlijk archief van Wassenaar en Zuidwijk ARA.
- * "Het jachtslot Ter Horst onder Wassenaar", Haagsch jaarboekje 1897, Backershagen, p.354-356.
- * Informatiemap *Backershagen*, Gemeentearchief Wassenaar, z.j.
- * van Lit, 1978, p.156-161.

5. Opmerkingen/suggesties:

-grot consolideren

-het gemis van het deel Backershagen dat nu achter het hek van Wiltzangk ligt, is groot. Zo mogelijk weer aankopen.

-verbeteren eenheid park-huis. De rododendrons voor het huis zijn later uitgebreid: een gedeelte weghalen; de beuk in het midden van het veld voor het huis, in de zichtas hek-huis, werd later geplant. Hij hoort er niet.

-Larix bos in de voormalige ezelwei/hertenkamp kappen (geplant als houtakker ca 1950);

-aan de noordkant van de schaatsvijver een grasveld openhouden tot aan de halve cirkel van oude eiken.

Bedreigingen:

18de eeuwse grot dreigt in te storten.

BALJUWHUIS

1. Algemeen

In het centrum van het dorp Wassenaar aan het dorpsplein staat het Baljuwhuis. Er achter ligt een grote, deels ommuurde tuin.

Locatienummer:	2
Ligging:	op het binnenduin, in de dorpskern
Oppervlakte in ha:	1,3 (te klein voor een echt landgoed)
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdbouw(en):	huis hoofdblok 1742-1745, 1895 aanbouw
Bijgebouwen:	* koetshuis met paardenstal 1730 * koetsierswoning 1730 * tuinmanswoning 18de eeuw (verkocht na restauratie in 1985)
Tuinornamenten:	* noordelijke tuinmuur, deels ouder dan het huis * zuidelijke tuinmuur 1742, gerestaureerd 1984.
Huidig gebruik park:	tuin, park
Oudste vermelding:	1742 (Huisarchief Twickel inv.nr.7586)

2. Historie

Fase 1. Geometrische structuur 18de eeuw

In de 18de eeuw werd het baljuwhuis gebouwd. Het werd gebouwd op de plek van de herberg "Het huys onder de Lyndenboom", zoals in 1667 de naam luidde. Een *oude linde* bevindt zich op het grasveld achter het huis. In 1754 worden 'tuin, boomgaard, stal en tuinmanswoning' vermeld.¹

De kadasterkaart van 1822 vermeldt 4 boomgaarden, 3 stukken tuingrond en een *hakhoutbos*, dat nog bestaat in de vorm van een *bosje met hele kleine slingerpaadjes*, in rococostijl, ca 1750. Deze paadjes zijn diep gelegen van het eeuwenlang uitharken van het blad. De rechte as in het verlengde van de poort naar achter is waarvan een deel als *rechte laan met nog 18de eeuwse eiken*. Daar dwars op staan ook enkele lanen, zodat de *18de eeuwse structuur* nog goed zichtbaar is.

Fase 2. Landschapsstijl

Enkele kleine veranderingen in landschapsstijl hebben de geometrische structuur wat minder duidelijk gemaakt.

Fase 3. Mien Ruys

In 1954 is Mien Ruys geraadpleegd. Zij maakte een ontwerptekening met twee bossages aan weerszijden van het grasveld waardoor een zicht tot in de hoofdlaan werd gevormd en rechts daarvan een korter zicht. De terrassen met muurtjes zijn

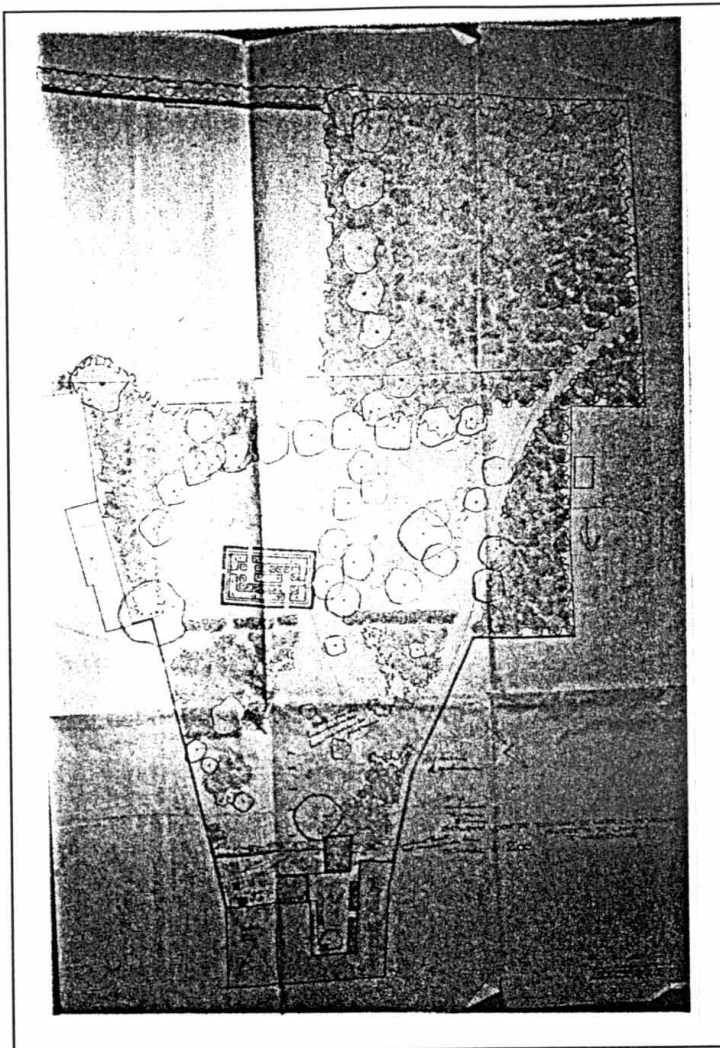
¹ Pelinck, p.88.

ook haar idee. De zes tekeningen voor borders zijn uitgevoerd.

Conclusie

Bij het 18de eeuwse Baljuwhuis ligt een tuin, die zijn 18de eeuwse structuur deels heeft behouden. Het bosje met slingerpaadjes achterin vertegenwoordigt samen met wat oude eiken het meest authentieke deel van de tuin.

Het geheel van voornamelijk huis en grote tuin in het dorpscentrum is uniek.

Afbeelding 1 1954, ontwerp voor het Baljuwhuis, kwekerij Moerheim, part. coll., foto Albers.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	herkenbaar voorbeeld van aanleg ca 1750: 4
Zeldzaamheid park:	werk in rococo-stijl: 3
Eenheid park-bebouwing:	goed: 5
Huidig gebruik park:	het gebruik is dusdanig dat het historische karakter niet wordt aangetast: 5
Huidig gebruik bebouwing:	idem: 5
Historische documentatie:	matig: 4

4. Bronnen

- * Huisarchief Twickel, Inventaris van het huisarchief Twickel 1133-1975, Zwolle/Delden 1993, Deel 5, p.1074-1077

Kaarten

- * 1954, Baljuwhuis, "Ontwerp voor de heer en mevr. Sweerts de Landas te Wassenaar", schaal 1:200, kwekerij Moerheim, Amsterdam, part. coll.
- * Plattegrond van de tuin door Peter van Oosterhout, Stichting Particuliere Historische Buitenplaatsen, Elburg.

Afbeeldingen

- * Baljuwhuis vanaf het plein, 2 tekeningen door P.C. la Fargue, kasteel Twickel.
- * 1954, Baljuwhuis, "Ontwerp voor de heer en mevr. Sweerts de Landas te Wassenaar", schaal 1:200, kwekerij Moerheim, Amsterdam, part. coll.

Literatuur

- * E. Pelinck, "Joan van Gybelant, schout en baljuw van Wassenaar en Zuidwijk", *Leidsch jaarboekje*, 1962, p.85-94.
- * E.M.C.M. Janson, L.J. van der Klooster en R. van Lit, *Wassenaar en zijn Baljuwhuis*, Wassenaar, 1986.
- * van Lit, 1978, p.28-31.
- * Tromp 1991, p.180.

5. Opmerkingen/suggesties

- "Beschermd dorpsgezicht" van toepassing verklaren op de hele tuin. Nu valt historisch het meest interessante deel, het slingerbosje, buiten de bescherming.
- Het padenpatroon van het slingerbosje dient op kaart te worden gezet (de tekening van de Stichting PHB is niet nauwkeurig genoeg).

BEUKENHORST

1. Algemeen

Beukenhorst ligt op de strandwal aan de westzijde van de Rijksstraatweg. In de 19de eeuw werden huis en tuin gemaakt.

Locatienummer:	3
Ligging:	bos op het binnenduin/strandwal
Oppervlakte in ha:	6
Eigendom:	3 particuliere eigenaren
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	woonhuis: 1845, verbouwing 1861, arch. H.H.A. Wentzel?
Bijgebouwen:	tuinhuis "Stibadium", Wentzel 1861
Tuinornamenten:	toegangshek
Huidig gebruik:	tuin, park
Oudste vermelding:	tot 1844 "overbosch Langenhorst", 1845 zelfstandige buitenplaats

2. Historie

Fase 1. bebost binnenduin

Op de kaart van 1844 ziet men bebost binnenduin en een tolhuis op de hoek Zijde-
weg, Straatweg.

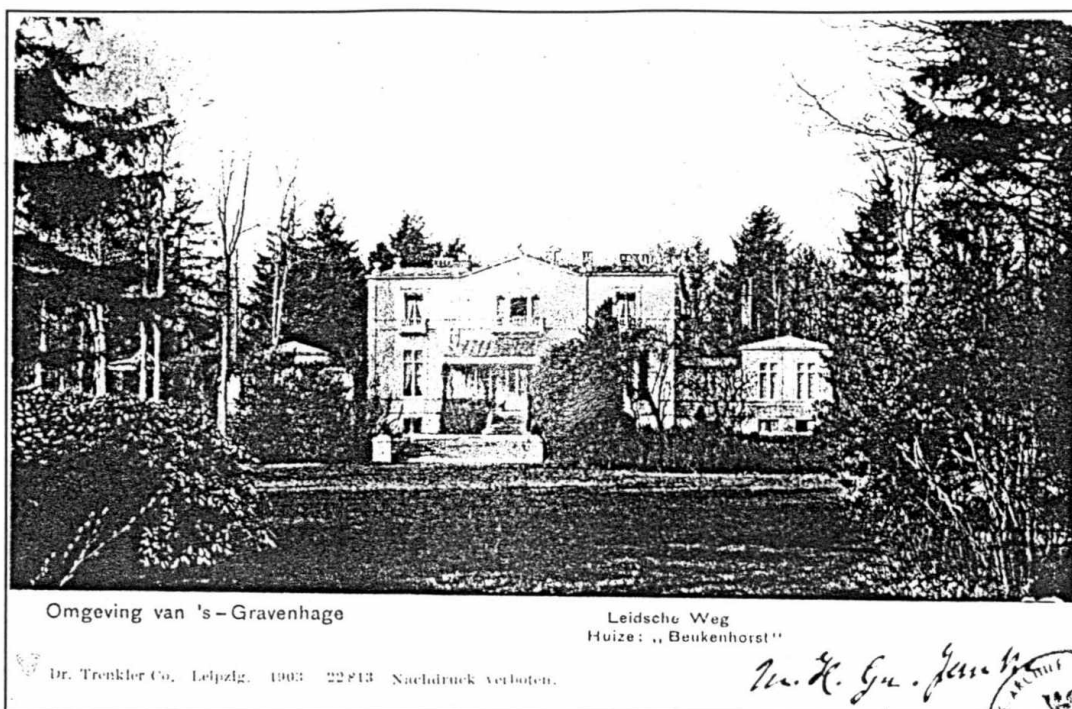
Fase 2. huis 1845, tuin

1845 Aankoop grond door Jhr G.C.A.H. von Goedecke, kamerheer en adjudant van Prins Frederik. De geschiedschrijving wil dat H.H.A. Wentzel die voor Frederik werkte, ook Beukenhorst heeft ontworpen. Maar is bekend wanneer Wentzel voor Frederik begon te werken, zoals dat wel bekend is voor de architect van de tuin C.E.A. Petzold? Deze kwam in 1850 in dienst van de Prins te Muskau. In 1854 kwam hij voor het eerst naar Den Haag om advies te geven over de parken van Prins Frederik. Wie zal dus de eerste tuin bij het huis hebben ontworpen?

Fase 3. verfraaiing 1861

In 1861 werden vleugels aan het huis gemaakt en een 'Stibadium', een fraai tuinhuis, vergelijkbaar met dat van de Paauw. Bij dat stibadium ontwierp Petzold een Pompeiaanse tuin, die min of meer tot 1961 bleef bestaan. Petzold heeft in 1861 ook het park van Beukenhorst (verder) ontworpen, want ongetwijfeld had hij er al een landschappelijk park bij aangetroffen.

Typerend voor de overgang naar de eerste geometrische vormen in het werk van Petzold, is de cirkel aan de kant van de voordeur. Vermoedelijk is een taxuslaantje ook typerend voor zijn werk. Vergelijkbare laantjes worden gevonden op Backershagen en Rust en Vreugd, maar dat kunnen ook modeverschijnselen zijn en niet alleen in het werk van Petzold voorkomen.

Afbeelding 1 Beukenhorst circa 1900, prentbriefkaart coll, GAW, foto Albers.

Fase 4. herstel

Na een periode van verwaarlozing tussen 1961-1974 zijn huis en park voor zover mogelijk gerestaureerd. Er zijn echter ook veranderingen aangebracht: in 1975 is er een nieuwe bloementuin achter het huis aangelegd naar ontwerp van mevr. E.J. van der Plas-Moes. De rondweg van gele ijsselsteentjes achter het huis werd vervangen door een terras van flagstones.

Conclusie

Vermoedelijk vertegenwoordigt Beukenhorst een goede eenheid van huis en tuin en is de aanleg van Petzold goed herkenbaar.

3. Waardering (heb niet zelf het park kunnen bezoeken)

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	[niet gezien] 4
Zeldzaamheid:	voorbeeld van tuin-park van landschapsarchitect Petzold: 4
Eenheid park-bebouwing:	huis en garage geplaatst in 1980 op de plek van voormalige koetshuis, de bebouwing past maar matig bij het park: 4
Huidig gebruik park:	particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	geen: 2

4. Documentatie

Kaarten

- * 1960 Kartografie dienst gemeentelijk grondgebruik, 's-Gravenhage, padenpatroon 1960.

Afbeeldingen

- * prentbriefkaarten GAW

Literatuur

- * van Lit, 1978, p.176-179.
- * van Lit, 1983, p.12-15.
- * K de Smit-Kremer en A.J. van der Horst (red.), *Tuinen in Nederland*, Zutphen 1982, p. 168-172.
- * Lieverse, Rick, *Beheersplan Beukenhorst*, met bijlage, Stichting Natuur- en Landschapsbeheer Zuid-Holland, 1992.

5. Opmerkingen

Bedreigingen:

Verbreding van de Rijksstraatweg over de grond van Beukenhorst zal het unieke Petzold ontwerp van het park aantasten.

Splitsing van eigendom is zichtbaar in beheer?

BLANKENBURG

1. Algemeen

De boerderij Blankenburg werd in de 17de eeuw een buitenplaats met grote moestuin. Het bijbehorende bos behoort nu grotendeels bij Voorlinden. Later kreeg Blankenburg een landschappelijke aanleg met een slingervijver en slingerlanen. Het tuinhuis is van Blankenburg afgesplitst evenals de grond aan de overkant van de vijver.

Locatienummer:	4
Ligging:	tussen de Kaswetering in de strandvlakte en de buitenduinen
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	woonhuis: 17de eeuws, in 1917 sterk gewijzigd door arch. F.A. Koch
Bijgebouwen:	stal
Tuinornamenten:	tuinmuur en 17de eeuwse classicistische poort, toegankelijk ca 1917
Huidig gebruik:	tuin + natuur + waterwin-gebied
Oudste vermelding:	1608 (lit. Janson 1967, p.65)

2. Historie

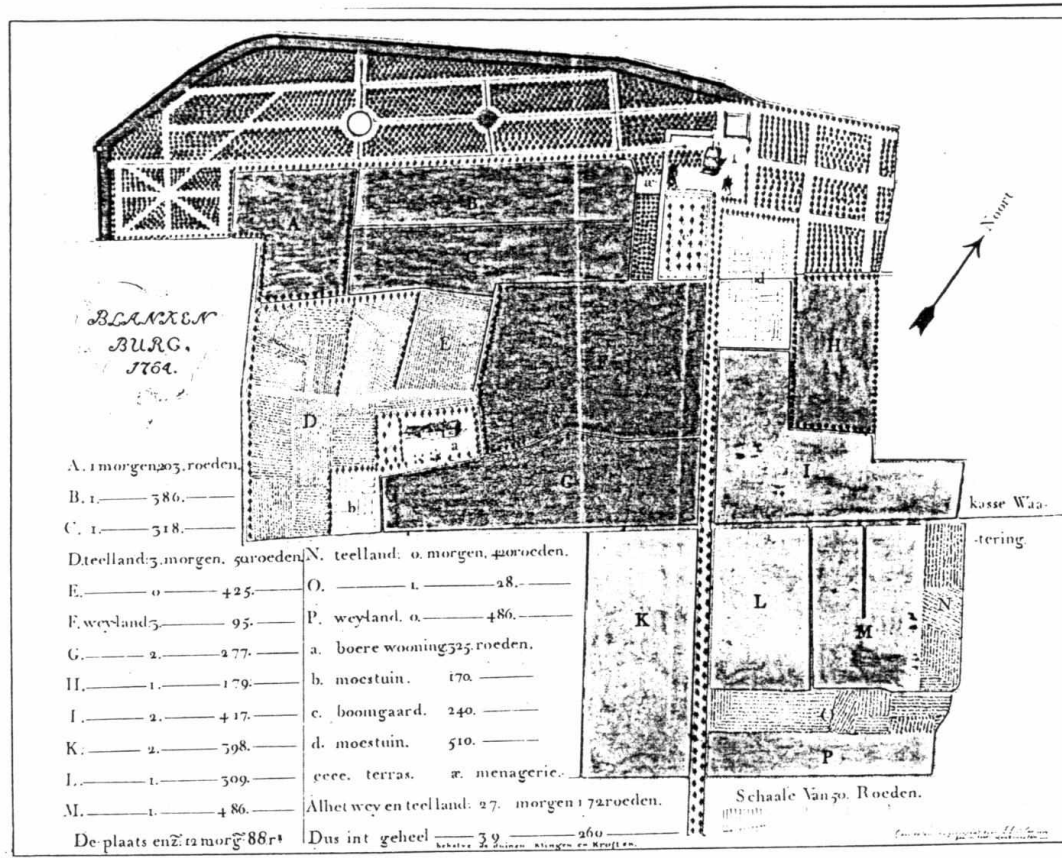
Fase 1. Geometrische aanleg 17de eeuw

Op de plaats van een boerderij werd in de 17de eeuw een buitenplaats gesticht. In 1743 werd de buitenplaats omschreven als 'een hofstede genaamd Blankenburgh , bestaande uit een heerehuysinge met sijn plantagie, tuynen, vijvers, stal en koets-huys, mitsgaders een boerewooninge als huys, schuur en twee bergen'.¹ Plantagie, tuinen, vijvers en een boerderij (Blankenhoeve) zijn zichtbaar op een kaart die in 1764 werd gemaakt ter gelegenheid van de verkoop van Jan Chais aan Charles Chais, emeritus predikant van de Waalse kerk in Den Haag. De plantagie is het bos met lange lanen. Daar omheen lag een verhoogde rand, een terras, en een sloot alvorens de duinen begonnen. De plantagie behoort nu grotendeels tot Voorlinden. Van de aanleg is de *lange rechte toegangslaan naar het huis* onmiddellijk herkenbaar. De *ommuurde moestuin* heeft een bijzonder fraaie *classicistische poort*. Deze moestuin en de voormalige tuinmanswoning zijn nu een afgesplitst eigendom.

Fase 2. landschappelijke aanleg

Vervolgens heeft ook Blankenburg een landschappelijke aanleg gekregen, zichtbaar in de *vorm van een vijver, kunstmatig relief en de restanten van slingerlanen*. Het vroege landschapspark is redelijk intact gebleven. De tuin in de directe nabijheid van het huis heeft geen bijzondere stijlkenmerken.

¹ Van Lit, p.191.

Afbeelding 1 1764, het huis Blankenburg aan het einde van de toegangslaan, kaart gemeten en getekend door J.J. Blassière. Het noordwestelijke bos behoort nu tot Voorlinden, ARA.

Conclusie

De geometrische, maar vooral de vroeg-landschappelijke aanleg is herkenbaar. Door de voortdurende afsplitsing van grond is maar weinig van het oorspronkelijke grondgebied overgebleven, maar het gebied is als visuele eenheid nog herkenbaar. Splitsing van eigendom is zichtbaar in het verschillende beheer, vooral rond de vijver en van het landschappelijke bos.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	geometrische aanleg wordt slechts teruggevonden in oprijlaan, moestuin en tuinmuur: 2
	de restanten van aanleg in landschapsstijl zijn goed herkenbaar: 4
Zeldzaamheid:	werk in landschapsstijl: 3
Eenheid park-bebouwing:	woonhuizen park en tuin passen bij elkaar, maar worden versnipperd door gedeeld eigendom: 4
Huidig gebruik park:	particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	redelijk, kaart 1764 met geometrische aanleg: 4

4. Documentatie

Kaarten

- * 1764, kaart van de Hofstede Blankenburg onder Wassenaar, "Gemeeten en geteekend door J.J. Blassiere", 1 blad, ARA aanwinsten 37.

Afbeeldingen

- * prentbriefkaarten GAW

Literatuur

- * Janson, 1967, p.64-66.
- * van Lit 1978, p.191
- * CIL, p.58

5. Opmerkingen/ suggesties

Ook de overkant van de vijver als park onderhouden; behoort tot waterwingebied Gemeente Den Haag.

CLINGENBOSCH

1. Algemeen

Clingenbosch is grotendeels binnenduïnbos, vroeger behorende tot Voorlinden en Blankenburg. Er bevindt zich een villa en een beeldenverzameling.

Locatienummer:	5
Ligging:	binnenduï en weilanden ten westen van de Zijlwetering
Oppervlakte in ha:	21
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	woning 1921
Bijgebouwen:	tuinmanswoning 1921
Tuinornamenten:	tuinkoepel 1921?; beelden
Huidig gebruik bebouwing:	wonen
Huidig gebruik park:	beeldenpark, natuur
Oudste vermelding:	1857

2. Historie

Fase 1. Binnenduï

De voormalige Schouwweg liep over het binnenduï van Clingenbosch (zie kaarten 1822, 1875) naar de boerderij het Kleine Hoefijzer, de boerderij van Koot. Van deze weg is een mooi *stukje overgebleven dat onderlangs een duï ligt*. Door het gebied lopen *veel rechte en kromme paden* die dikwijls zijn beplant met eiken van ca 80 - 150 jaar. Zij zijn ingeboet met eiken van ca 40 jaar. In de 19de eeuw behoorde Clingenbosch tot Voorlinden en samen met Blankenburg vormde het één geheel. Vanaf 1857 was de familie van Rheenen eigenaar. De hekken aan weerszijden van de Buurtweg geven het pad aan dat van Voorlinden naar Clingenbosch liep. Het grootste deel van het binnenduï is in de vorige eeuw met eiken *bebost*. Alleen een *klein stukje duï* lag hoger dan de rest en *bleef open*. Er zijn maar weinig stammen van eikehakhout zichtbaar.

Aan de rand van het weiland lag in de tweede helft van de 19de eeuw een woning (zie kaart 1875). Daarvan is de plek herkenbaar aan een lichte verhoging van het terrein en het restant van een boomgaard. Het daarbij gelegen *vijvertje*, dat in verbinding staat met de sloot langs het weiland, heeft een vorm die in de 19de gebruikelijk was. Aan de andere kant van de woning stonden tussen weilanden *twee groepen beuken*, nu gigantische bomen. Het ene weilandje dat aan drie zijden werd omringd met bos, is vermoedelijk pas ca 1950 bebost, waardoor de afwisseling open-dicht verloren ging en ook de beuken in het bos kwamen te staan.

Behalve de lanen en paden getuigt het gebied niet van een historisch ontwerp.

Een andere woning aan de rand van het weiland, een samenvoeging van arbeiderswoningen uit de tweede helft van de 19de eeuw (kaart 1875), is wel blijven bestaan. Het behoort niet meer tot Clingenbosch.

Fase 2. Woning 1921

Eind 19de eeuw werd Clingenbosch een aparte buitenplaats, toen Voorlinden en Blankenburg werden verkocht. In 1918 werd Clara van de Velde-Rheenen eigenares-

se. Zij gaf de naam Clingenbosch aan haar nieuwe bezit en liet in 1921 een villa bouwen naar ontwerp van de architect de Clercq.

Van de bomen die langs de randen van de grote tuin stonden, zijn wat naaldbomen bewaard gebleven ten zuiden van het grasveld.

Op enkele plekken heeft het eikebos een onderstand van jonge beuken gekregen.

Fase 3. 1987, vanaf 1993 aanleg beeldenpark

In 1987 werd J.N.A. van Caldenborgh eigenaar van Clingenbosch. Verspreid over het terrein, op zorgvuldig uitgekozen plekken werden vooral sinds 1993 beelden neergezet, van hoge kwaliteit, vele van internationaal bekende kunstenaars. In 1995 werd een grote tentoonstelling georganiseerd. Dankzij de Caldic Collection werd Clingenbosch een uniek park, waarin de beelden veelal zo ver verspreid staan dat het karakter van bos en duin met daarin verrassende beelden sterker is dan dat van beeldenpark.

Conclusie

Het binnenduinbos, bebost in de vorige eeuw, heeft zijn variatie te danken aan een aantal elementen: lanen en paden, een klein stukje nog open binnenduin, een oude huisplaats met vijvertje en kolossale beuken en de verspreid staande beelden in het bos en langs de randen van het park om het huis. De dominante stijl van aanleg is die van het beeldenbos-park uit 1993-1995. Het geheel kan zich meten met beroemde beeldenparken als dat van het Kröller-Müllermuseum te Otterloo.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	er is nauwelijks sprake van historische tuinaanleg: 2 (stijlperiode tussen 1871-1900)
Zeldzaamheid:	uniek gebied: 5
Eenheid park-bebouwing:	goed: 4
Huidig gebruik park:	niet meer volledig wat de oorspronkelijke was, maar tast het gebied niet aan: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	bijna geen: 2

4. Bronnen

Kaarten

- * 1822 Kadastrale Minuutplan, 1822, ARA.
- * 1875-1913 Chromo-topografische kaart, 1:25000.

Afbeeldingen

- * foto's eigenaar

Literatuur

- * Anna Hakkens e.a., *Een verzameling beelden, Caldic Collectie Rotterdam*, 1995.
- * Buurtvereniging Zuid West Wassenaar/Binnenklingen, *Informatiebulletin* nr. 56, 1997.

5. Opmerkingen/suggesties

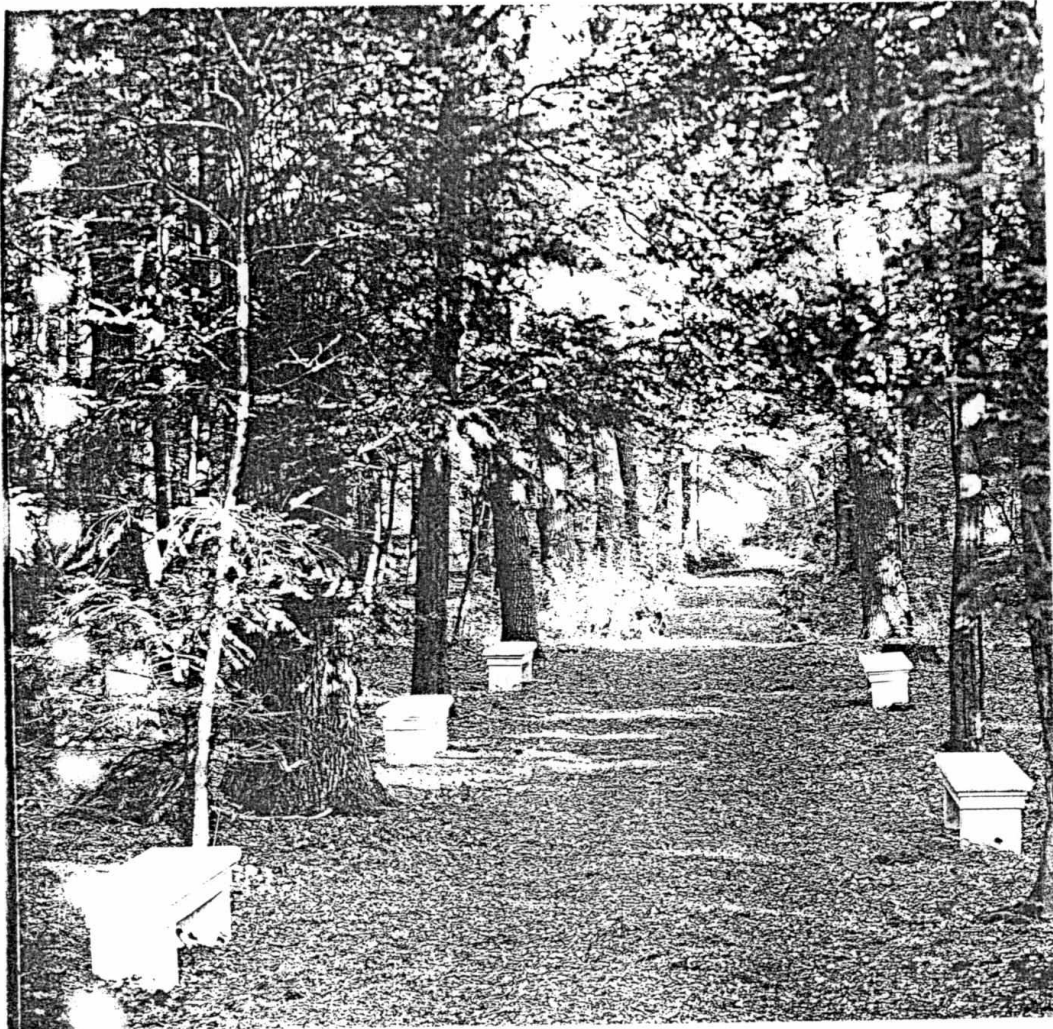
Het terrein zou qua natuur en esthetisch winnen indien het laatste beboste weilandje weer open gemaakt zou mogen worden. (In een meer natuurlijk bos zijn open bosweities gewenst. Bosranden kunnen veel meer en verschillende planten en dieren herbergen dan gesloten bos.)

-Het stuk open duin dient ook in de toekomst open te blijven, d.w.z. de meeste opslag van berken en dennen rooien. (Het stuk van de buurman is al dichtgegroeid en heeft daarmee zijn bijzonderheid verloren.)

- Op een aantal plaatsen slaan esdoorns op, die tot voor kort verwijderd werden.

- Verwijderen van de meeste jonge beuken, die nu nog onder het eikenbos staan, moet voorkomen dat op den duur een beukebos ontstaat.

-Dit gebied waarin zo zorgvuldig indrukwekkende beelden zijn geplaatst en stellages zijn gezet op passende plekken zou ook op zichzelf als kunstwerk kunnen worden beschouwd. Het terrein bestaande uit bos met lanen, open duintje, weiland, vijvertje, gazon met bosrand zou nog meer effect kunnen krijgen indien een goede landschaps-architect de verdere totstand koming van het beelden park zou kunnen begeleiden.

CLINGENDAEL

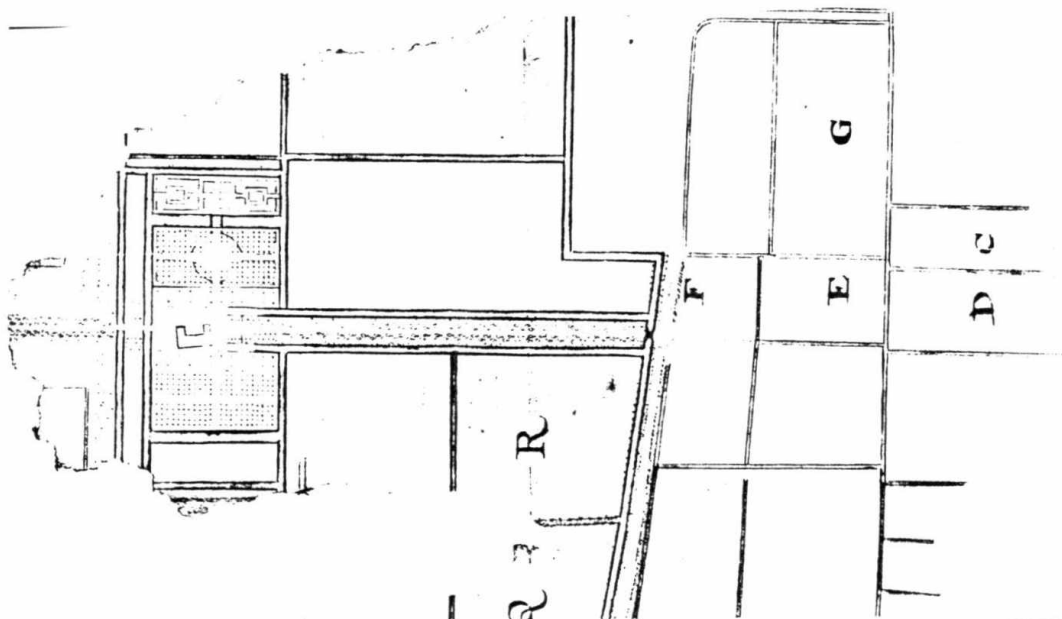
1. Algemeen

Samen met Oosterbeek, de Bosjes van Zanen en het Duinbos vormt Clingendael een wandelgebied van 79 hectaren, Wassenaars grondgebied in bezit van de Gemeente Den Haag.

Locatienummer:	6
Ligging:	half op binnenduin, half in strandvlakte
Oppervlakte in ha:	69 ha.
Eigendom:	Gemeente Den Haag
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdgebouw(en):	groot landhuis in gebruik als kantoor
Bijgebouwen:	koetshuis, tuinmanswoning, portierswoning, wachthuisje, 2 Noorse huisjes, woning Clingdael 12, loods ten w.Palengat, tuinwerkplaats/stal 18de, boerderij.
Tuinornamenten:	zonnewijzer, hondengraven, ornamenten in Japanse tuin
Huidig gebruik:	openbaar wandelpark
Oudste vermelding:	16de eeuw

2. Historie**Voorfase. Boerderij**

Aanvankelijk was Clingendael louter een boerderij. In 1591 kocht Philip Doublet I de hoeve onder Wassenaar. Wellicht werd tussen 1590 en 1640 een herenkamer aan de boerderij gebouwd.

Fase 1. Hollands classicisme, 1640-1680

Afbeelding 1 1660, landmeter P.F van der Sallem, detail Clingendael

In 1644 bestond Clingendael uit huis, schuur, bergen, een laan met plantage, boomgaard met vijver. Aan de Westzijde van de huizinge linden en andere bomen, een mantelinge of laan van abelen tot de woning. Aan de Oostzijde lagen weilanden, aan de Westzijde waren de duinen afgezand¹ (zie kaart van P.F. van der Sallem, 1660, afb.1).

Tussen ca. 1640 en 1680 werd een begin gemaakt met de aanleg van de 'ideale hofstede' in de stijl van het Hollands-classicisme, grotendeels onder Philip Doublet II (1590-1660). Hij was in 1632 getrouwd met Geertruid Huygens, zuster van de bekende dichter-staatsman Constantijn Huygens, de stichter van de buitenplaats Hofwijck tussen 1639 en 1642. Uit die periode dateren de *toegangslaan of Doublet-slaan*, de dubbele grachten, die later vergraven werden en de *kern van het huidige huis*, toen speelhuis, over de gracht.

Fase 2. Frans classicisme, 1680-1707 (afb.2)

In 1680 vestigen Philip Doublet III (1633-1707) en zijn echtgenote Susanna Huygens (1637-1725), dochter van Constantijn Huygens, zich op Clingendael. De familie Doublet vormde al ten tijde van Philips II een belangrijke schakel in de kring van wetenschappers en kunstenaars in het internationaal georiënteerde Den Haag. Philip III was een groot kenner van de bouw- en tuinkunst. Ca 1686 adviseerde hij Stadhouder Willem III over de tuin van het Huis ten Bosch. Onder zijn leiding werd op Clingendael tussen 1680 en 1690 de eerste Frans geïnspireerde classicistische tuin in Nederland aangelegd. Het tuinontwerp heeft echter ook sterke overeenkomsten wat betreft verhoudingen en symboliek met de Hollands-classicistische tuin van schoonvader Huygens, Hofwijck te Voorburg.

Philip Doublet III bracht een aantal veranderingen aan op Clingendael. Op de plaats van het speelhuis over de sloot liet Philip III een *huis* bouwen. De boerderij met herenkamer werd afgebroken. Ongeveer op die plek kwam een nieuw *koetshuis*; de *boerderij* herrees op de plaats van de huidige boerderij. Op het einde van de toegangslaan werden twee vierkante *huisjes* gebouwd, waarvan er een in gereconstrueerde vorm bewaard is gebleven. De tuin werd aan de oostkant uitgebreid door de oude hoofdas van noord-zuid, de oprijlaan, in oost-westelijke richting te verleggen. De rechthoekige grachten, die al ca 1642 waren aangelegd, werden naar het oosten doorgetrokken. Ook deze uitgebreide tuin kwam binnen een oer-Hollandse singel te liggen. Aan de noordkant van de tuin werd een hoge *wal* opgeworpen ter bescherming tegen de wind. Er werden twee vijvers aangelegd. Men kan de nieuwe tuin in drieën verdelen (afb.2): het oudste gedeelte van de tuin voor het huis met een klein stukje daar achter, het centrale gedeelte met zijn ovale parterre en het gebied achter de brede dwarsvijver.

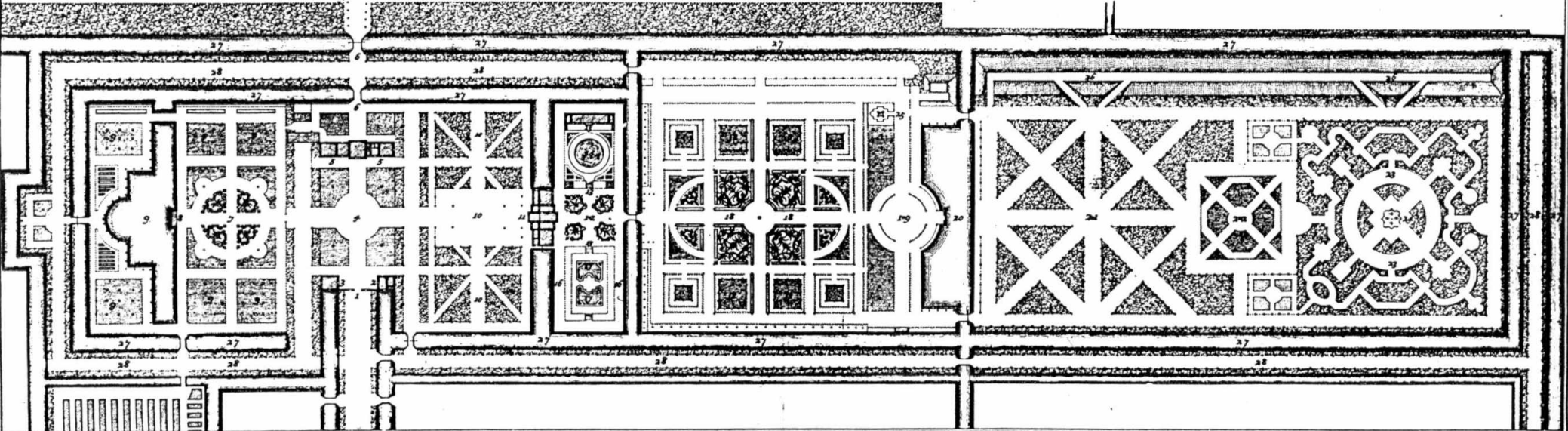
Fase 3. 1707-ca 1800

Na het overlijden van Philip Doulet III in 1707 bleef Clingendael tot 1727 eigendom van de familie Doublet. In deze periode werd het landgoed 23 morgen groter, er gebeurde echter niets noemenswaardigs met de tuin.

In 1727 kocht de Haagse advocaat Wigbold Slicher (1694-1744) Clingendael. Het bestond toen uit "113 morgen land [ca 96 ha], met een heerenhuys, stallinge, koets en tuynmanshuysinge, orangehuys [...] met twee kachels [...] een bouwhuys ende huysmanswooninge staende [...] benevens de laen, ende koetshuys [...] alsmede twee huysjes met hunne erven [...] staende aen den wegh lopende ten zuyden van de

¹ Anoniem, lit., Gemeentearchief Wassenaar.

GENERAL PLAN of PLATTE GROND
 VAN DE HEER VAN S' ANNALANDS HOFSTEDE GENAAMT CLINGENDAAL, GELEGEN OMTRENT S' GRAVENHAGE.

Verklaringe der CyffertalLEN in deze platte grond.

1. Tweede Poort ten einde van de groote Laan tot het inkomen vande Hofstede. 2. Hoveniers wooninge. 3. Koets en Wigenhuis. 4. Eerste plein voor het groote huis met zyn grasparcken. 5. Paardestallingen, Bad, en andere Logementen. 6. Uytgang en Laan na de Clingen-
 7. d'eerste Parterres of Bloemparken met zyn perken van arbres nains of kleine fruitboomjes. 8. Plaisantichuis, of Lust Fried. 9. Eerste Vyver met zyn Boom en zaayparcken. 10. Tweede Pleyn voor het groote Huis met zyn hooge groene scheeringen. 11. Plan of platte grond van
 t' groote huis. 12. Tweede Parterres, of Bloemparken agter het groote huis. 13. Grootte Poorten van groen Latwerk. 14. Bassin of Waterkom, met zyn Fontein, Orangerie, en parken. 15. Winterloof tot d'Orangerie. 16. Berceaux, of groene gerlogte Galleryen.
 17. Grasparcken. 18. Derde en voornaamste Parterres, of Bloemparken, verciert met hoog geschooren Hagen en Pyramiden van aldy groenblyvende Taxus en Palm. 19. Rond voor de tweede vyver, met zyne hoog geschoore groene schutten. 20. Tweede Vyver.
 21. Beeld van Apollo te zien door agt groene Lanen zeer hoog opgeschooren van Sparre en andere Boomen. 22. Piramide van Latwerk in 't midden van t' Sparrebos van diergelyke Lanen. 23. Doolhoff. 24. Lustpriel zeer aardig gemaakt van groote
 Boom wortelen. 25. Fontein. 26. Terras, of hoog beplante Dyk tegen t' stuiven der klingen, en schenden der Conynen. 27. Cingels, of Graften. 28. Lanen aan wederzyden met hoog geschooren groene schutten, en boomen van verscheide soorten.

En a t leven getekent en in 't koper gebruyt door Daniel Clingendaal. 2. Amsterdam uitgegeven door Nicolaus Weyer met ocrroy van D. E. Hoog Mog. J. C. H. Staten Gvaet

Abbeiding 2
 ca 1690, gravure
 D. Stoppendaal

voorsz. hofstede [...] nogh een boerewooninge [...] en clingen waarop is staende een duynmaijershuysje”.

Slicher liet een *slangemuur* bouwen, waarvan een gedeelte is blijven bestaan. Een derde *vijver*, rechthoekig met uitgeschulpte randen werd nieuw uitgegraven achter de "Tweede Vijver" (afb.2, nr.20). Hierdoor werd de zichtas verlengd. De "tweede" vijver werd cirkelvormig vergroot.

In 1749 kwam Clingendael in bezit van Mr. Jacob Half-Wassenaar (1704-1790).

Vóór 1765 (kaart Waalsdorp) werd de diepe *grenssloot* tussen Clingendael en het bos van Waalsdorp (de huidige Bosjes van Zanen) gegraven. Aan de Clingendaelse kant werd een hoge *wal* opgeworpen die de tuin nog meer tegen de zeewind beschermde. Ook werden vanuit de singel in noordelijke richting in de duinen twee grachten gegraven: het *Palengat* en het *water naast de Pauwenheuvel*. Achttiende eeuws was ook de *zaagselhut* (afb.3). Deze is in 1996 afgebrand en weer herbouwd. Naast de zaagselhut bevond zich een gat in de grond, waarschijnlijk een ijskelder.

Abbeiding 3 Zaagselhut Clingendael, voordat deze in 1996 afbrandde en werd vernieuwd, foto Albers

Bij de moestuin in de zuidoosthoek werd op de voormalige singel een *tuinmanskwerplaats* gebouwd, nu in gebruik als stal.

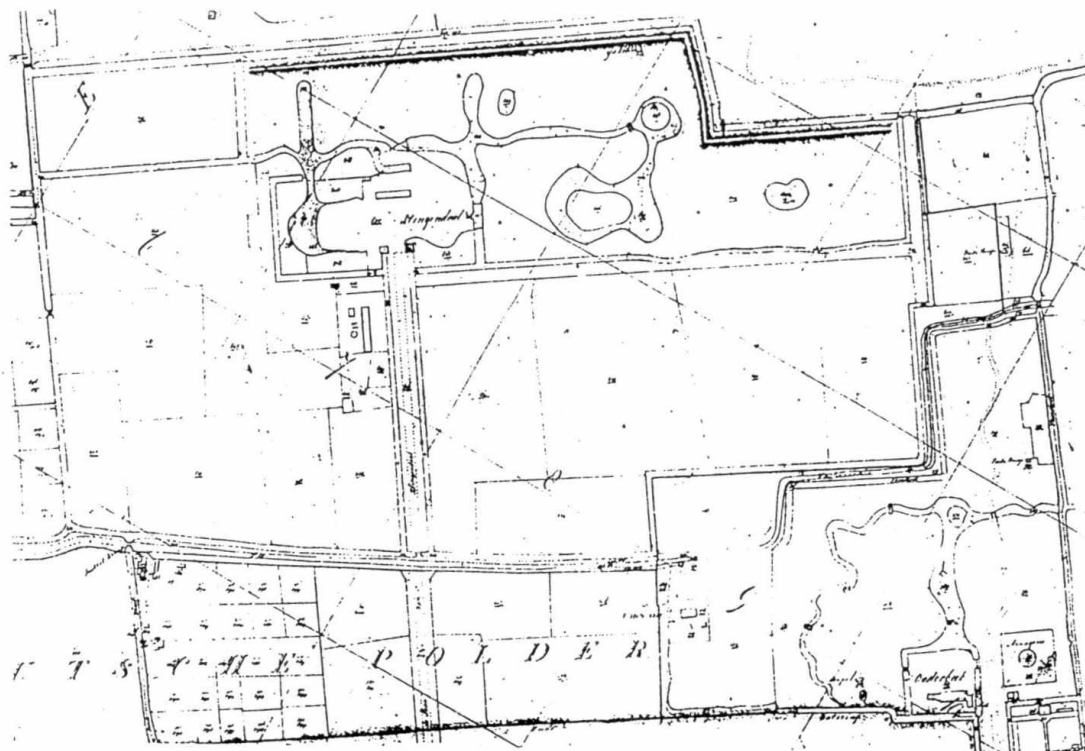
Al in de achttiende eeuw werden waarschijnlijk de eerste veranderingen in landschapsstijl aangebracht.²

Fase 4. vroege landschapsstijl, 1804-1839

In 1804 erfde Willem Joseph van Brien en van de Groote Lindt (1760-1839) Clingendael van zijn moeder en tante, dochters van de in 1790 overleden Jacob Groot-Wassenaar. Tot 1954 zou het in bezit blijven van de familie van Brien en.

² De kaart uit 1850-1880 geeft een achttiende eeuwse situatie weer.

Mogelijk geadviseerd door de landschapsarchitect J.D. Zocher sr. (1763-1817)³ werden er verdere veranderingen in landschapsstijl aangebracht. De tweede vijver

Afbeelding 4

1822 Kadastrale Minuutplan van Clingendael en Oosterbeek met de landschappelijke vijvers

Bovendien werd de tweede vijver verbonden met de noordelijke gracht, en werd een *tweede eiland* omgraven. De *derde vijver* met uitgeschulpte randen kreeg een *boonvorm*; daaromheen werd een *hoefijzervormig relief* opgeworpen waarop *beuken* werden geplant, nu grotendeels herplant. De *open kant van het hoefijzer* lag tegenover het huis, zodat men in de cirkel keek. Achter deze vijver werd de zichtas over het eiland en de vijvers op landschappelijke wijze voortgezet tot buiten de tuin, door er beuken op onregelmatige afstand langs te planten, steeds verder van de as verwijderd.

Ook de *vijver ten westen van het huis* werd in landschappelijke vormen vergraven met slingerslootjes eraan, ter afscheiding van de boomgaarden die ongewijzigd waren blijven liggen aan weerszijden van het landschappelijk ingerichte grasveld voor het huis. Bovendien werden *een aantal rechte grachten slingerend* gemaakt.

Fase 5. Volle landschapsstijl, 1839-1854

Van 1839 tot zijn overlijden in 1854 was Arnold Willem van Brienen van de Grootte Lindt eigenaar van het landgoed. J.D. Zocher jr. en vanaf 1851 ook zijn zoon L.P. Zocher hebben het landschapspark voltooid. Zocher jr. zorgde waarschijnlijk voor de aanleg van de slingerende *vijver ten zuiden van het huis*. Hij veranderde de

³ J.D. Zocher sr. werkte tussen 1791 en 1802 op Oosterbeek.

⁴ Deze werkwijze kan vergeleken worden met de vijvers van Meer en Berg, 1794, en De Hartekamp, beide te Heemstede door Zocher sr. ontworpen.

Afbeelding 5 voor 1850, tekening door B.C. Koekkoek van het park na inrichting door Zocher. Vijver met eiland achter het huis, litho J.I. Daiwalle, Rijksmuseum Amsterdam.

buitenste sloot van vorm en dempte de binnenste om zo het park zo groot mogelijk te maken. Tevens heeft hij het grote *weiland ten zuidoosten van het huis* in de aanleg betrokken. Boomgroepen werden daar zodanig geplant dat men zowel vanuit het huis als naar het huis kijkend fraaie taferelen zag. Vermoedelijk is het ook onder regie van J.D. Zocher jr. geweest dat de twee meest oostelijke sloten, waar de boomsingel tussendoor liep, werden verbonden tot *een grote vijver*, met een schuine brug vanaf het pad over de dijk naar de Koeienlanden en een tweede schuine brug om Clingendael met Oosterbeek te verbinden, op de plek waar nu nog een brug ligt.

Fase 6. 1854-1903

Arnout Nicolaas J. M. Baron van Brienen, de eigenaar in deze periode, had rond 1887 als rentmeester de tuinarchitect L.A. Springer (1855-1944) in dienst. Deze ontwierp in die tijd een brug die leidde naar een plek ten noordoosten van het huis waar in 1822 een boomgaardje lag, later een bloementuin met kaatsbaan en (tennis)huisje (kaart 1895). Hij ontwierp tevens de *dubbele stenen trap* op die plaats. De Duitse tuinarchitect C.E.A. Petzold (1815-1891) kreeg in 1888 opdracht een ontwerp te maken voor uitbreiding van het park op De Geest. Hij maakte onder andere een plan voor een rosarium aan de voet van het terras. Het ontwerp werd ten dele uitgevoerd door Springer.

Eind van de negentiende eeuw ligt het logeershuis, de *Hut*, ten zuidoosten van het huis. Deze werd in de oorlog verplaatst naar een plek achter de grote vijver en doet nu dienst als theepaviljoen. De *boerderij* werd vermoedelijk voor de eeuwwisseling herbouwd. Een van de twee *huisjes aan het eind van de toegangslaan* was in 1895 niet meer aanwezig. Tussen 1888 en 1895 werd een *timmerwerkplaats annex machinekamer* gebouwd in Engelse stijl.

Fase 7. 1903-1939

Op initiatief van Marguerite Mary baronesse van Brienen, eigenares van 1903-1939, werd op Clingendael een *Japanse tuin* aangelegd. Deze is in 1913 voltooid met een *theehuis*, dat de barones tesamen met andere onderdelen zoals lantaarns, stenen e.d. gekocht had tijdens een reis door Japan aan het eind van de 19de eeuw.

Voor en achter het huis werden de *blokvormige taxus hagen* geplant die aan de voorkant nog aanwezig zijn.

Vermoedelijk heeft de barones samen met de rentmeester en tuinarchitect Theodoor Dinn, het stervormige padenpatroon ontworpen in het vroeger zo genoemde Fazantenbos, nu het *Sterrebos* geheten. Het bos, dat voornamelijk bestaat uit *100 jarige eiken*, werd gebruikt als jachtgebied. Waarschijnlijk werd voor de aanleg van het stervormige padenpatroon deels gebruik gemaakt van oude paden: de acht hoeken zijn niet allemaal 45 graden, de eiken staan niet als laan langs de paden geplant, de paden zijn niet even lang. Wel is er telkens een *bijzondere boom of een fraai uitzicht* te zien aan het einde van een pad. In de jaren zestig, toen het Sterrebos werd opengesteld voor het publiek, werd de houten brug vervangen door een brede betonnen brug.

Dinn, op Clingendael werkzaam van 1905 tot 1920, heeft de Clingendaelse kwekerij opgericht, ter plaatse van de voormalige boomgaarden voor het huis.

Na 1910 werden de beide grachten langs de toegangslaan gedempt. Bij het hek is op de gedempte gracht een tuinmanshuis in Engelse cottage stijl gebouwd. Tussen 1913 en 1916 werden langs de Alkemadelaan twee *Noorse hutten* gebouwd. Na 1918 werd aan de voet van de stenen trap de *Oud-Hollandse tuin* aangelegd op de plaats van de kaatsbaan.⁵

Fase 8. 1939-1945

Eind 1939 overlijdt Baronesse van Briene. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het huis geconfisceerd door Seyss-Inquart, rijkscommissaris voor het bezette Nederland, die er tijdens de oorlog woonde. De Hut werd verplaatst en later gebruikt als theeschenkerij. Aan het begin van de toegangslaan werd een *wachthuisje* gebouwd, en voor de 'grune' Polizei een groot *huis in het beukenbos ten noordoosten van het Palengat* (woning Clingendael 12). Aan de oostkant van Clingendael werd een *tankgracht* gegraven en er werden diverse *bunkers* op het landgoed gebouwd.

Fase 9. 1945-heden

Door het huwelijk van Ida van Brienen kwam Clingendael in bezit van de familie Michiels van Verduynen. De kosten van onderhoud werden steeds hoger en daarom verkocht de familie Clingendael in 1953 aan de N.V. Maatschappij "Laan van Meerdervoort", op voorwaarde dat de bewoonster, baronesse Henriette Michiels van Verduynen-Jochems op het landgoed mocht blijven wonen. Een deel werd aan de ANWB verkocht en in 1954 kocht de gemeente Den Haag het ca 60 ha grote park. De aan het landgoed grenzende Bosjes van Zanen, het golfterrein, kwamen later bij het landgoed. In 1968 stierf de barones en kreeg de gemeente de volledige beschikking over het huis, dat nadat het een aantal jaren had leeg gestaan volledig gerestaureerd werd en sinds 1983 gebruikt wordt door de rijksoverheid als het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'.

In het park heeft de gemeente *twee nieuwe paden* aangelegd langs het zuidelijke

⁵ Zie plan 1888 Petzold.

weiland, dat door Zocher jr. was vormgegeven. Langs de paden kwam een beplanting van sierbomen en azalea's, waardoor de zichtlijnen werden teniet gedaan. De *slangemuur* werd vrijgesteld door afbraak van houten opstallen (1962) en gerestaureerd (1986), de *zaagselhut* van de verdwenen ijskelder werd eveneens gerestaureerd (1974). Een *rozentuin* (1962), een *heidetuin*, *kindertuinen* en *speelplekken* verschenen in het park.

Het beheersplan van 1980 ging volgens de toen heersende mode uit van het scheiden van functies en ruimten. Zo werd bijvoorbeeld de verbinding tussen de Japanse tuin en de grote vijver dichtgeplant, en werden de vele zichtassen in het landschapspark van de Zochers niet opgemerkt, zodat ze langzaam verloren gingen.

In 1995 werd een nieuwe beheersvisie opgesteld, gebaseerd op de historische gegevens.

Samenvatting historie Clingendael

Van de acht bovenstaande perioden zijn er maar vier echt belangrijk geweest voor de vorming van het huidige Clingendael (nl. 1,2,4,5 en eventueel ook fase 7 sterrebos, Japanse tuin).

Na de Hollands-classicistische aanleg van Clingendael tussen 1640 en 1660 kreeg het gebied een tuin, kort na 1680, die de mooiste in de omgeving van Den Haag werd genoemd. Er werden zeer veel prenten van gemaakt. In de 18de eeuw waren de veranderingen niet spectaculair. Kort na 1800 echter kreeg Clingendael een aanleg in landschapsstijl, die vóór het huis nooit voltooid is, maar achter het huis werd volmaakt door J.D. Zocher jr ca. 1840. In diezelfde tijd werden ook de visuele verbindingen met Oosterbeek gemaakt. Dat was ook de tijd dat het duinbos en de zuidelijke weilanden werden beplant, deels in landschapsstijl, wat dus een uitbreiding van het park betekende. Vermoedelijk in de tijd van Springer (ca 1887) werden twee groepen linden in de westelijke as, langs de Van Alkemadelaan geplant. Zij geven aan dat men ook deze weilanden bij het landschapspark wilde betrekken. Sindsdien zijn veel elementen toegevoegd, ondergeschikt aan het grotere geheel (Oud-Hollandse tuin, sterrebos, Japanse tuin, rozentuin, heidetuin). Een kwekerij is opgericht en weer verdwenen. De noodgebouwen op het terrein van VROM zijn inmiddels weer weg. Zij maakten plaats voor herstel van de zichtas naar de Van Alkemadelaan.

Conclusie

Het historisch belang van Clingendael gaat de functie van een wijkpark ver te boven. Clingendael dient dan ook zorgvuldig beheerd te worden met de historische inhoud als uitgangspunt.

3. Waarderingen

Kwaliteit stijlvoorbeeld: landschapsstijl: 4
Zeldzaamheid: herkenbare aanleg voor 1700 + mooi Zocherpark: 5
Eenheid park-bebouwing: goed: 5
Huidig gebruik park: opengesteld wandelpark: 4
Huidig gebruik bebouwing: kantoor: 4
Historische documentatie: redelijk tot matig: 4

4. Documentatie

Kaarten algemeen (inclusief Clingendael)

- * 1660 Kaart van Clingendael door Pieter Floris van der Sallem (zie afb.). HGA collectie huisarchief Clingendael inv. nr. 64.
- * 1661 Kopie van de in 1630 gemaakte kaart van het grensgebied tussen Rijnland en Delfland ten noordwesten van Leidsendam. Gekleurde pentekening door Johan Dou. Schaal 200 roeden = 72 mm [1:3.000]. HRL, A111.
- * 1712 Kaart Hoogheemraadschap Delfland door N. Kruikius (zie afb.). OAD, HGA.
- * 1822 Kadastrale Minuutplan Wassenaar E3 (517) Clingendael en Wassenaar (zie afb.) ARA.
- * 1844 'Nieuwe kaart van 's-Gravenhage met de omliggende Dorpen en Buitenplaatsen.' door S.W. van der Noordaa. Schaal 1:20.000. o.a. HRL, A 1999.
- * Verkend 1874, herzien 1907 ged. herzien 1811. Bonne topografische kaart no. 440 's-Gravenhage (zie afb.). ARA.
- * 1881 Kaart van s' Gravenhage door B. Reinders. HGA.
- * 1908 Berlage plan tot uitbreiding s'-Gravenhage.HGA, neg. nr. G 86-08-38.

Kaarten Clingendael

- * 1611 Kaswetering en de Zijlwetering van de Noord-Denneweg tot het dorp Wassenaar door Floris Jacobszoon. HGA, inv. nr. 54. (zie afb)
- * 1642 Clingendael door Pieter Floris van der Sallem. HGA inv. nr 67.(zie afb)
- * 1650 Kaart van grenzen met Waalsdorp en het land van de schepen Van Wou door Pieter Floris van der Sallem. HGA, inv. nr. 62.
- * 1650 Landen tussen 's-Gravenhage en de landscheiding begrensd door de Zeewering, landscheiding, Veenpolder en 's-Gravenhage. 1 blad 63-90,5. OAD 708.
- * ca 1690 *General Plan of Platte Grond van de Heer van st. Annalands Hofstede genaamt Clingendaal gelegen omtrent s'Gravenhage. Na 't leven getekent en in 't Koper gebracht door Daniel Stopendaal. Leon Schenk Excudit. 't Amsterdam uitgegeven door Nicolaus Visser....etc.* HGA.
- * 1733 Clingendaal en Duinzigt, kleurentekening op perkament, B. den Baes, HGA, inv. nr. 67.86.
- * 1765 Waalsdorp en omgeving. Origineel in de collectie van Bylandt. HGA.
- * 1765 Waalsdorp, idem, GAW
- * 1822 Kadastrale Minuutplan, ARA.
- * 1850-1880 Plan de la Haye et ses environs. HGA.
- * 1887 Kadastrale Minuutplan, bijgewerkt tot 1888. ARA.
- * 1888 Plan voor een rosarium. Ingekleurde pentekening door C. Ed.A. Petzold. HGA.
- * 1888 Ontwerp voor het noordwestelijk gedeelte van de tuinen van Clingendael. Ingekleurde pentekening door C.Ed.A. Petzold. HGA.
- * 1895 4 mei, Kadastrale Plan, HGA.
- * Ca 1897 Schetskaart Clingendaal-Oosterbeek, Groenendaal, op basis van bovenstaande kadasterkaart. HGA.

Afbeeldingen

- * 1693, *Tekening van d'oranjerie van den heer van St. Annaland*, poltood. ARA, inv.nr.1335.

- * Daniel Stoopendaal (werkzaam 1672-1726) en Laurens Scherm (werkzaam tussen 1689-1701):
Serie van gravures, ongedateerd, ca. 1700 (mogelijk na 1697 en vóór 1702), HGA:
- * Titelblad (18,6 x 48,2; L.Scherm)
- * Platte Grond (20,6 x 48,2; D. Stoopendaal)
- * Het huis van achteren (39,3 x 48; L. Scherm)
- ***3 vogelvluchten (ca 39 x 48; D. Stoopendaal)
- * Tweede titelblad (12.8 x 16.4; L. Scherm)
- 32 kleinere prenten (12.8 x 16.4; L. Scherm, aantal 8 en D. Stoopendaal, aantal 24)
- Vermoedelijk na 1716: 6 tekeningen/gravures door Daniel Marot jr (1696-1769):
- * D. Marot, tekening, Gezicht op de voorgevel van het huis, tekening.
- D. Marot, gravures:
- * *Gezigte in de hofsteede Clingendael bij 's Gravenhage*
- * *'t Gezigt over 't voorplein na de Tuynmans wooning en koetshuys te zien. D. Marot del. et fec. Leon Schenk excudit. r.o.l.*
- * *'t Gezigt van het inkoomen over 't voorplein naar de Stallinge te zien.*
HGA klb 4822.
- * Vóór 1850: *Vue a St. Annalands Klingendaal près de la Haije, campagne de monsieur le Baron van Brienen van de Grootte Lindt, arrangée par J.D. Zocher Architecte.* tekening door B.C. Koekoek (1803-1862), litho door J.A. Daiwaille (1786-1850). Vermoedelijk is afgebeeld het eiland met daarachter het huis.
- * 1855 2 litho's door P.J.Lutgers.
- * 1887 Ontwerp van L.A. Springer voor de opstand, plattegrond en doorsnede van de trappen bij de Oud-Hollandse Tuin. Ingekleurde pentekening. Bibliotheek Landbouwuniversiteit Wageningen.
- * 1887 Ontwerp voor de houten brug met "Laube" die toegang gaf tot de bloementuin en de tennisbaan. Ingekleurde pentekening door L.A. Springer. Bibliotheek Landbouwuniversiteit Wageningen
- * Foto's Clingendael vanaf de Wassenaarseweg. HGA.

Literatuur

- * Albers, L.H. *Clingendael en Oosterbeek, historie en toekomst*, Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer 1995.
- * Blok, E. en S. Hermens, *Buitenplaatsen rond Den Haag*, Universiteit Wageningen 1989.
- * Doorn, M. van, en C. Vaillant, *Clingendael, het huis, de tuinen en de bewoners*, Den Haag 1986.
- * Gieskes, J.S.H., *Clingendael en Oosterbeek*, Den Haag 1994.
- * Grontmij NV, *Beheersplan Clingendael/Oosterbeek voor de periode 1980-1990*, De Bilt, 1980.
- * Hardenberg, H., *Het oude Benoordenhout; geschiedenis van Clingendael en de omgeving van het park*, Den Haag, 1974.
- * Hunt J.D., en E. de Jong, *De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst /The Anglo-Dutch Garden in the Age of William and Mary*, London/Amsterdam, 1988, *Special Double Issue of the Journal of Garden History* 8 (1988), nrs. 2 en 3, p.112.
- * Jong, E. de, *Natuur en kunst; Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, Amsterdam 1993.
- * Lutgers, P.J. en W.J. Hofdijk, *Gezigten in de omstreken van 's-Gravenhage en*

Leyden, z.pl., 1855.

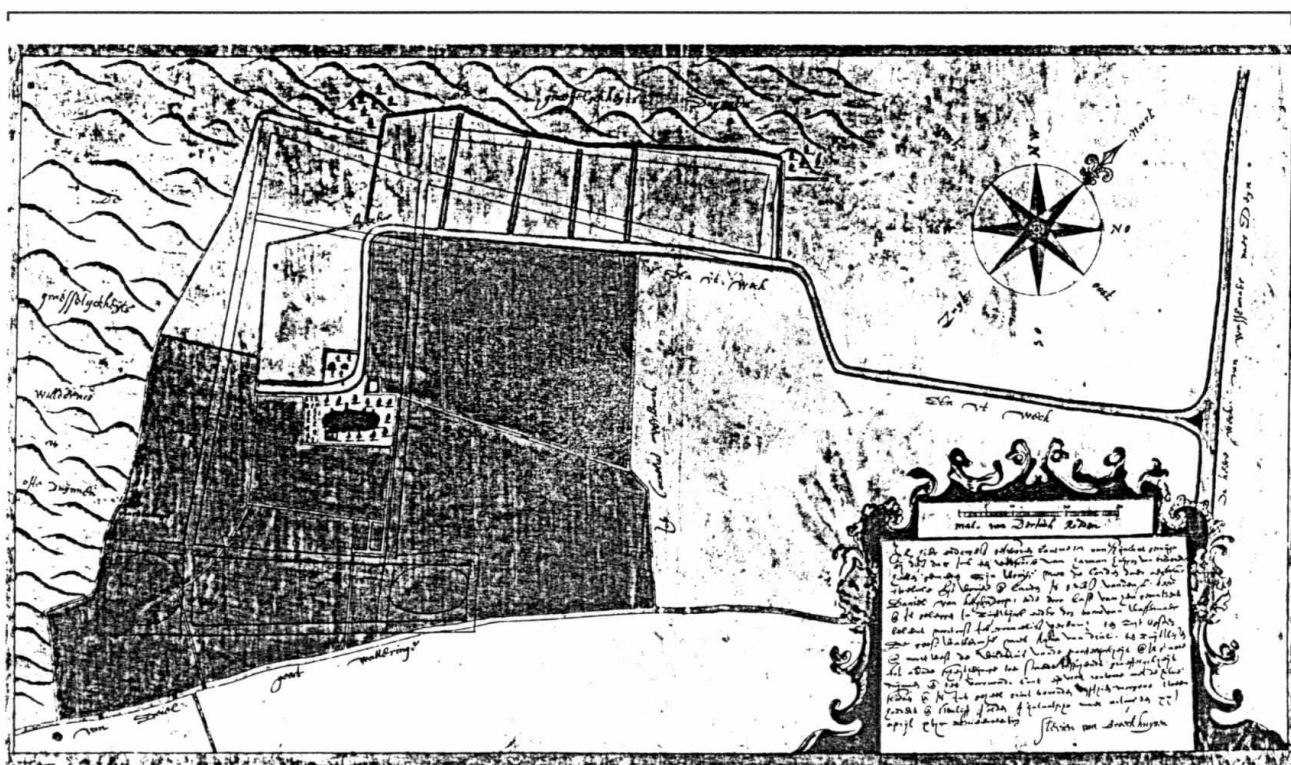
- * Oldenburger-Ebbers, C.S., 'Zochers' tuinarchitectuur- en architectuur-projecten: J.D. Zocher sr. (1763-1817), J.D. Zocher jr. (1791-1870), C.G. Zocher (1796-1863) en L.P. Zocher (1820-1915)' *Cascade Bulletin voor tuinhistorie* 1- (1991), nr.2.
- * Pelt, R.J. van, 'De wereld van Huygens "Hofwijk"', *Bulletin KNOB* 82 (198-3), nr 3 en 4, p.116-123.
- * Sellers-Bezemer, V., 'De ontstaansgeschiedenis van een vroege Nederlandse baroktuin: Clingendael onder Philips Doublet III', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* 76 (1984) p.391-405.
- * Wyck, H.M.W., van der, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Alphen aan de Rijn 1982, p.61-68.
- * Wijnand, D.O., 'Theodoor Johan Dinn, tuinbouwer, plantenverzamelaar, later rentmeester, tenslotte tuinarchitect', *Groen* (1981), p.447-452.

DUINRELL

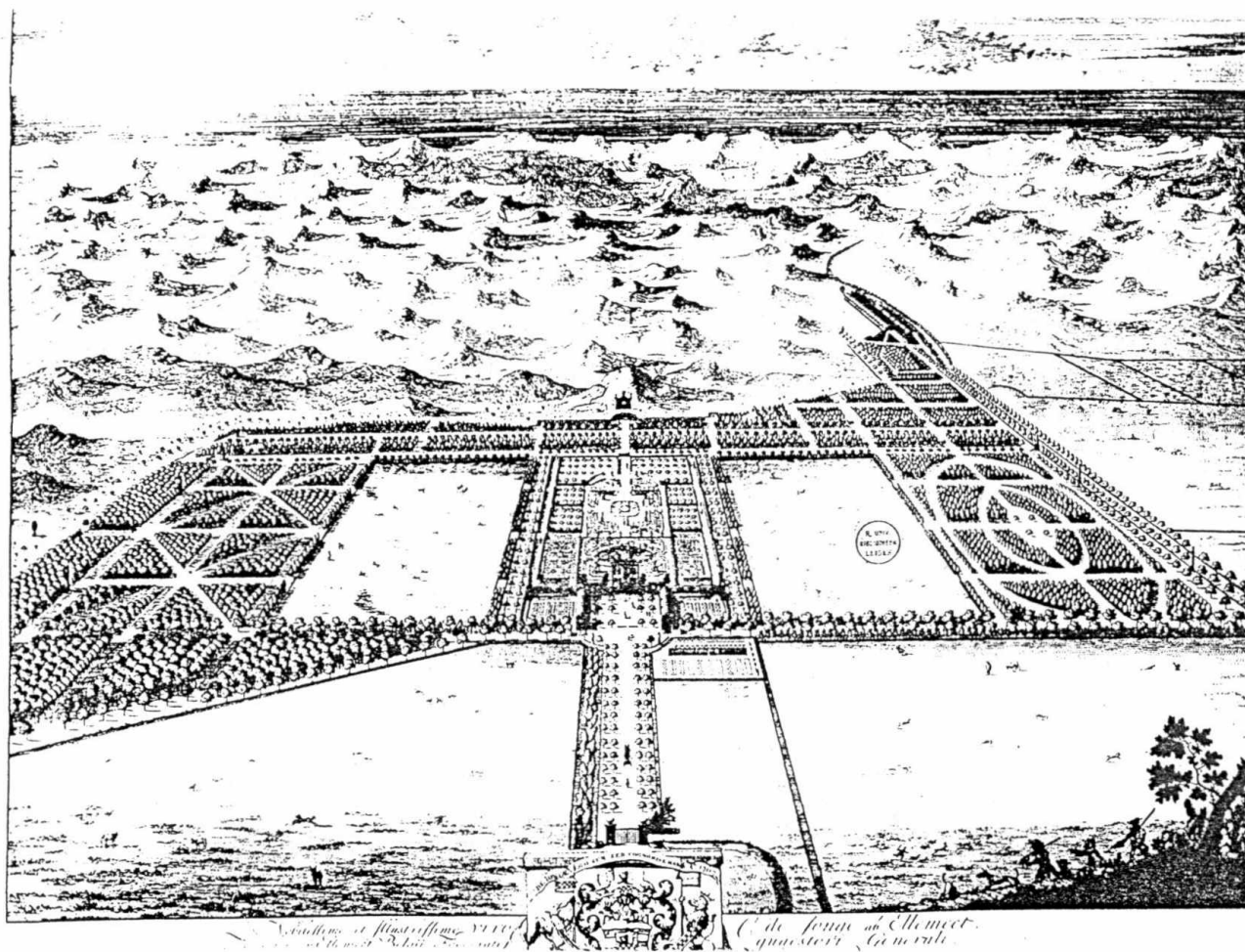
1. Algemeen

Dit van oorsprong 17de eeuwse landgoed ligt pal tegen de jonge zeeduinen. Het huis werd in 1986 afgebroken en niet vervangen. Het park en weidegebied is grotendeels ingericht als attractiepark en camping.

Locatienummer:	7
Ligging:	tegen de duinen
Oppervlakte in ha:	110 ha, waarvan veel duin
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	ja, tegen betaling
Hoofdgebouw(en):	huis na 1680, afgebroken in 1986
Bijgebouwen:	bouwhuis na 1680, verbouwd ca 1860 en ca 1995 tot 'Duinhostel'; portierswoning ca 1880; orangerie uit 1894
Tuinornamenten:	niet meer aanwezig
Huidig gebruik:	attractiepark met camping
Oudste vermelding:	1644

Afbeelding 1 1644, boerderij Duinrell met geprojecteerde lanen, Steven van Broekhuijzen, landmeter, foto en coll. ARA 39

Afbeelding 2 1707 Duinrell in vogelvlucht, gravure door Petrus Schenk, Gemeentearchief Wassenaar.

2. Historie

Fase 1. Boerderij

Duinrell betekent bron uit de duinen, die een duinbeek werd die de boerderij en later het park van water voorzag. Hij is zichtbaar op een kaart van 1644 (afb.1)¹

Fase 2. Classicisme tussen 1680 en 1707 (afb.2)

Mr. Cornelis de Jonge van Ellemeet (1646-1721), Ontvanger-generaal van de Republiek, kocht in 1669 een boerderij met ongeveer 190 hectaren grond in en rond Wassenaar. Hij gaf de architect Jacob Roman (1640-1716) opdracht voor de bouw van een nieuw huis (1681-82) ten noord-oosten van de boerderij, die werd afgebroken. Tevens liet hij tussen 1680 en 1707 een park in geometrische stijl aanleggen, een min of meer symmetrische tuin met assen, lanenstelsels, sterrebossen, een bos in een ovaal etc.. Kuyper (p.167) meent dat huis, tuin en park zo'n eenheid vormen dat Roman waarschijnlijk ook de architect van de tuin en het park is geweest. Roman

¹ De boerderij Duinrell is tussen 1643 en 1647 vergroot, terwijl een lanenstelsel werd ontworpen (zie kaart 1644). Dit werd in enigszins gewijzigde vorm uitgevoerd (kaart 1647), om rechte hoeken en betere verhoudingen te verkrijgen. De toegangsweg werd verlegd. Een aantal sloten werden gedempt. Het idee om cirkels binnen vierkanten te maken, werd verlaten.

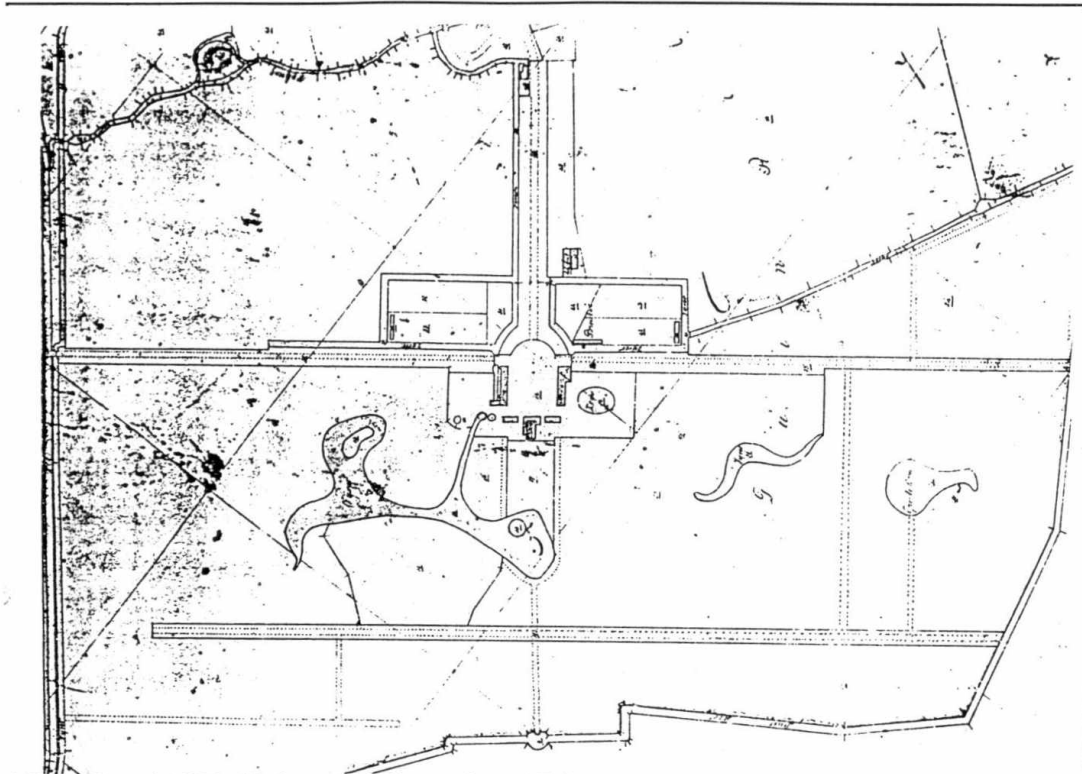

Afbeelding 3 Aan het einde van de zichtas stond een houten gebouwtje, foto GAW.

werd in hofkringen bekend en werkend aan Het Loo werd hij in 1689 de officiële architect van stadhouder-koning Willem III. Petrus Schenk maakte een serie van 16 gravures en een plattegrond in vogelvlucht. In 1707 werd tevens een gedicht gemaakt op Duinrell. In de tuin hebben zich een groot aantal ornamenten bevonden zoals: een tempeltje van Diana, een ovale vijver, beelden, vazen, gras- en buxuspartes, kleine rots-fonteinen en nog veel meer. Ook was er in deze aanleg al een *waterkom op het einde van de hoofdas* met daarbij een houten schot van de "Eerpoort" met een zwaan erop. Op deze plek is tot 1979 een empire gebouwtje (uit ca 1800) blijven bestaan. (foto GAW). De 'duinsloot' omgeeft nog steeds het park. Een van de twee *bouwhuizen* bij het vroegere huis, dateert oorspronkelijk uit ca 1682, maar is sterk gewijzigd. De voorgevel is ca 1860 verbouwd, de achterkant daarentegen verraadt nog zijn 17de eeuwse bouw. Het bouwhuis bestaat uit een aantal kleine huisjes die met elkaar verbonden zijn. Twee 18de eeuwse *linden* worden hier in de buurt gevonden. *Muren staan nog om de moestuin* (nu in gebruik als parkeerterrein). In een *oplopend lindenlaantje* heeft omstreeks 1700 een gebouwtje gestaan in een *cirkel van iepen*. In de 18de eeuw is ook een ronde waterkom aangelegd tussen de sterrenbossen ten zuiden van het huis.

Fase 3. Vroege landschapsstijl vóór 1822 (afb.4)

Wanneer werd begonnen met de aanleg in vroege landschapsstijl is tot dusver onbekend. De rechte laan in de as van het huis werd deels dichtgeplant en met een slinger omgelegd. Er werd een begin gemaakt met de aanleg van de waterpartijen in de weilanden ten noorden van het huis, aan de zuidzijde kreeg de ronde waterkom een landschappelijke vorm en werd een tweede vijver gegraven. De 17de eeuwse waterkom aan het einde van de hoofdas bleef aanwezig.

Afbeelding 4 1822, Kadastrale Minuutplan, ARA.

Fase 4. Latere landschapstijl

Meer *waterpartijen* werden gegraven en met elkaar verbonden in de tweede helft van de negentiende eeuw. De *hertenkamp* is een restant van het 19de eeuwse park.

Fase 5. Oranjerie 1894

Waar omstreeks 1700 al moestuin was, werd in 1894 een oranjerie gebouwd, in een stijl voortgekomen uit de neo-renaissance. In de tuin bij de oranjerie werden omstreeks 1900 vormsnoeibomen gekweekt. In dezelfde tijd werd achter het huis een bloem-mozaïekperk gelegd in de zichtas naar het empire-gebouwtje. Omstreeks 1900 kende Duinrell een tweede grote bloeiperiode na het classicisme.

Fase 6. Van uitspanning tot attractiepark

Het landgoed werd vanaf 1935 opengesteld met de oranjerie als uitspanning en een skibaan op dennenaalden, de eerste in Nederland. Later kwamen er kampeerhuisjes en sinds 1962 heette Duinrell recreatiecentrum en camping. Sinds 1984 heet het attractiepark en camping Duinrell.

Fase 7. De huidige situatie: attractiepark en camping met een duinstrook er omheen.

In 1986 werd het huis afgebroken na een periode van ernstige verwaarlozing. Daarmee verloor het park zijn centrum; er bevindt zich nu een parkeerplaats.

Wat *overbleef* van vroeger:

- De 17de eeuwse waterkom aan het einde van de hoofdas is goed herkenbaar. Het empire gebouwtje aan deze kom is verdwenen, maar het lijkt erop dat er een stuk van het fundament is overgebleven.
- Van de voormalige sterrenbossen resteren twee kruisende eikenlanen.
- Zes in een cirkel geplante iepen rond een laag heuveltje waar een lindenlaan naar

- toe leidt, markeren de plek waar ca 1700 een gebouwtje stond.
- De lanenstelsels bestonden oorspronkelijk uit eiken- en beukenbomen. De hoofdlaan bestond waarschijnlijk uit eiken. Een aantal 18de eeuwse exemplaren zijn nog te zien.
 - Van de moestuin, die voorheen bij de oranjerie lag, zijn gedeelten van de 17de eeuwse ommuring aanwezig.

Conclusie

Terwijl Duinrell omstreeks 1700 beroemd was en omstreeks 1900 een tweede bloeiperiode kende, is daar voor een argeloze bezoeker weinig van te merken. Historische elementen zijn er echter zo veel, dat het terrein in de winter wel als historisch landgoed herkenbaar is. In de zomer ziet men door de tenten het historische bos niet meer. De omringende duinen en duinsloot blijven te allen tijde een belangrijk historisch-geografisch gegeven.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	geometrische stijl te fragmentarisch om herkend te worden: 3; landschapsstijl: bijna geheel bedolven onder het attractiepark en camping (3)
Zeldzaamheid:	3
Eenheid park-bebouwing:	Het kasteel is verdwenen, alleen de oranjerie en het voormalig bouwhuis staan er nog. Deze hebben een nieuwe functie gekregen ten behoeve van het attractiepark. De portierswoning werd kantoor. De rest van de bebouwing heeft met het oude park niets te maken. Eenheid groot als attractiepark; zeer gering als historisch park: 2
Huidig gebruik park:	attractiepark en camping: 0
Huidig gebruik bebouwing:	Oranjerie, portierswoning en bouwhuis hebben een nieuwe functie gekregen in het attractiepark: 2
Historische documentatie:	Er is veel documentatie van 1643/1647 en rond 1700 aanwezig, latere perioden mogelijk ook in het archief Van Zuylen van Nijevelt, maar dat is niet onderzocht: 5

4. Documentatie

Kaarten

- * 1644, "Kaart van zekere woning en landen onder Wassenaar toebehorende harman Huygen van Brederode (thans Duinrell), door de landmeter Steven van Broekhuizen, opgemeten 1643, tek. in kleur, ARA aanw. nr 39.
- * idem 1644, ongedateerde kopie [1943?], Haags Gemeentearchief nr O 1923.
- * 1647, "Kaart van zekere woning en landen onder Wassenaar in Zuidwijk behorende jhr. A. van der Boeckhorst" (thans Duinrell), tek. in kleur, ARA 38
- * 1643, 1647 idem ARA 38 + 39 in collectie huize Duinrell.
- * 1654 boerderij van Duinrell op de kaart van Vreeburg: Kaart van een woning en landerijen aan de Kaswating. Gekleurde pentekening door Pieter Floris van der

Sallem. Schaal 60 roeden = 80 mm, 1654, 31x40,5, [Noord-West is boven]. Kaart is een kopie van een kopie, volgens het opschrift. Leiden, Oud Archief Hoogheemraadschap Rijnland A 1504.

NB.: Op de keerzijde van het cataloguskaartje staat met potlood geschreven (door R. van Lit) "met kerk van Wassenaar, met de volgende boerderijen: v.l.n.r.: 't Huys ter Duyn (boerderij Duinrell), Flory, de hofstede Vreeburg". Volgens de schaal zou het perceel van Vreeburg ongeveer 80x200 meter moeten zijn.

- * 1660 "Chaerte van de voorkant der duijnen gelegen in de Heerlickheit van Wassenaar", Johannes Dou, afm. 240 x 44, schaal 83m = 100 Roeden, Haags Gemeentearchief nr 1926.
- * 1707, Vogelvlucht gravure door Petrus Schenk (1660-1713).
- * ongedateerd, ca 1930? 'Landgoed Duinrell, Situatie, Schaal 1:2500', GAW.

Afbeeldingen

- * 1701 Gravure door Petrus Schenk (1660-1713) van huis en voorplein met twee koetsen, wapenschild en bijschrift. Rijksprentenkabinet Amsterdam.
- * 1702-1705, "Afbeeldinge der voornaemste Gezichten van Duinrel", 16 gravures door Petrus Schenk, in *Paradisus Oculorum*, Amsterdam 1702-1705. Rijksprentenkabinet, GAW.
- * 1774, Duinrel? Thuiskomst na een valkenjacht, D. Langendijk (1748-1805), olieverf op koper, coll? (veiling Mak van Waay juni 1952, foto GAW.
- * 1855, litho P.J. Lutgers.
- * 1872, 1873, J.H. Breyer, Bij Duinrel met vergezicht op het dorp Wassenaar, 2 tekeningen in kleur, coll.?, foto GAW.
- * prentbriefkaarten GAW.

Literatuur

- * Cat. tent. Apeldoorn 1988, p.198-199.
- * Hoof, J.van, e.a., *Duinrell: van landgoed tot pretpark*, (scriptie Leiden) Leiden 1985.
- * Informatiemap *Duinrell*, Gemeentearchief Wassenaar, z.j., (1961),
- * Janson 1967, p.59.
- * van Lit 1978, p.131.
- * van Lit 1983, p.6, 29-31.
- * Keulemans, J.J.en H.R.J. Graaf van Zuylen van Nijveldt: 'Ik ben tegen recreatiesubsidie', in: *Zuid-Holland, magazine over de provincie Zuid-Holland*, 2 (1986) nr. 6, p.9, 11-12.
- * Keulemans, J.J. 'Portret van H.R.J. Graaf van Zuylen van Nijveldt, directeur-eigenaar van het attractiepark Duinrell', in: *Zuid-Holland, magazine over de provincie Zuid-Holland*, nr 6 1986. GAW map 397.
- * Kuyper, 1980, p.126,166-169, 179.
- * Niemeijer, J.W. *Een bezoek aan Duinrell in het begin van de 18de eeuw*. Leids Jaarboek 1961 dl 53 p.77-83, GAW.
- * Oven, Ro van, 'Duinrel', in: *Buiten* 1922, p.148-150.

5. Opmerkingen/ suggesties

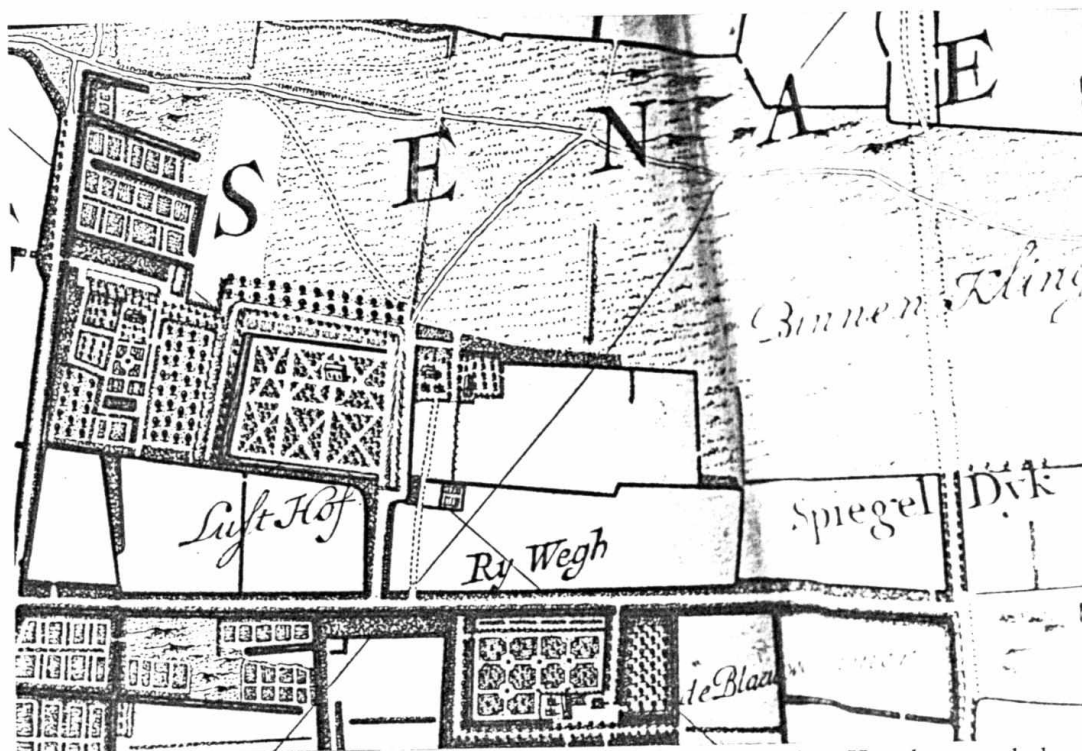
Het bouwhuis bij het vroegere kasteel is niet in het MIP geïnventariseerd als monument. Is dit reeds monument? Het behoud ervan is alleen al voor de aanduiding van het zo beroemde 17de eeuwse Duinrell van veel belang.

DUINDIGT

1 Algemeen

Duindigt is in de 17de eeuw uit een boerderij tot een rijk landgoed geworden. Midden door Duindigt loopt de Boerenlaan, die een eigendomsgrens vormt sinds 1947.

Locatienummer:	8
Ligging:	van strandvlakte tot strandwal
Oppervlakte in ha:	> 100 ha
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	huis 1953, arch. A.M. de Rouville de Meux; huis Duinhorst
Bijgebouwen:	woningen (o.a in voormalige appelschuur), tuinschuur
Tuinornamenten:	tuinmuren, gemetselde bakken, 4 hardstenen sierpalen ca 1905
Huidig gebruik:	woningen, particulier
Oudste vermelding:	ca 1500 (Janson 1967), 1584 boerderij (Janson en Van Lit 1987)

Afbeelding 1 1712, Lusthof (Duindigt), detail uit Kaart van het Hoogheemraadschap Delfland door N. Kruikius, Haags Gemeentearchief, foto Albers.

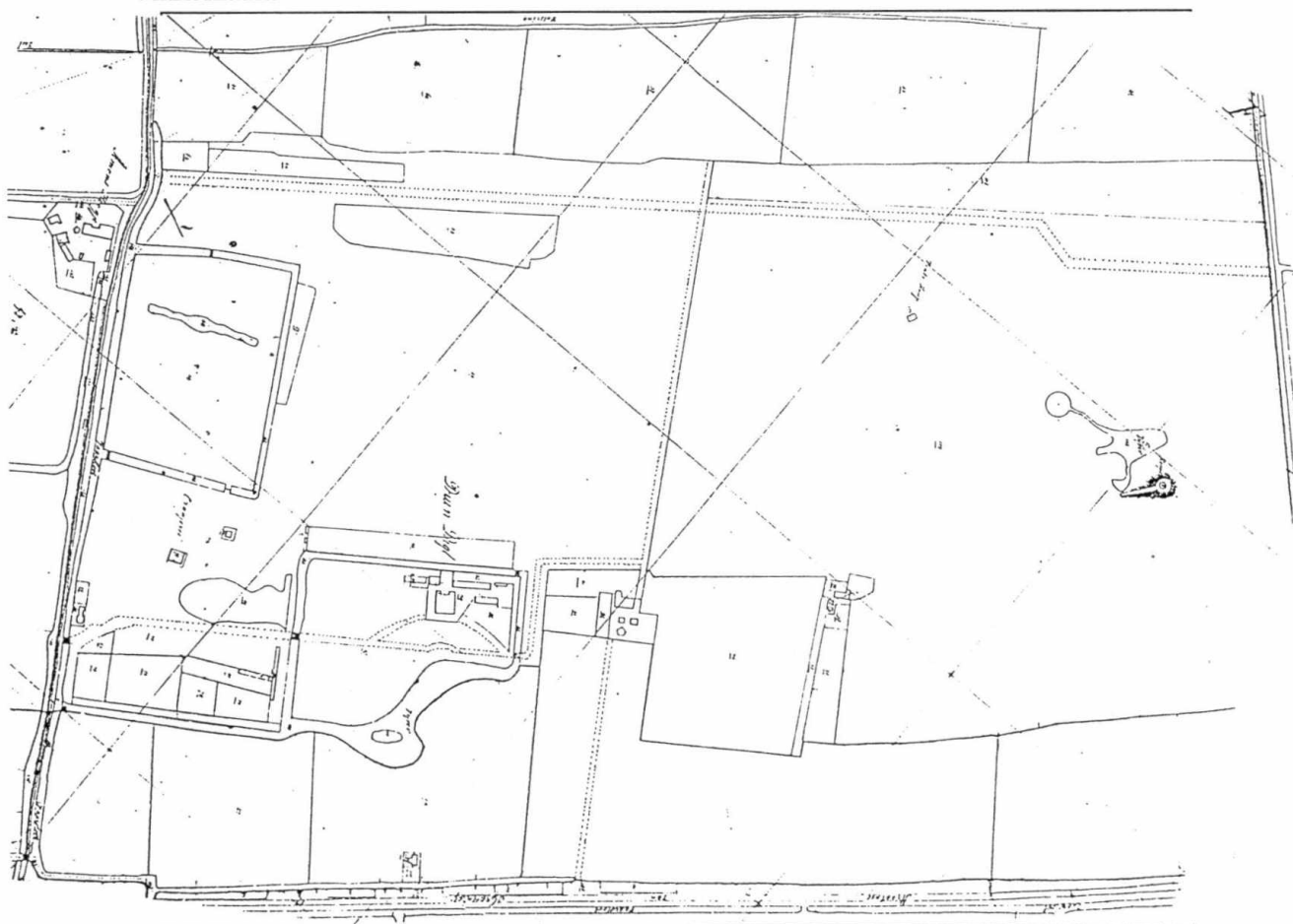
2. Historie

Fase 1. geometrische structuur 17de eeuw

Ca 1500 was eigenaar Willem van Boschhuysen, baljuw van Rijnland (Janson 1967). In 1584 koopt Adam Aryszen Groen de boerderij die hij huurt van Constant Pieterszen van den Beek. In 1712 ligt er een rijk landgoed, met grote tuin, boomgaard en moestuin. Op de kaart van Kruikius van 1712 ziet men een *rechthoekig omgrachte huisplaats*, waarbinnen het huis en de tuin liggen. Aan de noordwestkant zorgt een hoge wal met bomen erop voor beschutting. De wal ligt er nog met *oude eiken en beuken* erop. De op de kaart gestippelde toegangslaan leidt naar de Hofstee.

Fase 2. 18de eeuw

In het midden van de 18de eeuw kwam het goed in handen van Mr. Jan Abraham Thilenus, belastingambtenaar. Deze breidde zijn bezittingen uit met de luthof 't Eyndenhout en de Tweede Woning, een buitenhuisje bij een boerderij, voorzien van aanplantingen, een doolhof, moestuinen en een sterrebos. Thilenus noemde zijn landgoed van ruim 1500 ha 'Duindigt'. Er werden vijvers gegraven, bossen aangelegd en een menagerie ingericht. Op de kadastrale kaart van 1822 blijkt een koepelbelt met koepel bij de vijver te liggen. De *koepelvijver en heuvel* zijn nog aanwezig. Een vinkenhuysje is ook terug te vinden op de kaart van 1822, gelegen aan de Vinkenlaan.

Afbeelding 2 1822, Kadastrale Minuutplan van Wassenaar, detail "Duin-Digt", ARA.

Fase 3. Vroege landschapstijl 1787-1822

In 1797 wordt Duindigt gekocht door de eigenaar van Blankenburg, IJsbrandt de Kock Czn. De kadasterkaart van 1822 vertoont een vroeg-landschappelijke vijver voor het huis met een eilandje erin. Dat gegeven ligt er nog. Een slingerend beukenlaantje ligt op het terrein van de voormalige oranjerie.

Een reeks van verkopen volgt tot in 1822, tijdens een openbare verkoop, notaris Joachim Jochems Duindigt koopt.

Fase 4. Volle landschapstijl

Lutgers vertoont een volle landschapstijl met boomgroepen in de weilanden. Van dat 19de eeuwse park resteren boomgroepen, o.a. enkele rode beuken. Het park heeft geen relief, waardoor het niet indrukwekkend is.

Uit de tweede helft van de 19de eeuw dateert vermoedelijk het sterrebos, dat in de 17de eeuwse moestuin werd aangelegd. (Onverklaard blijft echter waar het vermelde 18de eeuwse sterrebos heeft gelegen.) Een spinneweb van paden in het voormalige hakhoutbos is vermoedelijk een laat negentiende eeuws verschijnsel (vergelijk Beerschoten bij De Bilt).

In de tweede helft van de 19de eeuw is het tegenover gelegen Reigersbergen eigendom van Mr. H. Jochems, zijn zusters zijn eigenaressen van Duindigt (Lutgers 1855).

Fase 5. 20ste eeuw

In 1906 werd op Duindigt de 'NV tot Exploitatie van een Renbaan op Duindigt' opgericht. De eigenaren, de fam. Jochems, legde op het westelijke deel in 1911 een renbaan voor paarden aan, die nog functioneert. De moestuin heeft een lange muur met deels oud leifruit van ca 1910.

In 1931-32 liet Walter Joachim Jochems een nieuw huis bouwen, dat in 1945 werd gebombardeerd. Vanaf Duindigt werden namelijk V2's afgevuurd tegen de Engelse vliegtuigen. Ook de oranjerie ging bij het bombardement verloren, evenals vele andere huizen. In 1953 werd een nieuw hoofdhuis gebouwd naar een ontwerp van A.M. de Rouville de Meux.

Via de familie Jochems komt een deel van het goed aan de familie Burgerhout, terwijl een ander deel aan Mr. H. Jochems toeviel (Janson 1967). Een zandafgraving-zwemvijver ligt ten zuiden van de Boerenlaan. Het deel ten noorden van de Boerenlaan, met het huis "Duinhorst" heeft een grote vijver en follies uit de jaren zestig.

Conclusie

Landschappelijk park over een 17de eeuwse structuur, zichtbaar in grachten, lanen en wal.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	17de eeuw: 4
Zeldzaamheid:	herkenbare aanleg vóór 1700: 4
Eenheid park-bebouwing:	4
Huidig gebruik park:	particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	weinig: 3

4. Documentatie

In de oorlog is het archief van Duindigt verbrand.

Kaarten

- * 1712, detail uit Kaart van het Hoogheemraadschap Delfland, OAD, HGA.
- * 1806, Duindigt, Anoniem, Kaart van de hofstede Duindigt onder Wassenaar
Schaal [ca. 1:4.000], 1806, 32x38 cm, [Noord-West boven].
Bijlage bij rekest van Adrianus Josephus van Berkel te Delft, eigenaar van Duindigt,
betreffende opheffing van een verbindingsweg naar de oude Schouwweg.
[OAR inv. 454a; Kerkgebod 8.2.1806], Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud
Archief A 2428 [voorlopig nummer 393].

Afbeeldingen

- * 1855, Duindigt, steendruk door J.D. Steuerwald naar: P.J. Lugters
Gem. archief Leiden 91915 M. form.
zie: P.J. Lugters, Gezichten in de omstreken van s' Gravenhage en Leiden, 1855.
- * Foto's in het Gemeentearchief Den Haag

Literatuur

- Janson 1967, p.87-88.
Janson en van Lit 1987, p.63.

EIKENHORST

1. Algemeen

Eikenhorst is een deel van de Horsten, samen met Raaphorst en Ter Horst (zie betreffende paragrafen).

Locatienummer:	9
Ligging:	op de strandwal ten oosten van de Rijksstraatweg
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdgebouw(en):	landhuis ca 1985
Bijgebouwen:	?
Tuinornamenten:	onbekend
Huidige bestemming:	openbaar wandel- en natuurgebied (het park direct rond het huis is prive)
Oudste vermelding:	1553 boerderij

2. Historie

Fase 1. boerderij - buitenplaats

In de 17de eeuw werd naast de boerderij een buitenhuis gebouwd.

De laan van de Rijksstraatweg naar Eikenhorst is reeds zichtbaar op de kaart van 1711 van Raaphorst (zie afb. Raaphorst). Als oude *beukenlaan* is die nog aanwezig, met een hoge wal langs de weg. De dwarslaan en beide wegen richting Ter Horst zijn nog aanwezig (afb.1). "... tusschen 22 en 29 Octob 1729 gemeten en daar na gecarteert de nevenstaande Hoffstede genaamt Eijkenhorst met de daar aanhoorende Landerie, boomgaarde, sterrebose, moestuyn, Laanen en verdere Plantage."

Op de plek van de voormalige herenhofstede met boerderij ligt nog steeds een boerderij, de opvolger van de vervallen hofstede. Boomgaarden en sterrebossen lagen naast de toegangslaan.

Een zeer hoog duin bevindt zich in het uitgestrekte beboste duingebied langs de Rijksstraatweg. Afgezien van de beukenlaan, zijn eventuele paden in dit duingebied zo goed als verdwenen.

Tegenover de toegang naar Backershagen is het duin ca 1838 afgegraven en uitgehold als overplaats van Backershagen (zie Backershagen, kaart 1854).

Fase 2. na 1845 tijdens Prins Frederik

In de tijd van Prins Frederik vond bestrating van een weg plaats; verder zijn er geen zichtbare veranderingen.

Fase 3. huidige situatie

Het landhuis van Prinses Christina werd ca 1985 gebouwd in de toegangslaan naar de voormalige hofstede, destijds een nieuwe bouwlocatie.

Een moderne boerderij heeft zich ontwikkeld naast de oorspronkelijke die getekend staat in de zuidhoek van de kaart van 1730.

Conclusie

Na de aanleg van de eenvoudige hofstede/buitenplaats (kaart 1730) zijn er geen tuinhistorische wijzigingen meer geweest. Alleen het wegenpatroon en de voormalige beuken-toegangslaan resteren. De bouw van het nieuwe landhuis heeft de oorspronkelijke toegangslaan met ongeveer een derde deel bekort.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld: moeilijk herkenbaar voorbeeld: 3
Zeldzaamheid: voormalige toegangslaan is niet zeldzaam: 2
Eenheid park-bebouwing: er is een nieuw huis op harmonieuze wijze in de oorspronkelijke toegangslaan gezet: 4
Huidig gebruik park: grotendeels openbaar wandelpark: 4
Huidig gebruik bebouwing: 5
Historische documentatie: redelijk: 4

4. Documentatie

Kaarten

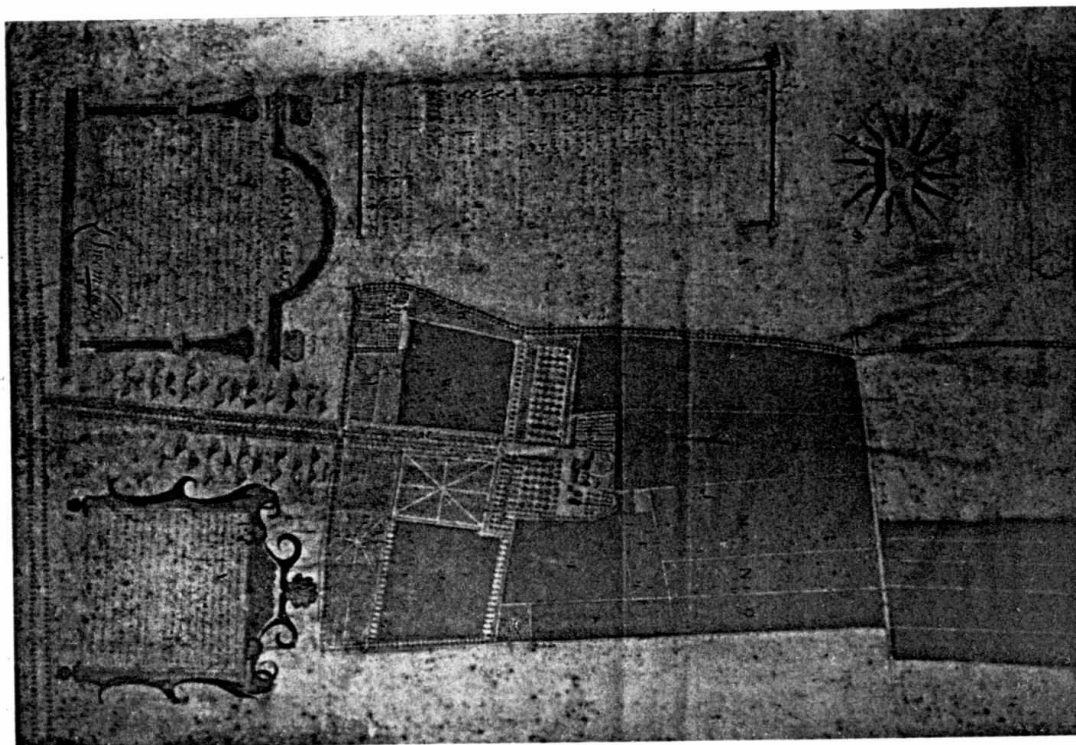
- * 1730 Eikenhorst, landmeter Leendert Sivemkoop, naar origineel 1695?, tekening in kleur, 265 x 65, Haags Gemeentearchief.
- * 1788 Kaart van de noord-oosthoek der hofstede Eikenhorst bij Wassenaar, ARA aanwinsten 1888/2.
- * idem, kopie van kaart 1788 door Westenhout, 1943, 53 x 37, schaal 170 m = 20 Roeden, Haags Gemeente Archief inv. O 1973 [naar kaarten 1609,1730 en inspectie 1782]
- * 1845, kadastrale kaart van Eikenhorst, Veenzijsche polder, landmeter C. van Vliet, 69 x 34, schaal 1:2500, Haags Gemeente Archief inv. O 1977.

Afbeeldingen

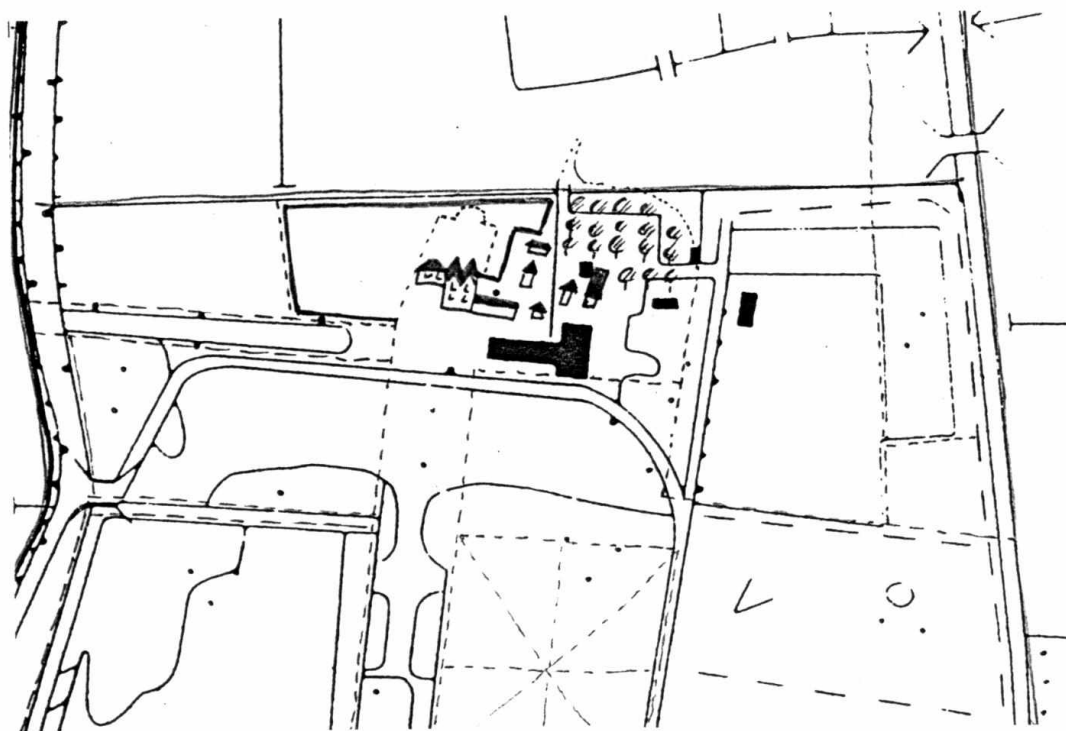
- * 1921, het zandgat in Eikenhorst, J.L. Kikkert, tekening in waterverf, 25,5 x 23, Gemeentearchief Leiden, nr 91294.

Literatuur

- * Janson 1967, p.43.

Afbeelding 1 Situatie van Eikenhorst in 1730, kaart door Leendert Sivekkoop (HGA), geprojecteerd in huidige kaart.

Afbeelding 2 Situatie van Eikenhorst in 1730, detail van kaart door Leendert Sivemkoop (HGA), geprojecteerd in huidige kaart.

EIKENRODE

1. Algemeen

Villa uit 1913, bebouwd op een voormalig stuk van De Paauw.

Locatienummer:	10
Ligging:	duinbos binnenduin
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	woonhuis: 1913 voor Heer van Diepen, aanbouw 1936 eerste steen Jacob Reepmaker
Bijgebouwen:	portierswoning 1913, koetshuis(1913?), latere gebouwen
Tuinornamenten:	??
Huidig gebruik:	wonen
Oudste vermelding:	1913

2. Historie

Fase 1. deel van park De Paauw

Oorsprong: parkbos van de Paauw met vaarsloot langs twee kanten.

Uit successievelijke kaarten valt het volgende af te leiden:

1822: parkbos met een *rechte eikenlaan* erdoor,

1844: bebost binnenduin,

1854: rechte eikenlaan nog aanwezig.

Beuken op heuveltjes dateren uit de tijd van het park van De Paauw.

Fase 2. verkaveling de Paauw, eerste huis 1913

Aankoop door Heer van Diepen; hij laat huis en portierswoning bouwen.

Ervoor komt een *tuin met vijver*. *Oude eiken* blijven in die tuin staan.

Bij die aanleg hoort ook een *ommuurde boomgaard*.

In 1936 werd het huis uitgebreid. Er werd een nieuw tuinontwerp gemaakt door H. Roeters van Lennep voor de toenmalige eigenaren de heer en mevrouw A.A. Reepmakers. Dit ontwerp werd gedeeltelijk uitgevoerd.

Fase 3. Huidige situatie

Veel bijgebouwen staan in de voormalige tuin.

Conclusie

Van de oude situatie is een eikenlaan aanwezig, beuken op heuveltjes uit de landschapsstijl, de voortuin van het huis met vijver en oude eiken, restanten van een boomgaard met muur.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld: landschappelijke tuin met terras bij het huis uit 1913 is redelijk intact: 4; in de tuin bevinden zich enkele 19de eeuwse eiken en beuken uit het park van De Paauw: nauwelijks herkenbaar voorbeeld 3.

Zeldzaamheid: villa met landschappelijke tuin, niet zeldzaam: 2

Eenheid park-bebouwing: veel recente bebouwing in de voormalige tuin: 2

Huidig gebruik park: particulier: 5

Huidige gebruik bebouwing: wonen, kantoor?: 4

Historische documentatie: geen: 2

4. Documentatie

Kaarten

* 1936, "Ontwerp tuinaanleg bij huizen "Eikenrode" van den Heer en Mevrouw Mr. A.A. Reepmaker te Wassenaar, door Henri Roeters van Lennep, 's-Gravenhage oct. 1936. Coll. Bibl. LU Wageningen 06.004.01

Afbeeldingen

* prentbriefkaarten GAW

Literatuur

* Blok, E., *Nederlandse Tuinarchitectuur. Tuinen van Th.J. Dinn, C. Brandes, H. Roeters van Lennep, R.T. Boon, Cath. Polak Daniels*, Bussum, 1997, p.72, 76.

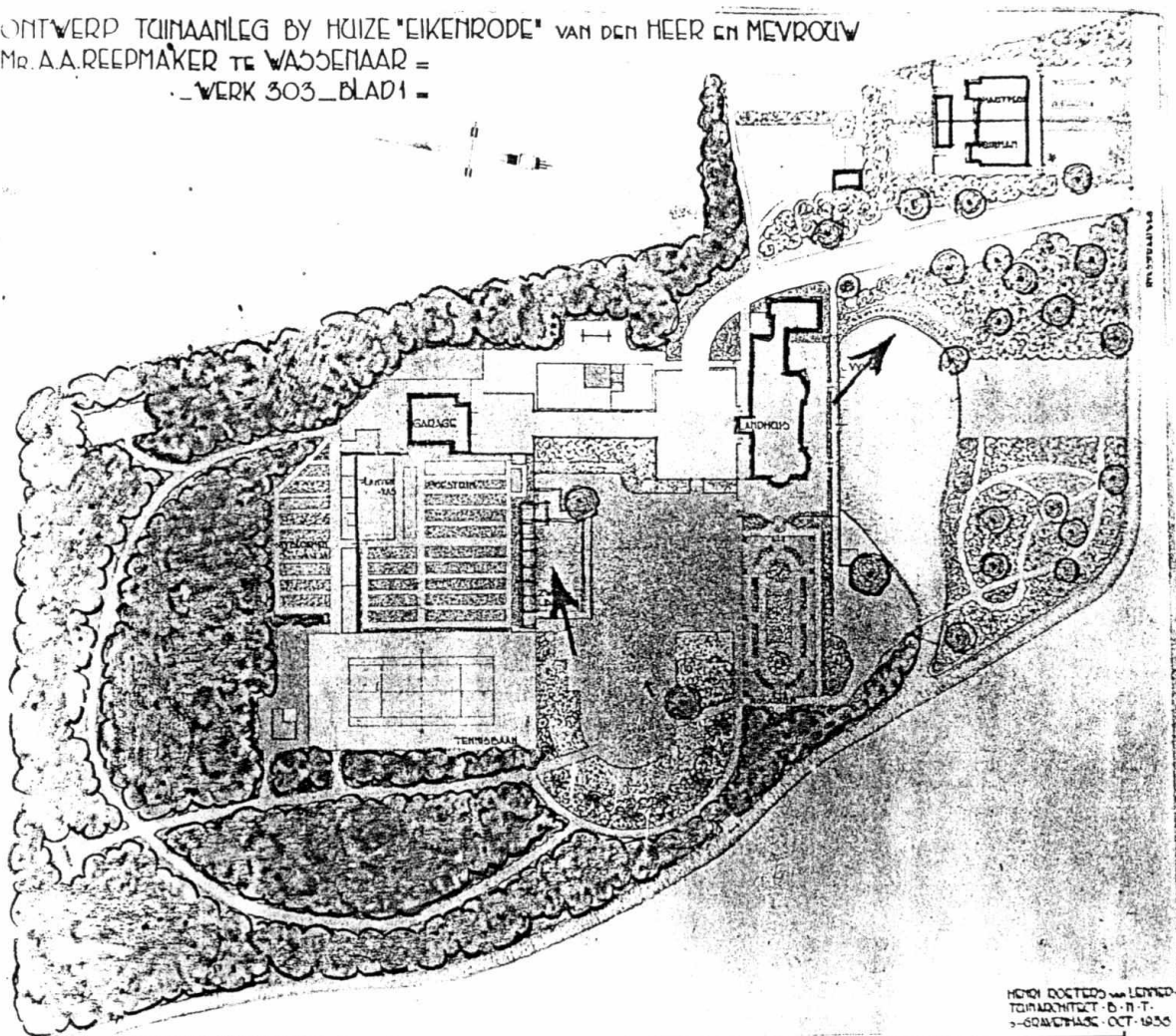
Afbeelding 1 een heuveltje met boomgroep dateert vermoedelijk uit de aanleg van De Paauw als landschapspark, 1840, 1854, foto Albers 1995.

5. Opmerkingen

Bedreigingen:

verdere splitsing van eigendom bij verkoop

ONTWERP TUINAANLEG BIJ HUIZE "EIKENRODE" VAN DEN HEER EN MEVROUW
MR. A.A. REEPMAKER TE WASSENAAR =
WERK 303 - BLAD 1 =

Afbeelding 2. 1936. Ontwerp tuinaanleg bij Huize "Eikenrode" door Henri Roeters van Lennep, foto LUW.

GROOT-HAESEBROEK

1. Algemeen

Groot-Haesebroek en het naastgelegen Wildrust leken vroeger sterk op elkaar wegens de stelsels van hoofdzakelijk eikenlanen. Tussen 1765 en 1910 waren zij dan ook in handen van dezelfde eigenaar. In 1909 werd de grond voor het villapark de Kieviet verkocht. Later werd Groot-Haesebroek in tweeën gedeeld. De oude grens tussen Groot-Haesebroek en Wildrust ligt nu in Groot-Haesebroek II, in de vorm van een slingerende laan die beide grenspaden met elkaar verbond. In 1946 werd het centrale deel van Groot-Haesebroek (Groot-Haesebroek I) gekocht door de Nederlandse staat als geschenk voor Canada en sindsdien fungeert het huis als residentie van de Canadese ambassadeur.

Locatienummer:	11
Ligging:	strandvlakte, tussen de voormalige Duinsloot en de Groot Haesebroekseweg. De Kaswetering stroomt midden door het gebied en vormt nu deels de grens tussen de beide delen Groot-Haesebroek.
Oppervlakte in ha:	?? (opgedeeld in stukken)
Eigendom:	enkele particulieren
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	2 Huizen: Groot-Haesebroek I (Canada), 1928-29, arch. H. van de Velde; Groot-Haesebroek II: voormalig koetshuis met woning, in 1937 tot woning verbouwd door W.M. Dudok.
Bijgebouwen:	schuren
Tuinornamenten:	Gr-H. I: moestuinmuren, leifruit
Huidig gebruik:	wonen, tuin-bos
Oudste vermelding:	1320, hofstad Haesebroek, leen van graaf Willem III aan Gheret Gale ¹

2. Historie

Fase 1. Geometrische structuur

In 1679 werd "de oude heerlijke hofstadt Haesbroeck etc." geveild.

Op de kaart van 1685 (naar J. Dou) wordt "Groot Haesbroeck" met naam vermeld, kennelijk een vermaarde hofstede. In 1751 werd de Heerlijke Hofstad genaamd Groot-Haasbroek, 92 morgen groot, middels een veiling verkocht. Het bestond uit een herenhuis, boerenwoning, schuur en geboomte, boomgaard, bepotinge en beplantinge, met 43 morgen zowel wei-, hooi- en teelland en 17 morgen klingen voor de hofstad gelegen en 32 morgen duin. Het werd gekocht door Jan de Back, secretaris van de Prins van Oranje Nassau. Hij had ook een tuin met 'meubilen, broeybakken, ramen, tuyngereedschappen en cieraeden, vis- en andere netten", volgens een verkoop in 1764. Kort daarop, in 1765 kocht Jacob Mossel (-1797)

¹ Leidsch jaarboekje 1935, p.2. In dit artikel is de geschiedenis van Groot-Haesebroek beschreven vanaf 1320.

Groot-Haesebroek, tevens Wildrust (volgens Beelaerts). Mossel liet in 1766 een kaart tekenen, waarop de geometrische laanstructuur van het landgoed goed zichtbaar is. Het huidige huis ligt min of meer op de plek van het huis op de kaart van 1766. De voormalige toegangslaan is herkenbaar in de huidige *Nachtegaallaan* en een grasveld met eiken daarlangs in de as van het huis. De rechthoekige moestuin is nog steeds in vier delen verdeeld en omgeven door een *tuinmuur*. De helft ervan is siertuin, behorend bij het nieuwe huis van 1929. Een *tweede stuk tuingrond* op de kaart van 1766 is ook nu nog als tuingrond in gebruik. Tussen beide lag een bosket met een diagonale as en slingerpaden. Ter plaatse staat nu een open eiken'bos'. De slingerpaden in rococostijl op de kaart van 1766 vermoedelijk aangelegd door Jan de Back, die ook de minste niet was, en een moderne [rococo]tuin aan zijn stand verplicht was.

Afbeelding 1 Groot-Haesebroek tussen 1907 en 1911, foto Gemeentearchief Wassenaar.

Fase 2. Zeer vroege landschapsstijl

Na de geometrische aanleg van de lanen en de invulling van bosvakken met rococoslingerpaadjes ging ook een zeer prille vorm van landschapsstijl niet aan Groot-Haesebroek voorbij. De rechte sloot aan de zuidzijde die tot *slingersloot* werd vergraven, getuigt met zijn drie kleine eilandjes van de vroege landschappelijke aanleg, ongetwijfeld vóór 1800. Ook in het deel dat nu tot Groot-Haesebroek II behoort worden enkele *slingerpaden* gevonden.

Vermoedelijk nog in de 18de eeuw is een nieuw huis gebouwd in de as van de toegangslaan.

Fase 3. 1854-1907

1854 Verkoop van Haesebroek en Wiltrust aan Prins Frederik, ca 220 ha. Deze laat door Petzold verbindingswegen aanleggen met de rest van zijn gebied, een weg van Groot-haesebroek naarbackershagen: de Groot-Haesbroekseweg en Papegaaienlaan. Een *bestrate slingerlaan* op Groot-Haesebroek sluit aan op de Koekoekslaan. Het huis werd bewoond door Frederiks rentmeester Lodewijk Graaf van Limburg Stirum. Ongetwijfeld werd toen in de as van het huis een landschapstuin aangelegd, zodat de oude toegangslaan in een zichttas veranderde, waar men niet over heen reed.

In 1907 kocht de Exploitatie Maatschappij Groot-Haesebroek en Oud Wassenaar het landgoed en ontwikkelde een deel als villapark De Kieviet. Het deel tussen Schouwweg en Groot-Haesebroekseweg werd ook verkaveld.

Fase 4. 1916, nieuw huis 1929

Het echtpaar Kröller-Müller kocht in 1916 het landgoed van de Ontwikkelingsmaatschappij en liet door H. van de Velde een nieuw huis bouwen, waar de zijtuin in de oude moestuin bij werd aangepast met een verdiepte rozentuin en rhododendrons daar langs.

In 1932 kocht Daniël Wolf het nog ongedeelde Groot-Haesebroek. In de duinen liet hij een golfbaan aanleggen (later de Haagse Golf & Country Club).

Groot-Haesebroek II: in de tuin bij het door Dudok verbouwde huis (1937) zijn de oorspronkelijke eikenlanen nog te herkennen.

Conclusie

De geometrische laanstructuur van eiken is vrijwel gaaf bewaard gebleven, doorlopend over beide delen van het landgoed. Ook oude waterlopen zijn nog aanwezig, afgezien van de Kaswetering.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	geometrisch goed: 5; vroeg-landschappelijk gering: 3
Zeldzaamheid:	mooi voorbeeld van een geometrisch lanenstelsel: 4
Eenheid park-bebouwing:	goed: 4 (koetshuis is een zelfstandig huis en tuin geworden)
Huidige gebruik park:	huidige functie tast historie niet aan: 5
Huidige functie bebouwing:	overeenkomstig vroeger functie: 5
Historische documentatie:	redelijk: kaarten en foto's: 4

4. Documentatie

Kaarten

- * 1766 "Groot Haazebroek en bij leggende landen duinen en klingen, [...] toebehoorende de heer Mr Mossel, 205 morgen 553 roeden", Gemeentearchief Den Haag. (1997 onvindbaar)
- * 1810 De ridderhofstad Groot-Haesebroek gelegen onder Wassenaar. Leenroerig goed van de graaflijkheid Holland, groot 250 morgen, 483 roeden zijnde 213 ha [...], landmeter dr Munro van Tilpen, tek. in kleur in delen, GAW.
- * 1835 Schetskaartje van de situatie van boerderijen en wegen ten n.w. van de

Schouwweg onder Wassenaar. 1835, 16,5x42 cm, Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief, OAR inv. 8308, no. 6.

[Behoort bij het memorie van de heer de Gijzelaar in het geschil over de afsluiting van de weg langs Groot Haesebroek (niet de Schouwweg).

Op deze tekening ziet men de wegen o.a. naar 'Groot Haesebroek, Wilt Rust, Voorlinde en Blankenburg']

- * [1913] Kaart van de parken: Groot-Haesebroek: Oud-Wassenaar: De Paauw en Backershaegen" [inclusief Rust en Vreugd en Wildrust], uitgave Exploitatiemaatschappij park Groot-Haesebroek", schaal 1:5000, litho in kleur, z.j.
- * [Vóór 1928], Groot Haesebroek, voorstel tot verkaveling, schaal 1 : 1000, z.j. pen en potlood, 90,8x71,2 cm, door: L. Springer, collectie Bibliotheek L.U. Wageningen Spr. 01.404.01. [niet uitgevoerd]
- * Situatie van een gedeelte van Groot-Hasenbroek, met ontworpen wegen, schaal 1:1000, z.j., pen en potlood, aquarel, 57,5x79,5cm, voor Exploitatiemaatschappij Groot-Haesebroek. Coll. Bibl. L.U. Wageningen, Springer 01.531.
- * Ontwerp tuin Groot-Haesenbroek, inkt/aquarel, gesign., z.j., schaal 1:400, 64x77cm. Coll. Bibl. L.U. Wageningen.
- * Ontwerp bloementuin Groot-Haesenbroek, potlood, ongesign., z.j., schaal 1:200, 26,5x52,5cm. Coll. Bibl. L.U. Wageningen.

Afbeeldingen

- * Foto's in Gemeentearchief Den Haag
- * 1921 Binnenduinen van Groot-Haesebroek, waterverftekening, L.J. Kikkert, 14,5 x 21, Gemeentearchief Leiden 91292; 91307 idem 10,5 x 14,5.

Literatuur

- * W.A. Beelaerts, "Groot-Haesebroek", *Leidsch Jaarboekje* 1935, p.1-21.
- * Houbolt, E.C., "Groot Haesebroek", *Morgenpost* (17 maart 1956).
- * Informatiemap *Haesebroek (geslacht)*, Gemeentearchief Wassenaar, z.j.
- * Infomap GAW, doos 854: kranteartikelen.
- * Janson, Van Lit, 1987, p.67.
- * *De Kröllers en hun architecten*, Tent. cat. Otterlo, Rijksmuseum Kröller-Muller, 1992.

5. Opmerkingen/ suggesties:

Door de splitsing van eigendom zijn ook de lanen onderbroken met hekken en struiken. Gelukkig lopen zij nog door. Suggestie is om ook in de toekomst de lanen te handhaven en zoveel mogelijk met eik te blijven beplanten. Dit om de oorspronkelijke eenheid te laten zien.

LANGENHORST

1. Algemeen

Langenhorst is gelegen op de overgang van de binnenduinen naar de Veenzijdse polder, zodat men er bos aantreft op binnenduinen, maar ook weilanden en water. Er is relatief weinig bekend van de tuinhistorie, maar het terrein geeft aan dat die er wel degelijk geweest moet zijn.

Locatienummer:	12
Ligging:	Eerste landgoed ten noorden van de Landscheidingsweg, tussen Rijksstraatweg en Veenzijdse polder
Oppervlakte in ha:	31 ha
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdbouw(en):	huis: 1621, her/verbouwd in 1ste helft 19de eeuw, verbouwd in 1937 door F.A. Eschauzier.
Bijgebouwen:	koetshuis ca 1845 en stal
Tuinornamenten:	toegangshek, moestuinmuren met leibomen
Huidig gebruik:	wonen, park, natuur, agrarisch
Oudste vermelding:	1579, Zijdewoning

2. Historie

Fase 1. Geometrische aanleg

Uit een uitgebreide studie van van der Lubbe is gebleken dat Langenhorst een samenvoeging is van drie boerderijen.

In 1626 komt de boerderij de Zijdewoning en ca 1631 de boerderijen de Binnen-en Buitenwoning in bezit van dr. Arnout van Reeck. Het landgoed reikte vroeger tot aan de buitenplaats Marlot. In 1613 werd de Binnenwoning omschreven als "huijs, erfve, boomgaerd oven ende boerenput"¹. Mogelijk lag een van de woningen binnen het dubbele vierkant ofwel de *rechthoekige gracht*, waarvan in de vroegelandschapsstijl *twee hoeken werden afgerond*, evenals dat op Raaphorst gebeurde. De gracht is omgeven door een 8 meter *brede laan van 18de eeuwse linden*. In aansluiting daarop zijn andere lanen aangelegd, waarvan een leidde naar de koepel aan de Herenweg (later (Rijks)straatweg geheten). Voor het huis lag een lange dwarsvijver met een laan aan weerszijden. Een deel van die *dwarsvijver* is nog aanwezig.

In 1780 was Langenhorst een volledige buitenplaats van 59 ha met koepel, stal, koetshuis, oranjerie, tuinmanswoning, lanen, boomgaarden, bossen, moestuinen en visrijke vijvers. Aan de overzijde van de Rijksstraatweg lag een overplaats, zijnde "geest en met Elst beplante Landen" volgens de kaart van 1768 (afb 1).

¹ J.C.A. van der Lubbe te Bodegraven vond een stuk van 19 dec. 1613 m.b.t. het latere Langenhorst: Rechterlijk Archief Wassenaar 7 fol. 233-236.

Fase 2. Vroeg-landschappelijke aanleg
Wanneer Langenhorst in landschapsstijl werd veranderd, is onbekend. *Slingerende bospaadjes, een slinger in de vaarsloot en glooiende heuvels* zijn echter de onmiskenbare kentekenen van die stijl.

Fase 3. Volle landschapsstijl

De tekening van Lutgers vertoont een landschappelijke aanleg bij het huis met zichtas over de lange vijver naar de polder.

In volle landschapsstijl zijn de grote bosweiden ten noorden van het huis. In de overplaats werd in 1845 Beukenhorst gesticht.

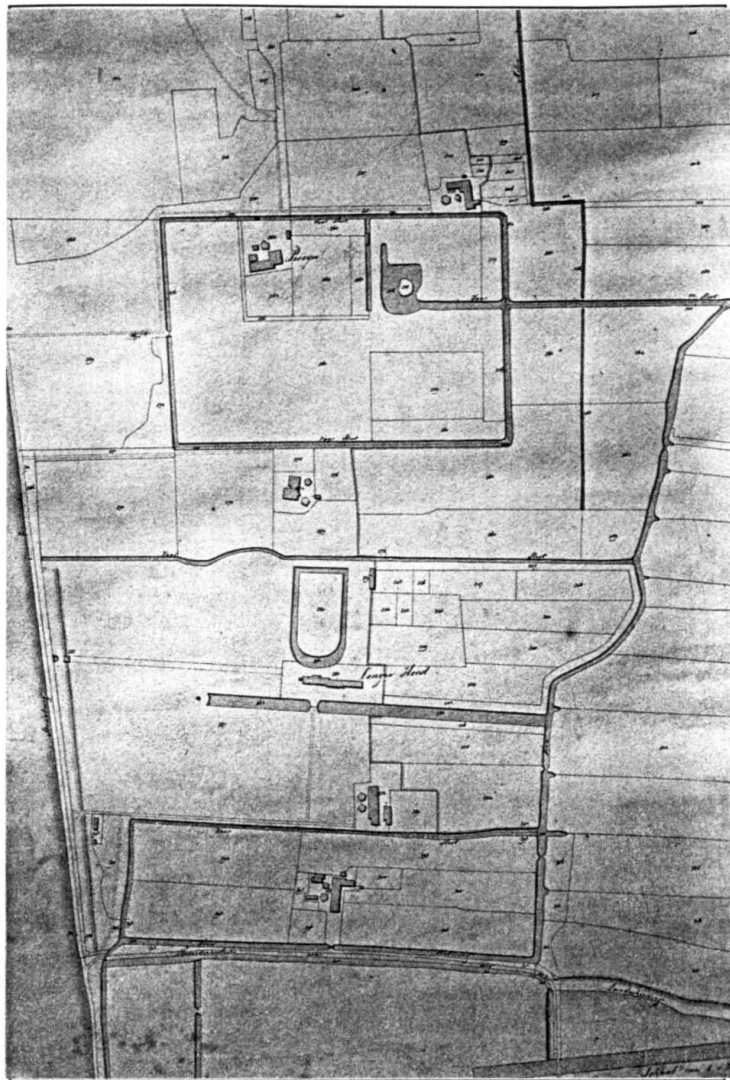
Voor de eigenaar C. van Stolk verbouwde in 1937 de architect F.A. Eschauzier het huis. Omstreeks 1985 is het woonhuis gerestaureerd, in de jaren 90 het koetshuis.

Conclusie

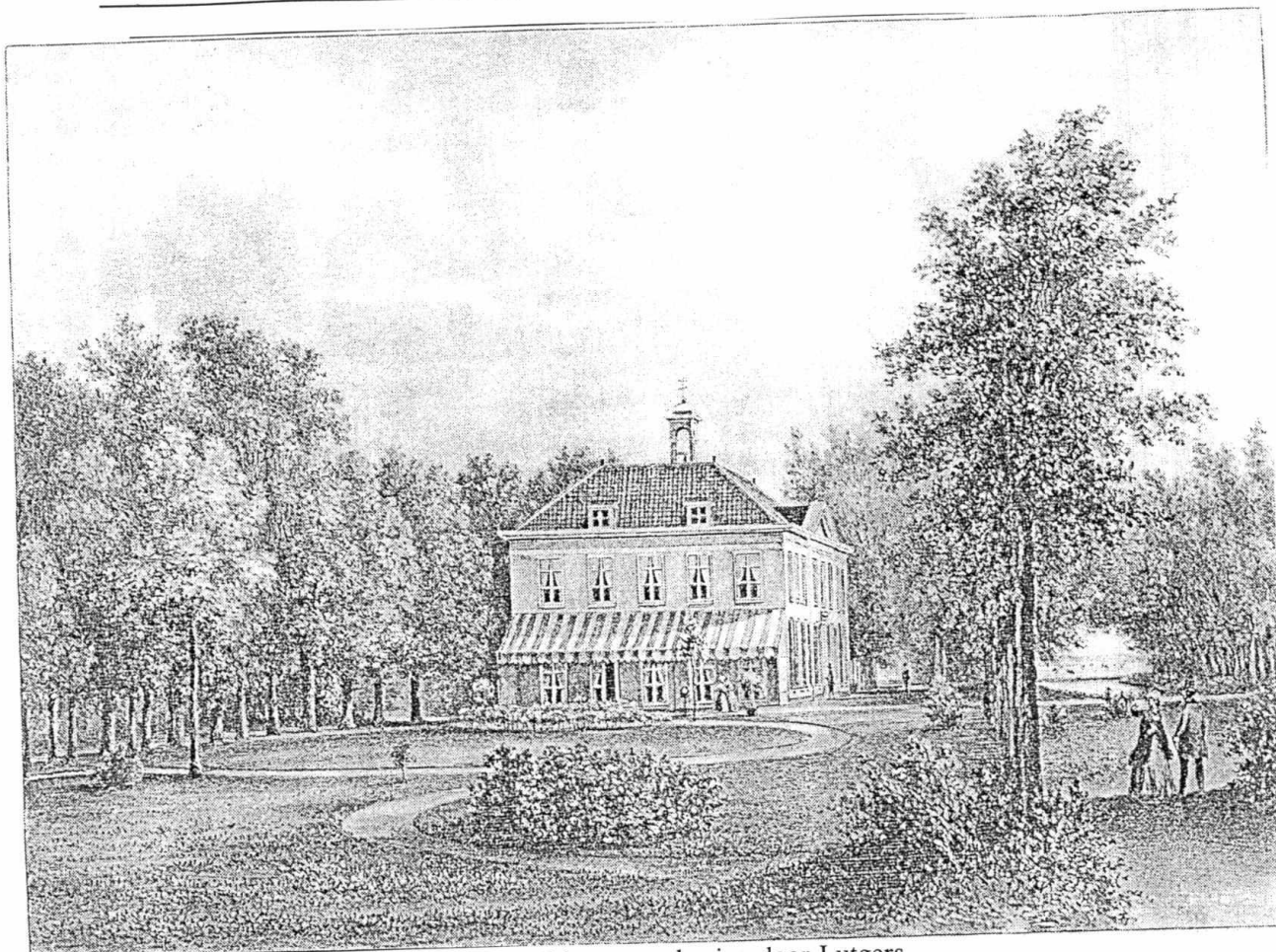
De betekenis als huisplaats of boomgaard/ moestuin van de grotendeels rechthoekige gracht, of dubbel vierkant, kan pas na (grond)onderzoek achterhaald worden. Het bos met zijn rechte en slingerpaden, hoge rechte wallen maar ook glooiende heuvels, vertoont sporen van aanleg in geometrische en in vroeglandschappelijke stijl.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	aanleg voor 1700, herkenbare landschappelijke aanleg:4
Zeldzaamheid:	herkenbaar voor 1700: 4
Eenheid park-bebouwing:	goed 5
Huidig gebruik park:	als vroeger: 5
Huidig gebruik bebouwing:	woonhuis: 5
Historische documentatie:	weinig: 3

Afbeelding 1 1822, Kadastrale Minuutplan, Gemeentearchief Wassenaar, foto Albers. Ten noorden van Langenhorst, met zijn rechthoekige en lange vijvers, ligt het verdwenen Huis te Percijn.

Afbeelding 2 1856 Langenhorst, litho naar tekening door Lutgers

4. Documentatie

Kaarten

- * 1768 "Caart tot het versoek van den heer en Mr. Westerhoff om een stukje geestland gelegen onder Wassenaar met een sloot van de Zijdewind (zijnde waterkeering tusschen Rhijn- en Delfland) te separeren; het opgestooven zand afgraven en de zijde voor zijn grond doen effenen op de hoogte van de Zijde nae de Bezuiden houtze weg" / [toegeschreven aan Klaas Vis op grond van handschrift].
Bijlage bij: rekest van mr. Stephanus Arnoldus Westerhoff betreffende het afscheiden van een stukje geestland, behorend tot de buitenplaats Langenhorst, van de Zijdwinde door middel van het graven van een sloot en betreffende het afgraven van opgestoven zand. Bevat verbaal van de landmeter.
[OAR inv 416d; vergunning 3.9.1768] Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 2209 [voorlopig nummer 177]
- * 1820 Plattegrond van een gedeelte van de buitenplaats Langenhorst [onder Wassenaar] door "A. Hanegraaff", schaal [ca. 1:900] gebaseerd op 7 roede = 30 mm, 1820, 20x15 cm, kleur. Bevat weergave van de zuidwest hoek van Langenhorst nabij de Zijde of landscheiding met Delfland.
Bijlage bij: rekest van Martinus Anne Wijnaendts, eigenaar van Langenhorst, betreffende het dempen van een slootje en het in de plaats daarvoor plaatsen van een palissade met twee naar binnen slaande hekken.

[OAR 468b; vergunning 14.10.1820] Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 2498 [voorlopig nummer 464].

Afbeeldingen

- * 1856 Langenhorst. Steendruk door J.D. Steuerwald naar P.J. Lutgers 'Gezigten in de omstreken van 's-Gravenhaege en Leiden' 1856 Leiden, Gemeente Archief inv. nr. 91930 M.Form.

Literatuur

- * Rechterlijk Archief Wassenaar, onderzoek door dr ir J.C.A. van der Lubbe te Bodegraven.
- * J.C.A. van der Lubbe, *Claes Pietersz. van der Lubbe in de Geuzentijd*, Bodegraven, 1996.
- * Janson 1980, p.80-81
- * van Lit 1978, p.177.
- * Janson en van Lit 1987, p.70-71.

5. Opmerkingen/suggesties

Zicht in bos open maken.

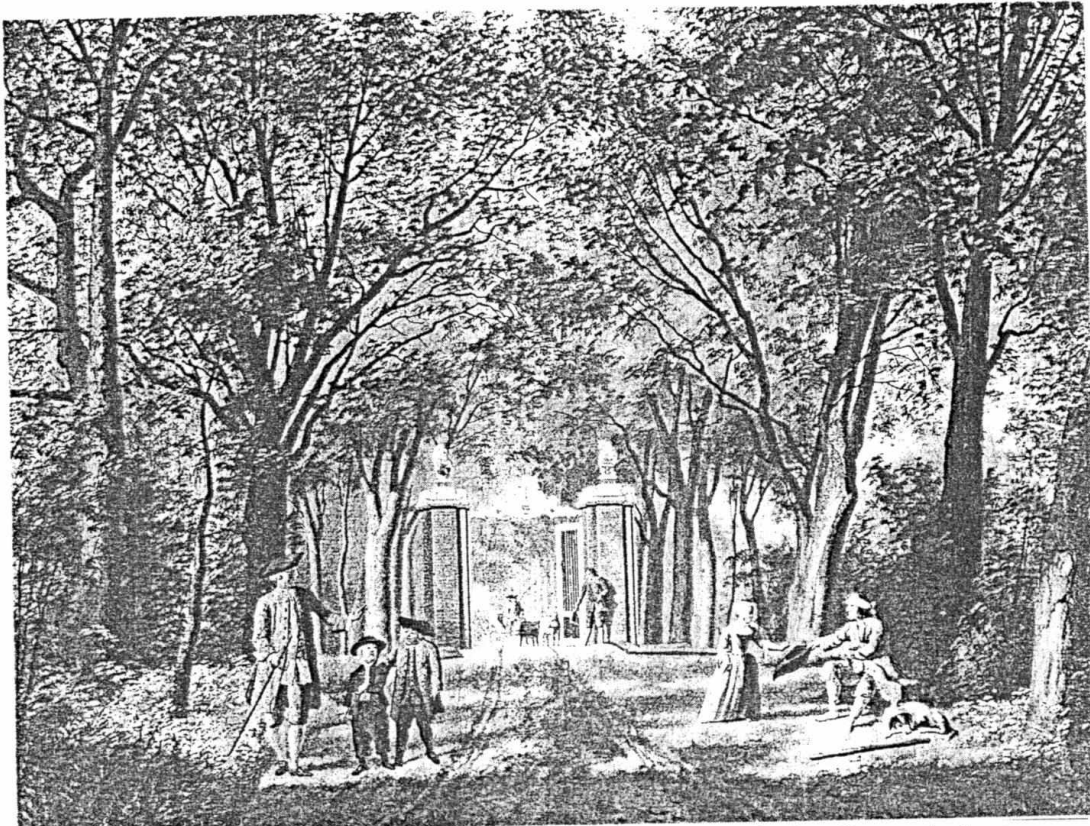
Afbeelding 3 1768, kaart bij verzoek om een stuk geestland met een sloot te mogen afscheiden en opgestoven zand af te mogen graven. hoogheemraadschap Rijnland, foto Albers.

OOSTERBEEK

1. Algemeen

Grenzend aan Clingendael is Oosterbeek een wandelparkje met een heel eigen karakter.

Locatienummer:	13
Ligging:	in de strandvlakte; grenzend aan Clingendael
Oppervlakte in ha:	10 ha
Eigendom:	Gemeente den Haag
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofgebouw(en):	afgebroken
Bijgebouwen:	tuinmanswoning ca 1860, woning, atelier
Tuinornamenten:	geen
Huidig gebruik park:	openbaar wandelpark
Oudste vermelding:	1629

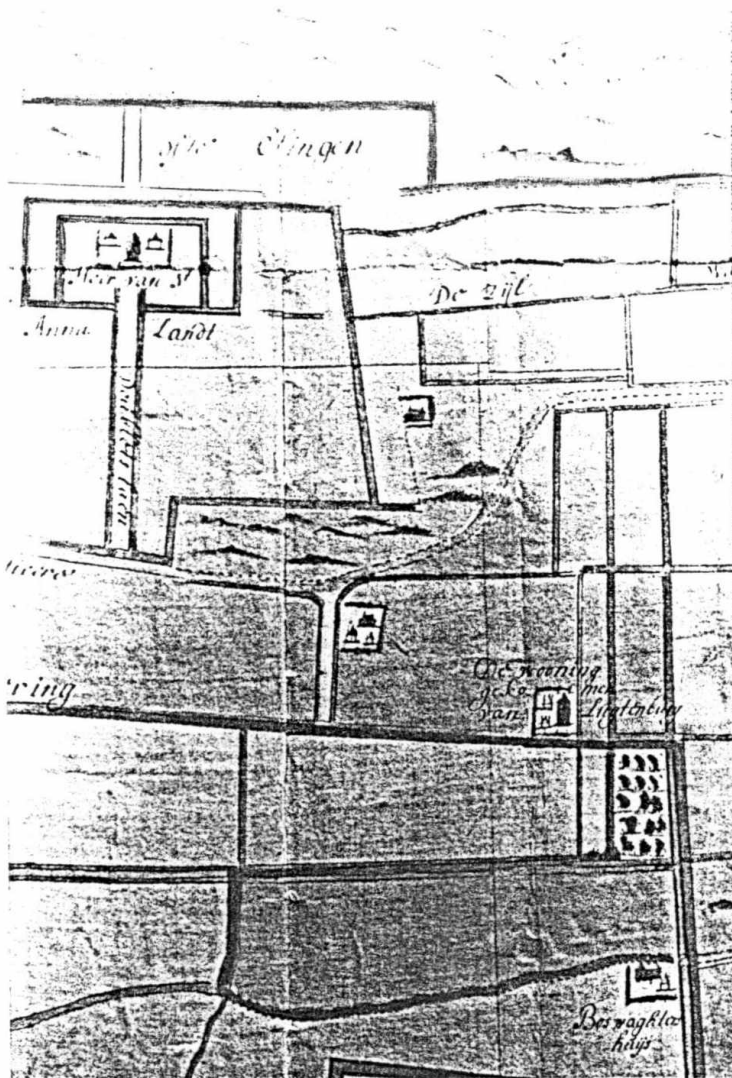
Afbeelding 1 1769, toegangslaan van Oosterbeek vanaf de Benoordenhoutseweg, schilderij door Jan Arends, kasteel Sypestein, Nieuw-Loosdrecht.

2. Historie

Fase 1. Geometrische aanleg, 1629-1791

De ontstaansgeschiedenis van Oosterbeek begint in 1629 als Jonathan van Luchtenburch, raad en rentmeestergeneraal van de Grafelijkheidsdomeinen in Noord Holland, en zeer gefortuneerd, een boerenwoning met 15 morgen land koopt. Volgens een kopie van een kaart uit 1630 bestond toen al de brede toegangslaan tussen twee sloten, die nog steeds de toegangslaan van Oosterbeek vormt. Deze laan liep door tot aan het einde van het terrein. Van Luchtenburch heeft zijn grondgebied uitgebreid en de boerderij vervangen door een ruimer huis, dat binnen een vierkante gracht werd geplaatst. Het huis werd in 1659 verkocht samen met een stal, "plantagien en een bos met een bequam Thuynhuys" en 39 morgen land. In 1660 (afb.2) lag naast de toegangslaan aan de kant van de Benoordenhoutse weg een boomgaard. Oosterbeek was vanaf 1659 in bezit van de familie Van der

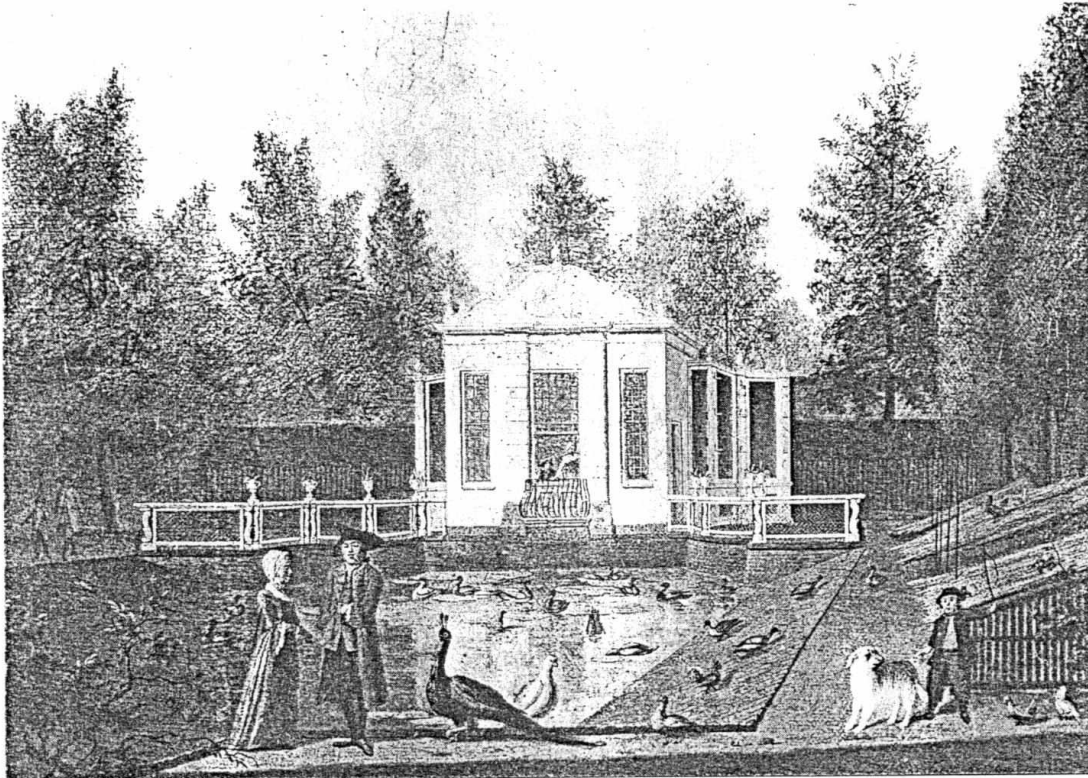
Dussen, totdat het in 1783 werd verkocht aan Ignatius Johan van Hees, secretaris van de Raad van State. De hofstede is dan opvallend veel groter; het beslaat 50 morgen en omvat "een herenhuizing met stal en koetshuis, een boomgaard en verdere aanplant, een menagerie en een bij de hofstede gelegen bouwmanwoning met wei- en bouwland en twee moestuinen". Als acht jaar later, in 1791, de erfgenamen het landgoed verkopen aan Pieter Andries de Moraaz horen daarbij ook "alle beelden en tuinsieraden, oranjebomen en broeikassen en de vinkenetten alsmede de netten voor de kersenboomgaard". Op twee schilderijen uit 1769 zijn te zien: een tuinkoepel in rococo-stijl aan een vijver vol bijzondere vogels (afb.2), en een statig toegangshek. Uit dit alles blijkt dat Oosterbeek in de achttiende eeuw een belangrijke tuin had.

Afbeelding 2 Kopie van de in 1630 gemaakte kaart van het grensgebied tussen Rijnland en Delfland, Johan Dou, Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden. Rechts Oosterbeek, links boven Clingendael. foto Albers.

Fase 2. Vroege landschapsstijl, 1791-1802

In het begin van de negentiende eeuw werd Oosterbeek een vroeg-landschappelijk park, naar een ontwerp van J.D. Zocher sr. (afb.1822). In de as van het huis werd een *lange vijver* gegraven, met daarin een eilandje, en in het weiland ernaast een

Afbeelding 3 1761, koepel in de menagerie van Oosterbeek, schilderij Jan Arends, kasteel Sypestein, Nieuw-Loosdrecht.

slinger'beek' met een kunstmatig opgehoogd duin in de binnenbocht. Ook werden er *slingerende lanen* aangelegd tussen het hakhout. De rechte toegangslaan werd vanaf het huis tot achterin het terrein slingerend gemaakt.

Op grond van het citaat van W.J. Hofdijk, "Gezichten in de omstreken van 's-Gravenhage en Leyden", uit 1855: "Oosterbeek [...] dankt zijne schoone partijen aan de bekwaamheid des Heeren Zocher, die den aanleg van zijnen Vader, voor een vijftigtal jaren geleden, een weinig heeft gewijzigd", wordt in de literatuur aangenomen dat het park in 1805 werd veranderd. Het is echter waarschijnlijker dat de Moraaz, eigenaar van 1791 tot 1802, J.D. Zocher sr. opdracht heeft gegeven Oosterbeek in een landschappelijk park te veranderen. In 1802 werd Oosterbeek verkocht aan de Rotterdamse suikerraffinadeur A.L. Bicker, die het verhuurde en al in 1807 verkocht aan een naamgenoot maar geen familielid, Jan Bernd Bicker. Het ligt niet voor de hand dat A.L. Bicker in de vijf jaar dat hij Oosterbeek bezat veel heeft veranderd aan het park. Bovendien verkocht hij het landgoed f 10.000 beneden de aankoopprijs, geen reden om aan te nemen dat hij het park kort daarvoor had laten moderniseren.

J.B. Bicker verbouwde het huis tot een geschikt winterverblijf. Na zijn overlijden in 1813 wilden de erfgenamen het laten veilen maar de verkoop ging niet door, omdat het verlangde bedrag van f 25.000,- niet werd geboden. In 1815 werd het landgoed uiteindelijk voor f 20.000,- verkocht aan George Stanislas Capadose, eigenaar tot 1839.

Fase 3. Volle landschapsstijl, 1839-1854

In 1839 kocht de eigenaar van Clingendael, Arnout Willem baron van Brienen van de Groote Lindt (1839-1954) ook Oosterbeek. Hij heeft het park door Zocher jr. en L.P. Zocher laten verfraaien, zoals blijkt uit het eerder genoemde citaat van W.J. Hofdijk. De gracht rondom het huis werd gedempt en het park werd meer beplant, vooral rond het huis en aan de westzijde van de vijver. De combinatie van een *tulpenboom*, een *moerascypres* en een *haagbeuk* op de oostelijke vijveroever stamt uit deze periode. Ten westen van de vijver staat op het einde van een zichtas een *kolossale rode beuk*. Of deze door Zocher jr. is geplant of al omstreeks 1800 door Zocher sr. kan nu niet worden vastgesteld.

In 1854 werd het huis sterk vergroot. De 'Zocheriaanse' *tuinmanswoning* ten oosten van de toegangslaan is waarschijnlijk in deze tijd gebouwd.

Fase 4. Herplant van lanen, ca 1880

In de jaren tachtig van de 19de eeuw werd Oosterbeek door het echtpaar Van Brienen-Van Tuyll verhuurd aan W.C.R. Baron van Tuyll van Serooskerken. In die tijd werd de hoofdlaan door het hele park met eik verjongd. De meeste *eiken* uit deze tijd staan er nog.

Fase 5. 1930-1953

In de jaren dertig was Oosterbeek eigendom van de filmmaker Loet Barnstijn. Naast het huis liet hij studio's bouwen. Tijdens de Tweede wereldoorlog legde de Duitse filmmaatschappij U.F.A. beslag op Oosterbeek. Toen werden in het terrein *bunkers geplaatst* en betonplaten om V1 en V2 raketten te lanceren, en werd de brede *tankgracht* langs de oostgrens van Oosterbeek gegraven. Na de oorlog verviel Oosterbeek aan het Beheersinstituut en zijn het huis en de studio's grotendeels afgebroken.

Fase 6. 1953-heden

In 1953 kocht de gemeente Den Haag Oosterbeek. Een jaar later werd het park voor het publiek opengesteld. Op de weilanden langs de Benoordenhoutse weg zijn in 1959 sportvelden

Afbeelding 4 Situatie Oosterbeek 1995, Albers Adviezen.

aangelegd. In 1996 is de toegangslaan met eiken herplant in het kader van de beheersvisie 1995.

Conclusie

Ook op Oosterbeek is eerst een geometrische aanleg aanwezig geweest - toegangslaan- voordat Zocher sr daar omstreeks 1800 een vroeg landschappelijk park van maakte. Dit werd kort na 1839 door Zocher jr aangevuld, terwijl ook visuele verbindingen met Clingendael werden aangelegd.

Het park van Oosterbeek vertegenwoordigt -met zijn centrale (water)as, slingerende lanen en paden en kronkelende waterloop- een goed voorbeeld van de vroege landschapsstijl. Hetgeen daarna kwam, is daaraan ondergeschikt.

3. Waarderingen

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	aanleg voor 1700+vroeg landschapsstijl goed herkenbaar: 4
Zeldzaamheid:	aanleg voor 1700 herkenbaar, mooi voorbeeld vroege landschapsstijl:4
Eenheid park-bebouwing:	de bebouwing harmonieert voor een deel wel, een groter deel niet bij de aanleg van het park: 0
Huidig gebruik park:	openbaar wandelpark: 4
Huidig gebruik bebouwing:	het hoofdgebouw ontbreekt, overige zijn woningen: 2
Historische documentatie:	weinig, wel schilderijen maar geen kaarten: 3

4. Documentatie

Kaarten

- * zie onder Clingendael algemeen. Afzonderlijke kaarten van Oosterbeek zijn niet bekend.

Afbeeldingen

- * 1769 Het inrijhek van de buitenplaats Oosterbeek te Wassenaar. Schilderij door J. Arends. Collectie Kasteel Sypstein, Nieuw-Loosdrecht. Ook in Van Lit en Van der Sman, 1992, p.9.
- * 1769 Tuinkoepel met vijver op de buitenplaats Oosterbeek te Wassenaar. Schilderij door J. Arends. Collectie kasteel Sypstein, Nieuw-Loosdrecht. Ook in Van Lit en Van der Sman, 1992, p.29.
- * 1855 'Oosterbeek' en 'Gezicht in de hofstede Oosterbeek' uit P.J. Lutgers, *Gezichten in de omstreken van 's-Gravenhage en Leyden*. 2 litho's. HGA 4862
- * 1956 Theehuisje in park van Oosterbeek. HGA foto 24

Literatuur

- * *Algemene Vergadering van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem op 14 mei 1983*, z.p. 1983.
- * *Clingendael en Oosterbeek, historie en toekomst*, beheersvisie Albers Adviezen Utrecht, Gemeente Den Haag 1995.
- * Francken, A.W., "Huize "Oosterbeek"", in: *Buiten* 1928, p.292-295.
- * Gieskes, J.S.H., *Clingendael en Oosterbeek*, Den Haag 1994.
- * Grontmij NV, *Beheersplan Clingendael/Oosterbeek voor de periode 1980-1990*, De Bilt 1980.

- * Hardenberg, H., *Het oude Benoordenhout; geschiedenis van Clingendael en de omgeving van het park*, Den Haag 1974.
- * Lutgers, P.J. en W.J. Hofdijk, *Gezigten in de omstreken van 's-Gravenhage en Leyden*, z.p. 1855.
- * Mensonides, H.M., *Aantekeningen betreffende Oosterbeek*. Haags Gemeente Archief.
- * Oldenburger-Ebbers, C.S., 'Zochers' tuinarchitectuur- en architectuurprojecten: J.D.Zocher sr. (1763-1817), J.D. Zocher jr. (1791-1870), C.G. Zocher (1796-1863) en L.P. Zocher (1820-1915)', in: *Cascade. Bulletin voor tuinhistorie* 1 (1991), nr. 2.

5. Opmerkingen/suggesties:

In het hart van het park ontbreekt het huis, de plek waar vandaan en waar naartoe gekeken werd.

De vroege landschapstijl is op Oosterbeek nog steeds dominant.

OUD CLINGENDAAL

1. Algemeen

Ten oosten van de Rijksstraatweg aan het einde van een lange toegangslaan ligt het huis van Oud-Clingendaal, met uitzicht over de Veenzijdse polder.

Locatienummer:	14
Ligging:	tamelijk vlak terrein, overgang strandwal - strandvlakte
Oppervlakte:	12 ha, 30 are en 64 ca
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	huis: gebouwd ca. 1770 (1779) in opdracht van de Jonkheer Cornelis Johannes Bloys van Treslong; de voorgevel is in 1914/15 in neo-barokke stijl vernieuwd.
Bijgebouwen:	boerderijgebouwen, een vervallen serre, een koepel (?)
Tuinornamenten:	toegangshek, een fragment van wat waarschijnlijk ooit een sokkel geweest is.
Huidig gebruik:	kantoor op de benedenverdieping en woonruimte voor de beheerders op bovenetage
Oudste vermelding:	kaart 1616

2. Historie

Fase 1. boerderij

De vroegst bekende bebouwing bestond uit een oude boerderij met bijgebouwen. Deze zijn door brand verwoest en daarna gesloopt. (Misschien zijn er in de bijgebouwen aan de rechterzijde van het huis Oud-Clingendaal nog resten te vinden van de oude bebouwing?)

Twee oude *linden* op de parkeerplaats herinneren aan deze periode.

Fase 2. geometrisch lanenstelsel

De *lange toegangslaan (eiken)* vormde samen met een aantal dwarslanen een geometrisch stelsel. Wie dit lanenstelsel heeft laten aanleggen is onbekend.

Fase 3. vroege landschapsstijl

In 1770 werd het Engelse landhuis gebouwd in opdracht van Jonkheer C.J. Bloys van Treslong en zijn vrouw J.I. Calkoen. In hun tijd zal het park in *vroege landschapsstijl* zijn veranderd. (Tot 1820 werd het huis, na het overlijden van haar man, door Johanna Calkoen bewoond.)

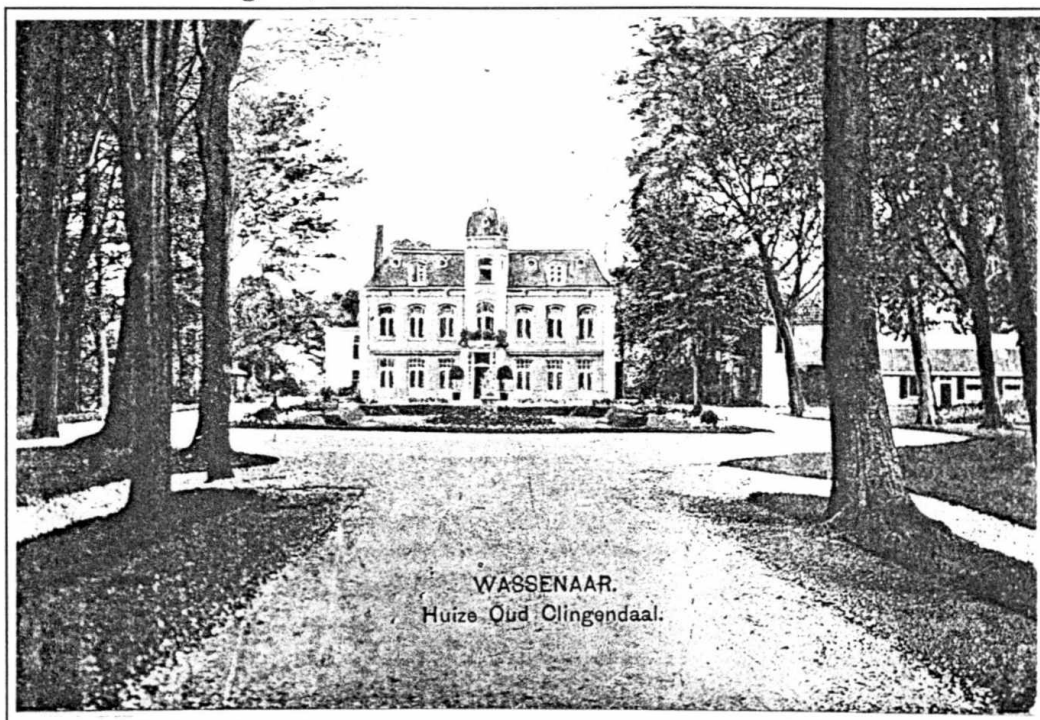
Achter het huis werd een *vijver* gegraven en *twee eilandjes uitgespaard*. Ze waren in het verleden door middel van twee bruggetjes met elkaar en het tegenover het huis gelegen grasveld verbonden. De paaltjes waarop de bruggetjes ooit gelegen hebben zijn nog in het water te zien. Op de eilandjes staan nog een aantal oude bomen en rhododendrons. Voorts werd een *slingervijver* gegraven (uitbreiding van een sloot), die men vanaf de voorkant van het huis en het voorplein kon zien. Het *voorplein werd omringd door beuken, die merendeels nog bestaan, zes bomen*. De randen van een groot veld, nu kwekerij, kregen een landschappelijke aanleg. Een *slinger-*

pad/laan loopt door de bosrand en biedt een *rondwandeling*, in landschapsstijl.

Fase 4. wijziging huis

Vanaf 1836 is het landgoed in het bezit van Mr. Dirc Donker Curtius. Overlevering (Van Lit, p.171) wil dat het huis in 1868 werd gewijzigd ('gedeeltelijk gesloopt', volgens Janson, p.44).

Fase 5. nieuwe voorgevel, voortuin

Afbeelding 1 kort na 1905, Oud-Clingendaal met nieuwe voorgevel en voortuin, halve cirkel van beuken en bijgebouwen, prentbriefkaart GAW, foto Albers

In 1914/15 werd de gevel bekleed met natuursteen en bewerkt in neo-rococo motieven. Eigenaar was toen J.A. Philipse. De verdiepte neo-barokke tuin voor het huis dateert uit deze tijd. Aangezien het huis niet haaks op de toegangslaan staat, ligt het tuintje wat vreemd tussen huis en toegangslaan in. Dat werd destijds echter knap gecamoufleerd (afb.1). Aan de rechterkant van het huis ligt een betonnen waterwerk dat zich uitstrekt over de gehele lengte van het huis (een toevoeging uit het begin van de 20ste eeuw?). In die tijd werd het toegangshek met pijlers en pijnappels erop aan de Rijksstraatweg geplaatst.

Een deel werd al in 1913 verkocht (Maarheeze, bouwvergunning 1914). Het voorste deel van de toegangslaan werd in 1937? verkocht. De hekpijlers werden verzet (pijnappels staan er niet meer op), de oude eiken vervangen door lindes.

Fase 6 huidige situatie

Negen jaar geleden is de voortuin van het huis opnieuw aangelegd, de verdiepte tuin werd aangevuld tot het maaiveld.

Van de parkaanleg in vroege landschapsstijl zijn nu nog terug te vinden:

- De toegangslaan, die in de oorspronkelijke aanplant uit eiken bestond. Deze zijn in de loop der tijd, o.a. toen een deel van de toegangslaan verkocht werd, door lindes vervangen. Ook de overige lanen in dit park bestonden oorspronkelijk uit

- eiken.
- Bij de verkoop van de grond in 1913? werden de twee zuilen met het toegangshek verplaatst naar de huidige plek.
 - Vanaf de oprijlaan links van het huis ligt een grasveld met daaromheen een aantal bomen die stammen uit de tijd van de oorspronkelijke aanleg: een spar, enkele platanen, Amerikaanse eiken, kastanjabomen en een groene beuk.
 - Verderop in het bos achter het grasveld staan oude kastanjabomen en beuken.
 - Na de bocht in de noordwestelijke slingervijver, zijn twee oude esdoorns te zien waarvan er een enkele jaren geleden is omgevallen.
 - In de buurt van de vervallen kas staat een oude wilg.
 - Daar tegenover, aan de andere kant van het pad staan een aantal zeer oude beuken in een kring (uit ca. 1770?)
 - In de bosjes ten zuiden van de oprijlaan staat een hele dikke eikeboom van ca. 300 jaar oud aan een sloot. Door dit bos loopt een smal paadje met hier en daar nog een oude eik.
 - In het bos ten zuidwesten van de kwekerijen is geen specifieke parkaanleg te ontdekken.
 - Wel staan aan de zuidoostkant van het veld een aantal oude bomen zoals een kastanje, een rode en gewone beuken aan een voormalig slingerpad. Dit pad is ook op een oude kaart aangegeven.
 - Bij de bijgebouwen staan twee oude linden voor de voormalige boerderij. Op de rand van erf en sloot staat een beukengroep van zes stammen bijeen geplant in een halve cirkel.

Conclusie

Toegangslaan, slingervijver, vijver met twee eilanden en de wandeling rond weiland en kwekerij zijn belangrijke elementen van de historische aanleg, bovendien gekenmerkt door veel oude bomen. Het geheel vertoont echter weinig samenhang.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	Uit de geometrische periode is de oprijlaan goed herkenbaar, ondanks de deling in twee gedeelten: 3/4; Het landgoed is opgedeeld. In wat er van over is, is wel de vroege landschapsstijl te herkennen, ondanks de volgegroeide veldjes, zichtassen, verdwenen bomen langs de slingerlaan, etc.: 3
Zeldzaamheid:	Twee eilandjes in de vijver is bijzonder: 4.
Eenheid park-bebouwing:	Indien men de verkochte gronden en de huizen daarop buiten beschouwing laat, is de bestaande bebouwing in overeenstemming met het park: 4
Huidig gebruik park:	particuliere wandelplaats: 3
Huidig gebruik bebouwing:	bedrijfs/ kantoorruimte en gedeeltelijk bewoond: 4
Historische documentatie:	weinig, enkele oude foto's: 3

4. Documentatie

Kaarten

* Kadastrale Minuutplan, J. van Beek, 1822 (geometrisch lanenstelsel)

- * Wijzigingsplan bebouwingslijnen Oud Clingendaal, z.j. (jaren dertig), GAW 198.

Afbeeldingen

- * Prentbriefkaarten GAW

Literatuur

- * Janson 1967, p.44.
- * van Lit 1978, p.171.

5. Opmerking

Door het hele park staan groepen stinsenplanten zoals: boshyacinten in wit en blauw, bosanemonen en ook narcissen. Wilde planten: Salomonszegel.

Bedreiging

Het nog verder verloren gaan van de landschappelijke aanleg, omdat deze niet wordt herkend, althans zo blijkt niet uit het onderhoud.

Suggesties

Kappen van de jonge boompjes die het uitzicht vanuit de voorkant van het huis op de kronkelvijver belemmeren.

De eilandjes kunnen misschien ook vrij gemaakt worden van al het zelf gezaaide groen. (Bruggetjes herstellen). Herstellen slingerpad om de kwekerij. Populierenveldje en doorgeschoten elzen die langs een gedempte sloot in het weiland staan, weer kaal kappen, zodat dit deel weer tot het weiland gaat behoren, dat dan zijn onregelmatige - landschappelijke- vorm terug krijgt.

OUD-WASSENAAR**1. Algemeen**

Kasteel Oud-Wassenaar werd in 1876 gebouwd door de eigenaar van Rust en Vreugd. Beide parken werden toen met elkaar verbonden. Het park van Oud-Wassenaar wordt gekenmerkt door een grote vijver met weiland er omheen.

Locatienummer:	15
Ligging:	aan weerszijden van de Zijlwetering.
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulieren
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdbouw(en):	kasteel 1876, arch. C. Muysken
Bijgebouwen:	poortgebouw, stenen pergola, 3 flats
Tuinornamenten:	hekipijlers (1876)
Huidig gebruik:	ontvangst, wonen
Oudste vermelding:	1679 boerderij Kleyn Haesbroek

2. Historie**Fase 1. van boerderij tot buitenplaats**

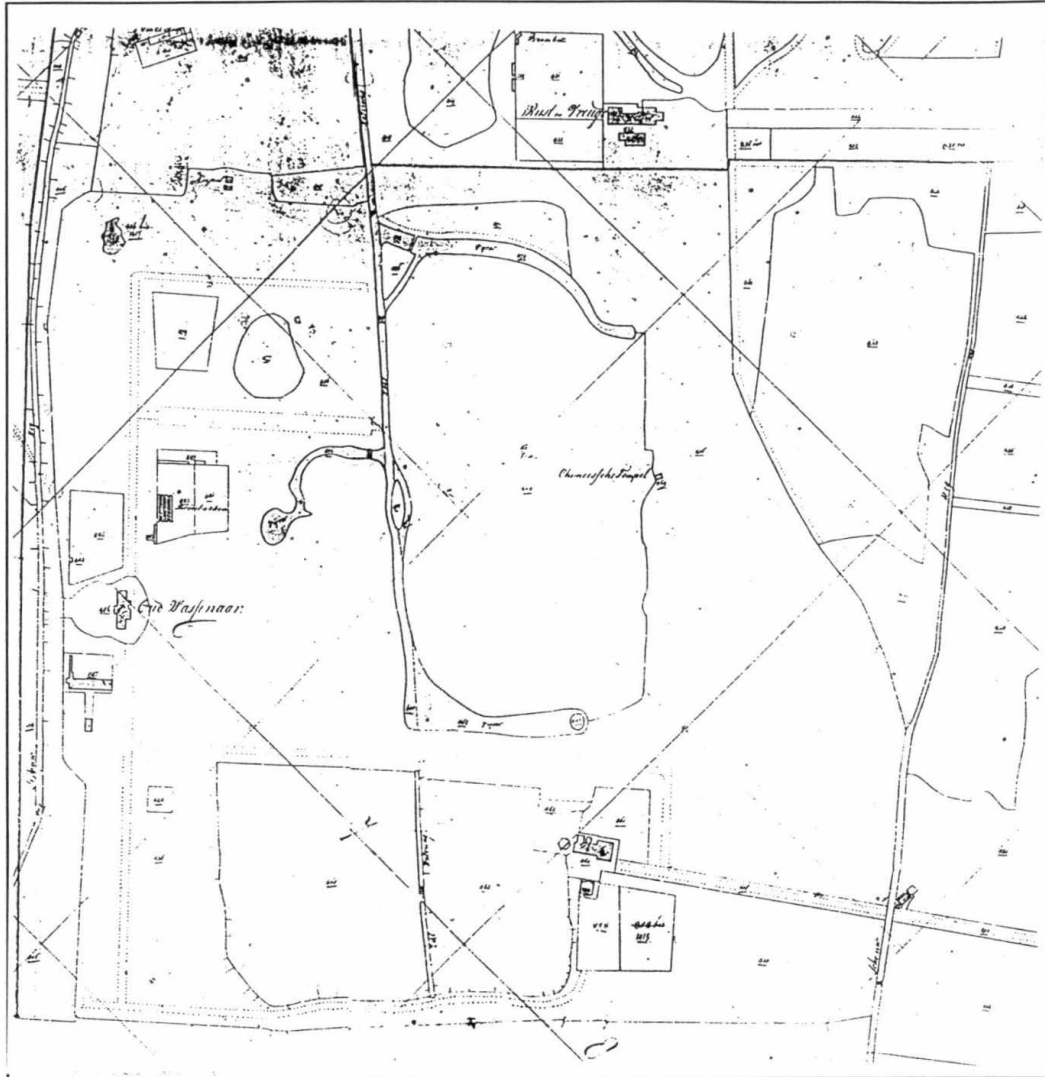
In 1764 wordt de boerderij Kleyn Haesbroekverkocht aan Mr. Gerrit Hoijer en Paulus Hoijer van Brakel. Zij laten er een herenhuis naast bouwen en noemen de plaats Snippestein, later Hoogwoude.

Fase 2. Eerste fase landschapspark, vóór 1822.

In 1786 wordt de buitenplaats Hoogwoude gekocht door Mr C.J. de Lange van Wijngaarden. Hij overlijdt in 1820. In de kadastrale legger van 1822 blijkt Adriaan Corneliszoon de Lange van Wijngaarden de eigenaar te zijn, tot 1845. Op de kadasterkaart van 1822 (afb.1) is de Zijlwetering zodanig vergraven, als voor een tuinaanleg nodig was. Op de plaats of vlakbij het tegenwoordige "Zwitserse huis" aan de overkant van het weiland stond een "Chinese tempel", mogelijk tussen nog aanwezige oude lindes. Dit 18de eeuwse bouwsel zal wel bouwvallig zijn geweest en daarom vervangen door het huis. In elk geval geeft de Chinese tempel op de kaart van 1822 aan dat hier een belangrijk park lag. Tevens was er een koepel op een *heuveltje langs de noordrand van het veld.*

Fase 3. Late landschapstijl, ca 1876?

Evenals van Rust en Vreugd is ook hier nog onbekend wie de *vijver heeft vergroot*. In 1871 werd het gebied door C.J. van der Oudermeulen, stalmeester in buitengewone dienst van Koning Willem III, gekocht. Hij liet door de architect Constantijn Muysken een kasteel bouwen (1876) en verhuisde van Rust en Vreugd naar Oud-Wassenaar. Bij het kasteel, dat dicht bij de Zijlwetering lag dan het oorspronkelijke huis, kwam een *groots landschappelijk park*, typerend voor de tweede helft van de 19de eeuw. De *bomen die in groepjes langs de rand van de vijver* werden geplant (te beginnen in de punt: 2 platanen, 2 rode beuk, 3 kastanjes, 3 lindes, 2 eiken, en

Afbeelding 1 1822, de kadastrale minuutplan vertoont een 'Chineesche Tempel' en een koepel aan de noordrand van het park. Het latere kasteel werd in het weiland gebouwd.

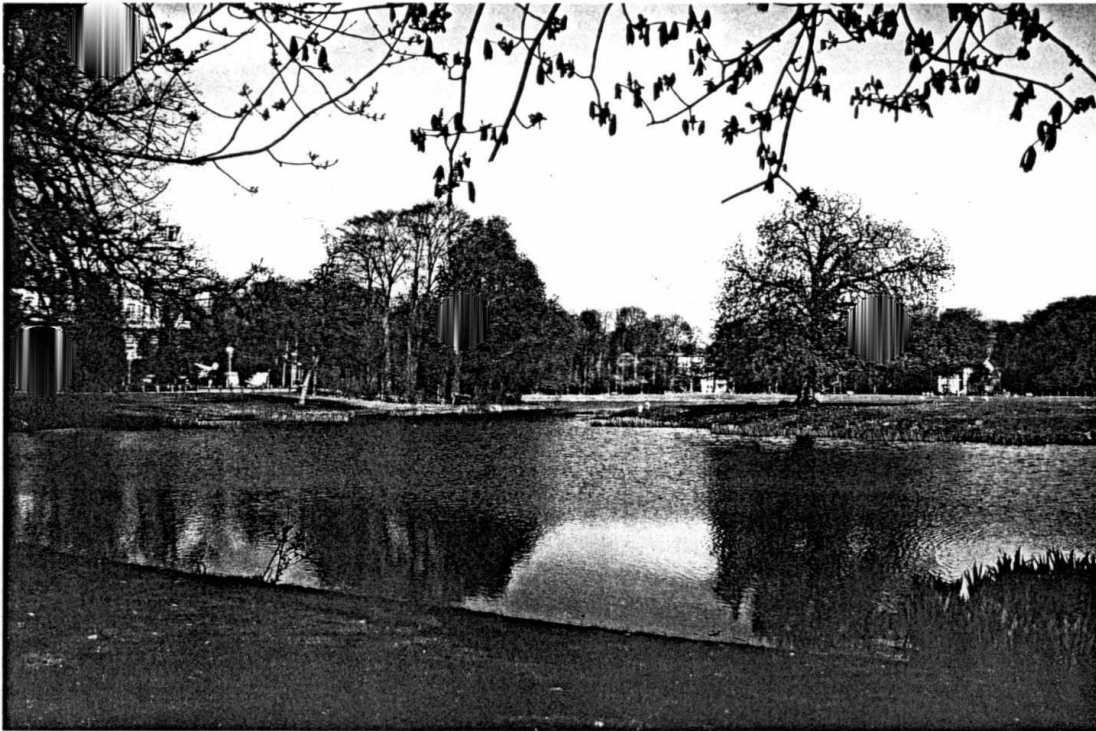
beuken) moeten kunnen helpen bij beantwoording van de vraag wanneer het park werd aangelegd. Bij uitval dus jaarringen tellen!

Fase 4. Flats

Grote delen van het park werden tot villapark verkaveld en achter en naast het kasteel werden drie grote flats gebouwd. De vijver met het weiland er omheen bleef behouden.

Conclusie

Dat wat resteert van de parkaanleg bij Oud-Wassenaar, is nog altijd zeer de moeite waard.

Afbeelding 2 Vijver en park bij kasteel Oud-Wassenaar (links), in de zichtas Rust en Vreugd; rechts het Zwitserse huis op de plaats van de 'Chinese koepel'; foto Albers.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld: late landschapsstijl, wat resteert is goed herkenbaar 4
 Zeldzaamheid: 2e park in Wassenaar van deze stijl: 4
 Eenheid park-bebouwing: gebouwen deels bijbehorend, deels niet: 2
 Huidig gebruik park: openbaar 3
 Huidig gebruik bebouwing: flats 2
 Historische documentatie: weinig kaarten: 3

4. Documentatie

Kaarten

* 1800, "Landen en gronden van Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden gelegen in Oud Wassenaar onder Wassenaar / Jb. de Sauvage", schaal [ca. 1:500] gebaseerd op 6 roeden = 45 mm, kleur, 21x34 cm, [Noord-West boven].

Bijlage bij: rekest van Cornelis Joan de Lange, eigenaar van de buitenplaats Oud - Wassenaar, betreffende het leggen van drie duikers in de Zijlwatering: de eerste in de Stoeplaan, de tweede in een strook bos en de derde in de oprijlaan van de buitenplaats.[OAR inv. 448; vergunning 15.2.1800] Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 2395 [voorloopig nummer 361].

Afbeeldingen

- * Foto's GAW.
- * Fotoboek RKD

Literatuur

- * Infomap GAW: *Hotel en restaurant kasteel Oud-Wassenaar, Wassenaar en 's Gravenhage*, 's Gravenhage, Maatschappij tot exploitatie van het park Oud-Wassenaar, z.j.; Veer, H. de (ed.), *Eigen haard: geïllustreerd volkstijdschrift*, Haarlem 1880.
- * Lit, R. van, 1978, p.166-169.
- * Krabbe, C.P., Kasteel 'Oud Wassenaar' en het ontstaan van de 'Delftse Renaissance', *De Sluitsteen* (orgaan van het Cuypers Genootschap), 7 (1991) 2/3, p.67-85.
- * Zonneveld, P., *50 jaar Hotel Kasteel Oud Wassenaar*, 1960.
- * Vries, T. de, *G. Groen van Prinsterer in zijne omgeving*, Leiden 1908.

DE PAAUW

1. Algemeen

Het 19de eeuwse paleis de Paauw is gemeentehuis van Wassenaar geworden.

Locatie nr:	16
Ligging:	in de strandvlakte, tussen Zijlwetering en Rijksstraatweg
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	gemeente Wassenaar
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdgebouw(en):	paleis
Bijgebouwen:	1 portierswoning, archit. J.D. Zocher, 1 koepel, arch. (Zocher) en Wentzel.
Tuinornamenten:	pergola, moestuinmuur, koepel met beeld van Victoria.
Huidig gebruik park:	gemeentehuis
Oudste vermelding:	16de eeuw

2. Historie

Fase 1. 16de - 18de eeuw: buitenplaats

In de 16de eeuw was er een hofstede genaamd 'Huys te Pau'. In deze eeuw waren er veel verschillende eigenaren. Het huis kreeg een omgrachte *moestuin aan weerszijden*, de traditioneel 17de eeuwse opbouw van een hofstede.

Een verkoopakte uit 1738 vermeldt: "Seekere Hofstede of buijtenhuijs genaamt het huijs te Pauw, met dezelfs stallinge, coetshuijs, orangerie, moestuinen, boomgaarden, bossen ende plantagiën".¹ In de as van het huis lag waarschijnlijk een rechte gracht, zoals omstreeks 1700 gebruikelijk was. Later werd die verbreed tot een vijver met eiland (zie kaart 1822). Om het bijna rechthoekige gebied lagen lanen, hetgeen nog zichtbaar is in de laanbeplanting langs de Pauwlaan, de Rijksstraatweg en de Lange Kerkdam.

Fase 2. 1770-1816 Vroege landschapsstijl, voor A.P. Twent

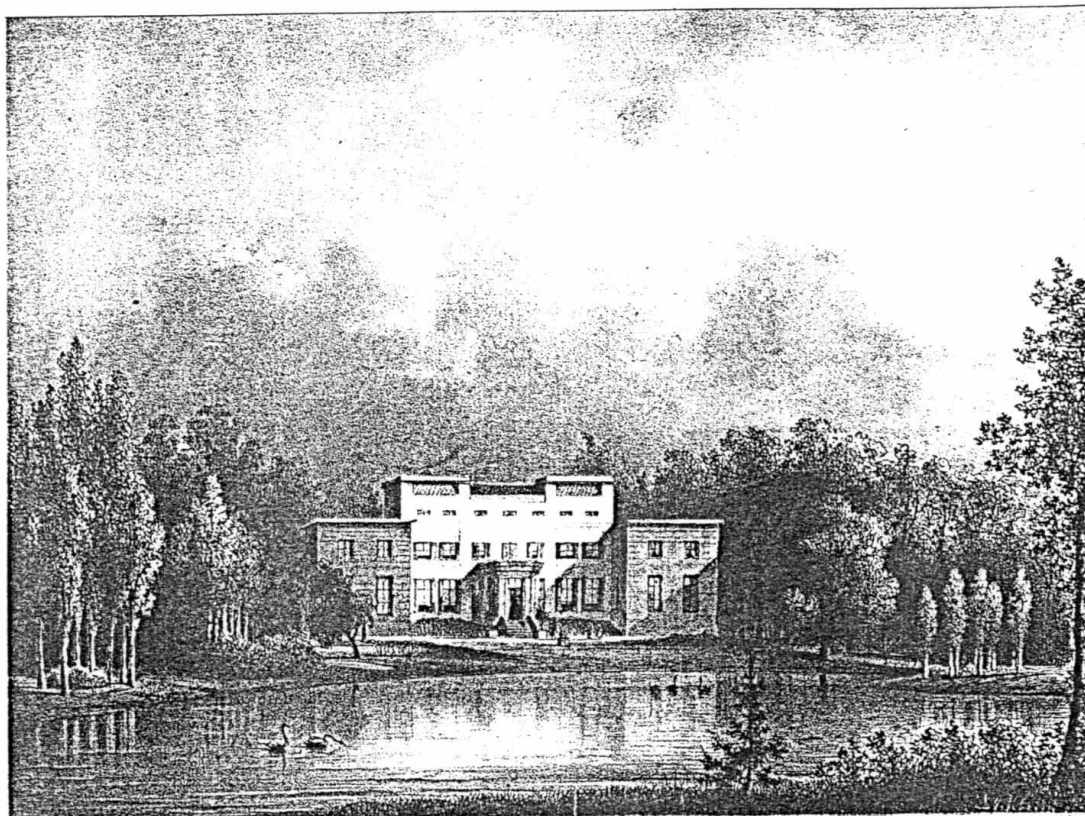
In 1770 werd Mr. Adriaan Pieter Twent (1745-1816), lid van de vroedschap van Gouda, de nieuwe eigenaar van De Paauw. Als afgevaardigde van Gouda nam hij in 1778 plaats in de Staten van Holland, later in de Staten Generaal.² In 1783 kocht hij ook het aan de overzijde van de weg gelegen landgoed Raaphorst aan. Het kasteel Raaphorst werd afgebroken. Waarschijnlijk heeft hij toen al snel beide landgoederen visueel tot een eenheid gemaakt door een zichtas open te houden tot in Raaphorst, zoals te zien is op de kaarten van 1816 en 1822. Na Twents benoeming tot directeur-generaal van Waterstaat en zijn verheffing in de adelstand, was het oude huis niet goed genoeg meer. Hij gaf opdracht tot de bouw van een nieuw huis, de kern van het nog bestaande huis.

¹Van Lit, 1978, 153. Geen vermelding van de bron.

² Pelinck, p.158; A.F. Twent, *Proeve of enige aantekeningen wegens het planten op Duinen van Raaphorst*, Koninklijk Huis Archief.

Rond 1808 liet Twent ook een woning annex koepel bouwen op de hoek van de Raadhuislaan en de Rijksstraatweg tegenover de latere vijver op Raaphorst, zie kaart 1822. De eerste landschappelijke aanleg van de Paauw, met kleine slingerpaadjes en kleine eilandjes, zichtbaar op dezelfde kaart, kan het werk zijn geweest van J.D. Zocher sr. Deze was architect en tuinarchitect. De portierswoning ten zuiden van de Paauw staat ook al op de kaart van 1822.

Er zijn twee versies van de kadastrale kaart, een met twee aparte vijvers en vele eilandjes; een latere waarop de beide vijvers met elkaar zijn verbonden. Dat is het werk geweest van J.D. Zocher jr omstreeks 1840. Vermoedelijk bestond de toegangsweg uit zand of grind.

Afbeelding 1 Achterzijde van De Paauw, litho L.J. Kleyn, vóór 1856, GAW.

Fase 3. Zocher jr, 1838-1851 voor Prins Frederik, volle landschapsstijl

In 1838 verkocht een erfgenaam van Twent het hele bezit aan prins Frederik, zoon van Koning Willem I.³ Frederik nam het initiatief tot veranderingen en verbouwingen. J.D. Zocher jr. kreeg de opdracht daartoe zowel van de Paauw⁴ als van Raaphorst. Ca 1840 werden door Zocher 2 vleugels aan het huis gezet. Ook verandert hij het park volgens de volle landschapsstijl: de vijver achter het huis wordt vergroot en de eilanden verdwijnen uit de vijver. Een *doorzicht* naar de kerktoren van Wassenaar was de kern van het ontwerp. De toren van de huidige kerk staat op een iets andere plek, terzijde van de voormalige. Het *portiershuisje* aan de zuidkant van de oprijlaan werd in Zocher junior's stijl verbouwd.

³ Bron J. Immerzeel, de levens en werken der hollandsche en Vlaamse kunstschilders (...) Vol III Amsterdam 1843.

⁴ Waarschijnlijk dateert uit de tijd van Frederik de gewoonte om de Paauw met dubbel aa te schrijven, o.a. op de kaart van Noordaa, 1839.

(Dit huisje behoorde later tot de Pauwhof.) In het Huisarchief van de Paauw in het gemeentearchief van Wassenaar bevinden zich twee voorbeeld-tekeningen van Zocher jr voor portiershuisjes en een tekening van een kleine verandering aan de tuin. Zocher's veranderingen aan het huis en van het park lijken geïnspireerd geweest door deze tekeningen.

Fase 4. 1852-1881 late landschapsstijl door Petzold voor prins Frederik

In 1852 werkte Frederik samen met C.E.A. Petzold aan een nieuwe tuinaanleg.⁵

In 1855 werd ten zuiden van het huis de Prinsessetuin in Pompeiaanse stijl aangelegd. De Duitse bouwmeester H.H.A. Wentzel bouwde er 2 of 3? open tuinkoepels in Pompejaanse stijl, met beschilderde en vergulde tegels; rondom de tuin stond een pergola op een verhoging. De *muur om de verhoogde grond* vast te houden is nog te vinden. Wentzel ontwierp ook de *grote aanbouw* aan het huis. Zo voegde hij een nieuwe ingangspartij met zuilen toe en ontwierp de spiegelzaal en balzaal in de stijl van het Duitse neo-classicisme. Het Stibadium, de neo-classicistische tuinbank die in het park stond langs de zuidelijke toegangsweg, is in 1929 overgebracht naar 'het Laar' te Ommen. Vanaf die bank zijn door Petzold (kaart 1854) twee zichtlijnen getekend. Petzold zorgde ook voor verbindingswegen tussen de landgoederen. Zo werd een weg aangelegd van de Paauw naar de nieuwe hertenkamp.

Craandijk maakte in 1880 zijn wandeling door de Wassenaarse landgoederen en beschreef het park zeer beeldend. De kaart van 1854 door Petzold, geeft een goede leidraad voor die beschrijving. Wij leren uit tekeningen en Craandijks beschrijving dat alleen het centrale deel van het paleis zichtbaar was. "Het overige, dat aan de noordkant in verschillende tijden is aangebouwd, bleef achter het digte hout verborgen". Een "witte schelpweg" leidde naar het paleis. Vanaf de weg waren "de witte zuilen van een koepeltje en een marmeren Victoria-beeld in groen en bloemen" zichtbaar. (Beide zijn later verplaatst en bevinden zich nu aan het einde van de Prinsessetuin.) In 1881 overleed de prins en ging het goed over aan Prinses Marie van Wied, die in 1910 overleed.

Fase 5. 1924-nu, eigendom Gemeente Wassenaar

In 1924 kocht de Gemeente Wassenaar alleen het huis van de Paauw om te dienen als raadhuis. Grote delen van het park waren reeds verkaveld. Door de bouw van Pauwhof omstreeks 1912 op het terrein van de voormalige toegangslaan, moest een nieuwe toegangsweg en brug worden gemaakt. Het Stibadium moest toen worden verplaatst. De portierswoning aan de zuidkant werd afgesneden van de toegang. Het grote koetshuis werd eerst branweerkazerne, later appartementencomplex. Evenzo werden villa's gebouwd in het deel van het park tussen de koepel en de zichtas naar de Horsten. Hierdoor is het park aan de voorkant van het huis aanmerkelijk versmald. In 1949 kocht de Gemeente wat er van het landgoed nog over was. De Prinsessetuin was al zozeer kapot, dat ook de rest van de pergola werd afgebroken. De tuin werd rozentuin met aan het eind de verplaatste koepel met het Victoria-beeld.

In 1978 werd het plan afgewend om in de oranjerie / moestuin een gemeentekantoor te bouwen. De bevolking van Wassenaar had zich daar fel tegen verzet.

Conclusie

Het 19de eeuwse huis en de kern van het bijbehorende park, beide door Zocher jr ontworpen, zijn goed bewaard gebleven. De door Petzold ontworpen Prinsessetuin in de voormalige zuidelijke moestuin, heeft geen essentiële verandering van structuur gebracht. Door verkaveling is het oorspronkelijke park sterk verkleind en is met name het park aan de voorkant van het huis versmald.

⁵ Wander, (1981) 83.

Afbeelding 2 1854, Kaart der Landerijen van ZKH Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, Landmeter J. Kros, als ontwerp ingetekend door E.C.A. Petzold. Collectie Huis ter Horst, foto Albers.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	landschapsstijl Zocher jr is duidelijk aanwezig, maar op een geringer oppervlak: 4 (De invloed van Petzold was in het park niet groot; de Prinsesstuin is sterk gewijzigd, 3)
Zeldzaamheid:	mooi voorbeeld van de landschapsstijl van Zocher: 4
Eenheid park-bebouwing:	wat over is van het park (na villabouw) vormt een goede eenheid met de bebouwing: 5
Huidig gebruik park:	openbaar wandelgebied: 4
Huidig gebruik bebouwing:	Raadhuis: 4
Historische documentatie:	archieff De Paauw: 5

4. Documentatie

Huisarchieff de Paauw (kaarten en afbeeldingen) in Gemeentearchief Wassenaar
Koninklijk Huis Archief
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (fotoalbum ca. 1870)

Kaarten

- * ca. 1816 "Kaart der Hofsteden, Landen enz De Paauw, Ter Horst en Raaphorst", schaal 1 : 2.500 el., [s.a.], manuscript, gekleurd, 180x53 cm, GAW nr. 20.1 * 1838, "Tekening bosschages met rechte baan", 41x58,5 pen in rood en zwart, J.D. Zocher jr? GAW 271.
- * z.j. Ontwerptekening beeldenlaan Huis De Paauw, 31,5x56,5 potlood, H.H.A. Wentzel? GAW 272.
- * 1854 "Kaart der Landerijen van ZKH Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd: De Paauw, Raaphorst, Backershagen, Eikenhorst en Ter Horst." Landmeter J. Kros, als ontwerp ingetekend door E.C.A. Petzold. Coll. Huis ter Horst.
- * 1914 Kaart van het landgoed de Paauw en omstreken, J.Th. Wouters, 27x33, GAW 25.
- * plattegrond/ontwerp, lichtdruk met pen/potlood/aquarel, ongedat., ongesign. (L.A. Springer?), 115x130, 1:500. Coll. Bibl. 01.2426.02.
- * 1950-51. Aanwezige en te planten bomen voor het huis de Paauw, H. Otto, schaal 1: 500, Archief Gemeentewerken.
- * 1961 "Ruys" en de " Paauw", schaal 1:1000, Archief Gemeentewerken.

Afbeeldingen:

- * "Het Huis ter Paauwen", litho, GAW 255.
- * ca 1850, J.J. Destrée, "Gezicht op de voorzijde van het huis De Paauw te Wassenaar", aquarel, HGA, in R. van Lit en M.C. van der Sman (red.)
- * 1855 Lutgers, Gezicht over de vijver naar het huis, litho.
- * 1855 Lutgers, "Gezicht achter het huis De Paauw naar de zijde van Wassenaar", litho.
- * voor 1858, "Het huis ter Paauwen", voorzijde, litho, GAW, (HGA 4866)
- * voor 1856, L.J. Kleijn, "Les Vues pittoresques du Royaume des Pays Bas", litho, 21 x 29, De Pauw voorzijde, GAW 256, (HGA 4868)
- * voor 1856, L.J. Kleijn, idem, De Pauw achterzijde, GAW 254, (HGA 4872)
- * 1880, J. Craandijk, De Pauw voorzijde huis (HGA 4873)

- * Portret van Prinses Louise van Pruisen: "S.A.R. MAD.E LA PRINCESSE FRÉDÉRIC DES PAYS-BAS. / Née Princesse de Prusse". Op de achtergrond achterkant huis en deel park De Paauw, gravure, 45,5 x 38, "Peint par De Keyser" (l.o.), "Gravé par Alfred Cornilliet" (r.o.) "Imprimée par Alfred Chardon, Paris" (m.o.) Gemeentehuis Wassenaar [trappenhuis, GAW].
- * ca 1925, S. Moulijn, "Huis De Pauw", voorzijde, litho in H.E. van Gelder.
- * ca 1925, S. Moulijn, idem, zicht in de Prinsessetuin.
- * Foto's Gemeentearchief Wassenaar
- * Foto's Koninklijk Huis Archief, Den Haag

Literatuur

- * Bruining, *Paleis de Paauw, Photographie Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden exterieurs* 1872. Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag.
- * Craandijk, J., 1875-1888 (1880), Zalt-Bommel 1968, p.216-225.
- * Houbolt, E.C., 'Ons gemeentehuis', *Groot Wassenaar* (16 november 1934).
- * Janson, E.M.Ch.M. "Raadhuis De Paauw, *Wassenaars Nieuwsblad*, 11 mei 1983, p.15-16, GAW.
- * Favaretto, G., *De Paauw*, Albers Adviezen Utrecht, 1995.
- * van Lit, 1978, p.151-155.
- * van Lit, 1983, p.68-72.
- * van Lit en van der Sman, 1992, p.25, 67-68.
- * Pelinck, E., 'Adriaan Pieter Twent en zijn bezittingen de Pauw en Raaphorst', *Holland Regionaal historisch tijdschrift*, 2 (1970), p.157-170.
- * Pelinck, 1970.
- * Oosterling, L.G., *Huize De Paauw en zijn vorstelijke bewoners*, Tent. cat. gemeente Wassenaar, 1972.
- * Scholten-Briët, A.M., *De bouwkundige geschiedenis van het huis De Paauw in Wassenaar*, doctoraalscriptie Leiden, 1985.
- * Wander, 1981, p.82-85.
- * van der Wyck, 1983, 313.
- * Wyck, H.J. van der, 'De Paauw: een Hollandse buitenplaats in Pruisische stijl', *Duitse kroniek* 43 (1993), p.137-157, foto's 313-315.

5. Opmerkingen/suggesties:

- Het portiershuisje van Zocher jr kan visueel weer bij de Paauw betrokken worden, nu de eigenaar van Pauwhof deze portierswoning niet meer bezit.
- De fraai versierde tuinbank (Stibadium) van Wentzel dat naar Het Laar (Ommen) ging, behoort terug te komen op de Paauw (tevens omdat het niet past bij het huis en het park van Het Laar, terwijl het bij de Paauw een versterking van de stijl b betekent.)
- Een goede historische studie van de Paauw en de vele ontwerptekeningen bestaat niet.

Bedreiging

Nieuwe parkeerplaatsen in de moestuin.

PAUWHOF

1. Algemeen

De Pauwhof was een gedeelte van de Paauw, voordat het in 1912 werd verkocht en er op het terrein een villa werd gebouwd. Van 1939 tot 1989? fungeerde de villa als 'buitenplaats voor geleerden en kunstenaars'.

Locatienummer:	17
Ligging:	ten westen van de Rijksstraatweg
Oppervlakte in ha:	??.
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdbouw(en):	villa kort na 1912, arch. Joseph Cuypers.
Bijgebouwen:	geen
Tuinornamenten:	koepel
Huidig gebruik:	wonen
Oudste vermelding:	1912

2. Historie

Fase 1. 19de eeuw, onderdeel park De Paauw

Op de plaats van het latere Pauwhof lag het zuidelijk gedeelte van de toegangslaan tot de Paauw, zoals Zocher jr die ca 1840 heeft ontworpen. Het hek en de portierswoning van de Paauw behoorde later tot Pauwhof. Deze laan is op de kaart van Petzold (1854) te zien. Hij loopt door een *open stuk omringd met rhododendrons*, dat nog steeds herkenbaar is en waar later beelden werden gezet. In Petzold's tijd werd de toegangsweg met *gele stenen bestraat*.

Fase 2. 1912 verkoop, zelfstandige buitenplaats

Na de verkoop van De Paauw door de Prinses van Wied is de Pauwlaan aangelegd om verkaveling van het gebied mogelijk te maken. In 1912 werd dit stuk grond verkocht aan mr. dr. J.C. Overvoorde, gemeentearchivaris van Leiden en directeur van museum de Lakenhal. Hij liet er het nog bestaande huis bouwen door architect Joseph Cuypers. Vermoedelijk was ook hij degene die een houten, riet gedekte koepel liet neerzetten en 6 bustes op 18de eeuwse pedestallen langs de oude toegangslaan. De tuin bij het huis is niet van bijzondere betekenis.

Fase 3. 1939-1989 werkplek voor kunstenaars en wetenschappers

Nadat Overvoorde in 1930 was overleden, heeft zijn weduwe het huis door architect Paul Bromberg opnieuw laten inrichten als ontvangst en ontmoetingshuis voor kunstenaars en wetenschappers. De J. Overvoorde-Gordon stichting heeft dit ideële doel vijftig jaar kunnen volhouden. "In deze Pauwhof past geen ijdel pronken, hier smeult van het kunstenaarsvuur de vonken" (Vrij Nederland, 1987).

Fase 4. 1995

In 1995 kreeg de Pauwhof een particuliere eigenaar, die de ingang tot de Pauwhof wijzigde.

Conclusie

De voormalige toegangslaan tot de Paauw is onherstelbaar verloren gegaan. Veel kunstenaars en wetenschappers hebben een goede herinnering aan hun verblijf op de Pauwhof.

3. Waarderingen

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	nauwelijks herkenbaar onderdeel de Paauw: 3
Zeldzaamheid:	villa met landschappelijke tuin: 2
Eenheid park-bebouwing:	goed: 4
Huidig gebruik park:	particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	weinig: 3

4. Documentatie

Kaarten

- * 1854, "Kaart der Landerijen van ZKH Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd: De Paauw, Raaphorst, Backershagen, Eikenhorst en Ter Horst. Landmeter J. Kros, als ontwerp ingetekend door E.C.A. Petzold. Coll. Huis ter Horst.

Afbeeldingen

- * niet bekend.

Literatuur

- * Klerk, Joost de, *Het rariteitenkabinet van mevrouw O.* [roman over de Pauwhof].
- * "De Pauwhof, werkplaats voor vele kunstenaars", *Het Vrije Volk*, 26 maart 1962, GAW infomap de Pauwhof, doos 108.
- * Visser, A, *Het klooster van Sint Jurriaan: Pauwhof-herinneringen*, Utrecht/Antwerpen 1974.
- * "De dreigende opheffing van een buitenplaats voor geleerden en kunstenaars", *Vrij Nederland*, 26 sept. 1987, GAW infomap de Pauwhof, doos 108.

RAAPHORST

1. Algemeen

Raaphorst, een deel van Eikenhorst en Ter Horst vormen samen het gebied dat de Horsten wordt genoemd, 415 ha.

Zij hebben deels een eigen, deels een gemeenschappelijke geschiedenis. Raaphorst en De Paauw hebben van 1783 tot 1912 een gemeenschappelijke geschiedenis gehad. In 1972 werd de Stichting "Horst en Voorde" opgericht met het doel "de natuurwetenschappelijke en recreatieve waarden van de in de Gemeenten Wassenaar en Voorschoten gelegen landgoederen de Horsten, Duivenvoorde, Zuidwijk en Sant-horst en van de daar tussenin of nabij gelegen gronden te bevorderen.

Locatienummer:	18
Ligging:	Aan de oostzijde van de Rijksweg, van binnenduin tot polder
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdgebouw(en):	Huis: kasteel afgebroken vóór 1822; rentmeesterswoning 18de eeuw
Bijgebouwen:	4 historische dienstwoningen, zie beschrijving Mon.Cie
Tuinornamenten:	toegangshek; ijskelder; koepel Seringenberg; bordes/botenhuis ca 1860 Wentzel; Schiethuis en schuttersdoel, Wentzel 1861;
Huidig gebruik:	multifunctioneel landgoed
Oudste vermelding:	1230 kasteel, gebouwd door Kerstand van Raaphorst

2. Historie

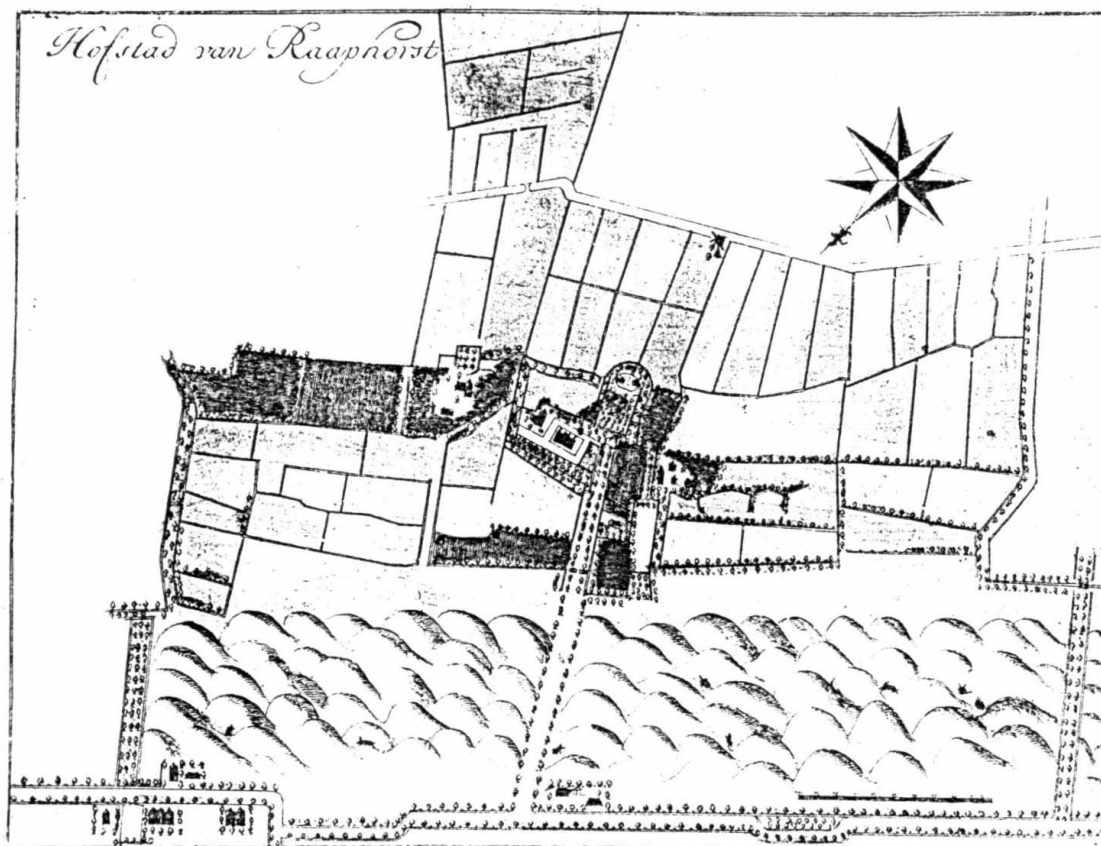
Fase 1. Kasteel

Het kasteel was in de middeleeuwen in handen van de familie van Raaphorst. Op de kaart uit het Kaartboek van Rijnland 1610-1615, is een grote vierkante kasteelplaats afgebeeld met gracht en boomsingels en een *toegangsweg vanuit het noorden*, vanaf de Papeweg, waarvan alleen het laatste stukje bij de Papeweg is verlegd.

In 1711 werd van het gebied van Raaphorst een kaart gemaakt (afb.1), toen het van de familie Van Boetselaer tot Asperen in andere handen overging. De *perceel- en laanindeling* op deze kaart is grotendeels nog herkenbaar, voor zover Zocher of Petzold het later niet veranderd hebben. De rechte *toegangslaan* vanaf de weg naar Leiden naar het kasteel, bestaat grotendeels nog in de vorm van een eikenlaan, die bij het bouwhuis en de rentmeesterswoning uitkomt. Dwars op die laan stond het huis in een vierkante *gracht*, die later hoefijzervormig werd gemaakt.

Fase 2. Classicistische barok, vanaf 1712

Het kasteel is in 1712 in opdracht van Luitenant Generaal Cadogan verfraaid en kreeg een tuin en een barokke koepel (afb. 2). De percelen werden strakker gegroepeerd, zoals te zien is op de kaart van 1822 (afb 3). Daarvan zijn *het strakke lanenpatroon, sloten, een ronde vijver en een kruisvormige vijver* overgebleven.

Afbeelding 1 1711 Kaart van Raaphorst, foto en coll. Gemeentearchief Leiden

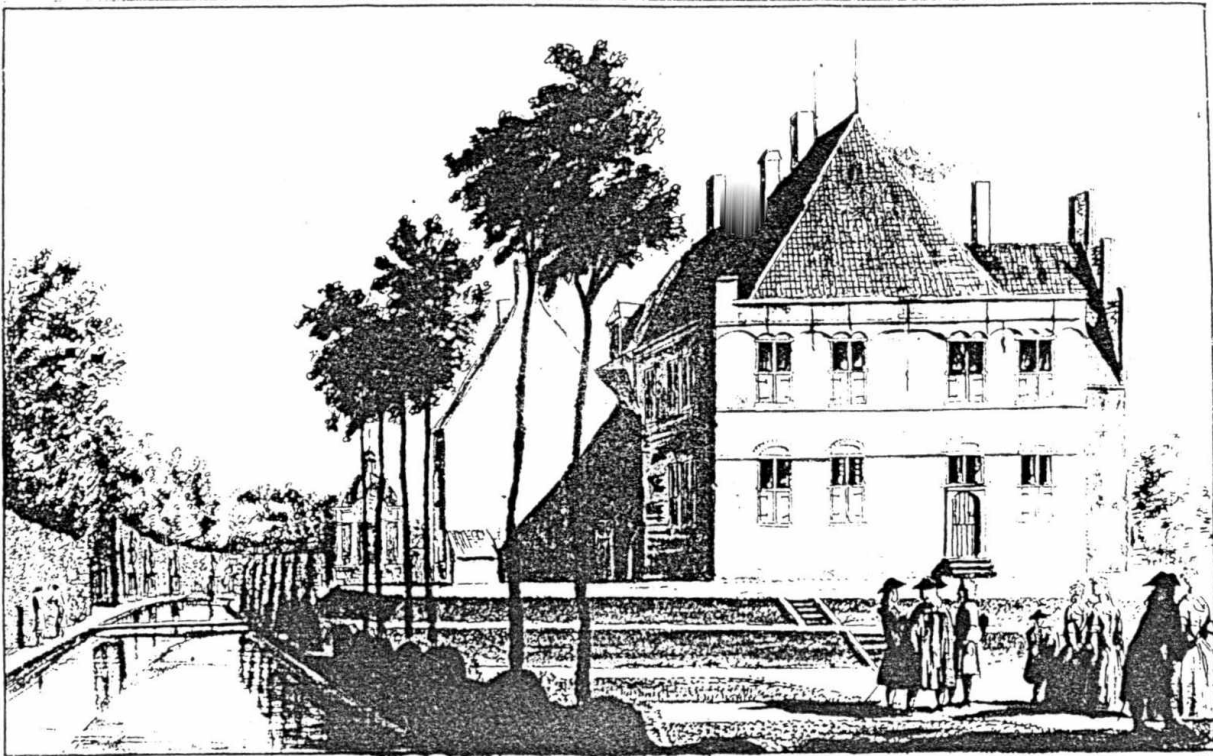
Fase 3. 1783-1816, vroege landschapstijl onder eigenaar Adriaan Pieter Twent

In 1783 kocht Twent, eigenaar van de Paauw, het aan de overzijde van de weg gelegen landgoed Raaphorst erbij.

Twent publiceerde aantekeningen over het beplanten van duinen op Raaphorst. Kennelijk hield hij zich bezig met bebossing van de duinen, zoals eind 18de eeuw diverse landgoedeigenaren. Ook liet hij de berg opwerpen, waarop later seringen geplant werden. De *Seringenberg* kwam volgens overlevering tot stand als werkverschaffing aan de Franse soldaten. In de tijd van Twent stond er al een *koepel* op, zo blijkt uit een boedelbeschrijving van de Paauw na zijn dood. Het kasteel Raaphorst wordt hierin niet genoemd en moet dus leeg of reeds afgebroken zijn. De kaart van 1822 laat inderdaad slechts het bijgebouw met de 18de eeuwse rentmeesterswoning bij het kasteel zien. Achter deze woning was een tuin in vroege landschapstijl aangelegd, waarvan de padjes keurig getekend staan op een ongedateerde kaart in het Gemeentearchief (afb.3), vergelijkbaar met de eerste kadasterkaart van 1822. Van landschappelijke aanleg voor het huis is een *cirkel van linden* (en kastanjes) blijven bestaan. Het zicht in de laan is door opslag dichtgegroeid.

Het park van de Paauw kreeg een *zichtas tot in Raaphorst*, toen overplaats van De Paauw. In dat zicht stond aan de rand van veld en bosrand een open houten koepel met rieten dak, genoteerd op de kaart van 1822.

Ook liet Twent de theekepel van de Paauw (te zien op kaart 1822) bouwen tegenover het veld op Raaphorst, om zo een groot deel van zijn bezit te kunnen overzien. Twent is ook degene geweest die de weg naar Leiden liet bestraten tussen 1804 en 1808.

1 huis Raaphorst van voren - 1728 -

Afbeelding 2 1728, huis, koepel en tuin van Raaphorst, tekening Gemeentearchief Den Haag

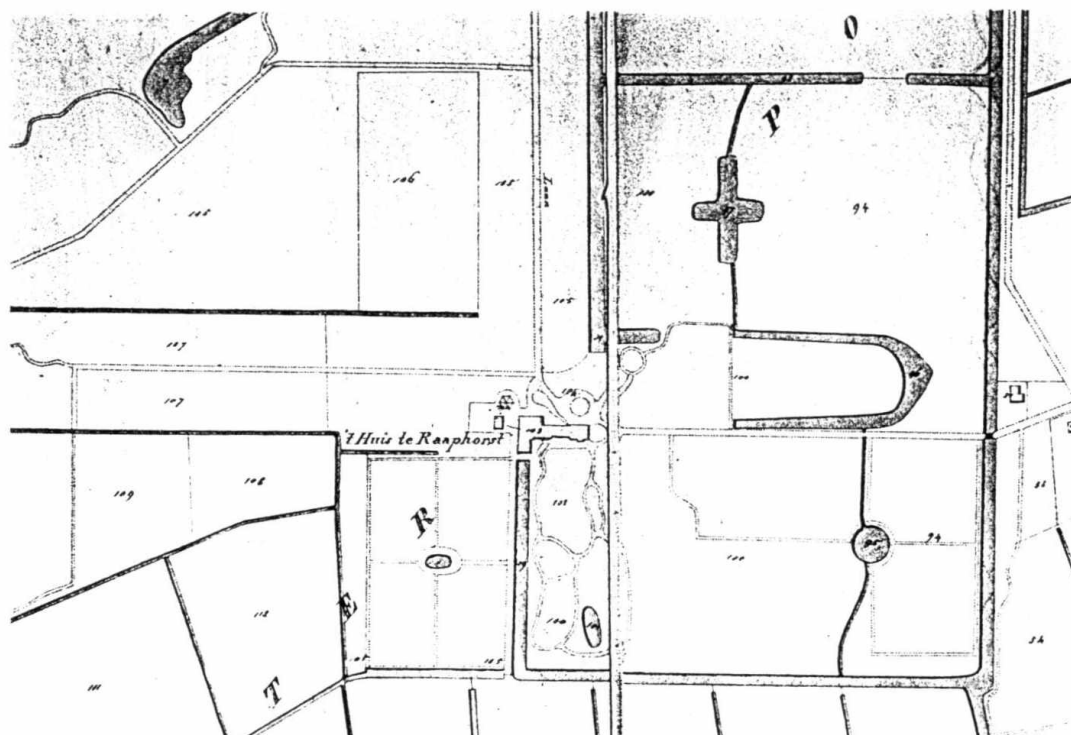
Fase 3. Vanaf 1838, Zocher jr onder Prins Frederik

Van de erfgenamen van Twent kocht Prins Frederik, zoon van koning Willem I, De Paauw en Raaphorst in 1838. J.D. Zocher jr werd gevraagd het huis de Paauw uit te breiden en ongetwijfeld heeft hij zich toen ook met het park bezig gehouden. Op kaarten van van der Noordaa uit 1839/1844 zijn twee verschillende situaties getekend. Zowel de vijver van Raaphorst als de vijver van de Paauw zijn op de beide versies verschillend weergegeven. Het verwarrende is dat de kaart die 1839 is gedateerd, juist het latere beeld weergeeft. Van beheerstechnisch belang is dat niet, omdat na Zocher Petzold de vijver sterk heeft vergroot en de Zocher aanleg heeft veranderd. De *tuinmanswoning* langs de Straatweg nr 519 (of Raaphorst 1) is hoogstwaarschijnlijk door Zocher ontworpen ter vervanging van een woning die op de kaart van 1711 staat aangegeven.

Fase 4. Vanaf 1854 landschapsstijl door Petzold onder Prins Frederik

Toen Prins Frederik behalve de Paauw en Raaphorst ook Eikenhorst, Ter Horst, Backershagen, Groot-Haesebroek en Wildrust in zijn bezit had, vroeg hij de Duitse architect E.C.A. Petzold om van de afzonderlijke landgoederen een geheel te maken. Sedert 1852 werkte deze voor de Prins te Muskau. In 1854 tekende Petzold een ontwerp op een kaart gemaakt door de landmeter J. Kros. Daarop zijn met name opvallend de *wegen die de landgoederen met elkaar moesten verbinden*. De meeste daarvan zijn aangelegd en bestraat. Ook zichtbaar op de kaart als donkerblauw ontwerp is de *grote vijver met eilanden* in de Horsten.

Deze vijver met zijn relief en beplantingen langs de randen is volledig de schepping

Afbeelding 3 Circa 1822, detail uit 'Kaart der Hofsteden, Landen enz. De Paauw, Ter Horst en Raaphorst, Gemeentearchief Wassenaar, foto Albers

van Petzold, op de plaats waar in 1822 nog slechts zandvaarten gegraven waren. Het *stenen botenhuis onder het terras* aan deze vijver is vermoedelijk naar ontwerp van H.H.A. Wentzel, met wie Petzold veel samen werkte. Uit deze tijd dateert ook het fraaie *schiehuis* door Wentzel bij de vijver en het *schuttersdoel*. De mooi gerestaureerde Moskovische schuur met een houten voorgevel (door Meulenkamp¹ 'koloniale gotiek' genoemd) en een zijkant in andere stijl (vakwerk) dateert van omstreeks 1800, maar is afkomstig van Huis ten Bosch.

Ook het grootse zicht vanaf de Seringenberg en wijde omgeving, lijkt door Petzold te zijn bewerkt.

Huidige situatie, cultuurhistorische aspecten

De voormalige visuele verbinding Horsten-Paauw is deels hersteld: de zichtas over het weiland wel, maar vanaf de hoge theekoepel op de Paauw kon men tot ver achter in het park van de Horsten kijken en vanuit de Horsten zag men deze koepel. De oude bestrate weg liep vanuit de Horsten naar de koepel.

Vanaf het begin van het weiland ligt een waaier van vijf zichtassen. Een ervan is dichtgeplant met een rij rododendrons. Het zicht over de vijver is verscholen achter een haag van wilgen langs het water. Dat de parkarchitectuur onvoldoende onderkend wordt, kan men ook zien aan de route langs de vijver. Deze was zeer uitgekend. Vanaf een heuveltje - waarop resten van de onder Petzold bestrate weg te vinden zijn, de officiële route dus - moest men uitzicht hebben over het water, maar het zicht is weg en vanaf het wandelpad langs de vijver kan men de heuvel niet meer zien. Onderaan de heuvel is een dichtgegroeide arm van het water. De paden langs de vijver, die de mooiste gezichten boden, zijn dicht gelegd.

¹ Meulenkamp, 1995, p.86.

Conclusie

De landschappelijke aanleg van Raaphorst, met zijn grote vijver en uitzicht vanaf de Seringenberg, behoort tot de mooiste parken van Nederland. Bezien vanuit het aspect cultuurhistorie wordt het park echter niet optimaal beheerd. De afgelopen jaren is veel moeite gedaan de gebouwen te restaureren; de architectuur van het park is nog niet hersteld. De vele 'schilderijen' die de landschapsarchitectuur biedt, moeten nog opgetekend en gerestaureerd worden.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	goed herkenbare aanleg door Petzold: 5
Zeldzaamheid:	zeer mooi voorbeeld werk Petzold in de Gemeente Wassenaar: 4; uniek voor Ned?: 5
Eenheid park-bebouwing:	de bebouwing vormt een geheel met het park: 5
Huidig gebruik park:	huidige functie tast het park niet aan: 4
Huidig gebruik bebouwing:	komt overeen met vroegere, wonen: 5
Historische documentatie:	verhoudingsgewijs goed gedocumenteerd: 5

4. Documentatie

Kaarten

- * 1711 Kaart van Raaphorst, z.n., Gemeentearchief Leiden nr. 92000.
- * ca. 1816-1822 [ongedateerd], "Kaart der Hofsteden, Landen enz De Paauw, Ter Horst en Raaphorst." schaal 1 : 2.500 el., manuscript, gekleurd, 180 x 53 cm [in facet op linnen geplakt] G.A.W. nr. 20.1 [N.B. behoort bij huisarchief de Paauw, inv.nr. 1623]

Afbeeldingen

- * Huis Raaphorst, naar tekening van R. Roghman, Amsterdam, Rijksprentenkabinet.
- * 1729 De Ridderhofstad Raaphorst, z.n., Bl. 248.H.S.78.C53 Koninkl. Bibliotheek Den Haag, RDMZ Neg.nr 15317.
- * 1728 "'t huijs Raaphorst van vooren - 1728 -" A. de Haen, pentekening 159x260, RKD Den Haag; foto Gemeentearchief Den Haag A2746.
- * 1738 "Het Huis de Raaphorst onder Wassenaar van agteren, 1738" gravure H.S naar tek. A. de Haan, Gemeentearchief Den Haag 4.876.
- * "Raaphorst", naar tekening van J. Stellingwerf, z.j. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.
- * 1855, Lutgers, litho Steuerwald, "Gezigt uit de koepel van Raaphorst naar de zijde van Voorschoten".
- * Foto's: 1905, 1922, 1941, 1964, 6 foto's Gemeentearchief Den Haag.
- * ca 5 foto's uit 1985, RDMZ Zeist.

Literatuur

- * Beelaerts van Blokland, W.A., 'Wassenaar in den Geuzentijd', *Leidsch jaarboekje* (1931), p. 67-97.
- * Belonje, J., 'Een kastelein op Raaphorst', *Leids Jaarboekje* (1963), p. 44-54.
- * 'Bericht betreffende veeteelt op Raephorst', *Staat van den Landbouw 1806*.
- * Jansen, Mariëlle E.B., *Raaphorst: van kasteel tot landschapspark*. 2 dln.,

- Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden 1985.
- * van Lit en van der Sman, 1992, p.25.
 - * 'Het St. Huberts Gilde en De Raaphorst', Infomap GAW.
 - * Hoek, C., 'Repertorium op de lenen van Hofstad Raaphorst te Wassenaar', in: *Ons voorgeslacht* 1974, 65-108, 144.
 - * Infomap De Horsten, GAW.
 - * Janson, 1967, p.31-33, 41-45.
 - * Laurentius, Th., *5000 Jaar de Horsten: korte historie van de koninklijke landgoederen Ter Horst en Raaphorst*, Den Haag 1989.
 - * van Lit, 1978, p.141-144.
 - * Meulenkamp, 1995, p.85-86.
 - * Pelinck, E., 'Adriaan Pieter Twent en zijn bezittingen de Pauw en Raaphorst', *Holland Regionaal historisch tijdschrift*, 2 (1970), p.157-170.
 - * Raat, J. de 'Een leen te Zouteveen van de Hofstad Raaphorst' in: *Ons voorgeslacht* 1976, 36-37.
 - * Twent, A.P., *Proeve of einige aantekeningen wegens het planten op Duinen van Raaphorst*, 's Gravenhage 1830.
 - * Wolbers, Henriët, 'De cultuurhistorie van de Horsten', *Nieuwsbrief Landschapsbeheer Zuid-Holland*, juni 1996, p.9-12.

5. Opmerking

De beheerskaart van de Horsten bevat minder paden dan het deel van Raaphorst op de kaart van de gemeente Wassenaar, 1:10.000.

De Beheerskaart is voor cultuurhistorisch verantwoord beheer onvoldoende gedetailleerd.

RUST EN VREUGD

1. Algemeen

De 18de eeuwse buitenplaats Rust en Vreugd werd in 1871 samengevoegd met de gronden van Oud-Wassenaar. Nog steeds lopen de parken van Oud-Wassenaar en van Rust en Vreugd in elkaar over.

Locatienummer:	19
Ligging:	ten westen Rijksstraatweg, op binnendingrenzend aan strandvlakte
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulier, terrein in beheer van de Gemeente
Openbaar toegankelijk:	ja
Hoofdgebouw(en):	appartementengebouw 1987, villa Rust en Vreugd 1924, arch. S. de Clercq
Bijgebouwen:	tuinschuur
Tuinornamenten:	pomp, 3 graven; moestuinmuur, gerestaureerd 1994
Huidige bestemming:	openbaar wandelgebied
Oudste vermelding:	17de eeuwse boerderij; sinds 1758 "Rust en Vreugd"

2. Historie

Fase 1. boerderij tot 1760: rechte wegen, wallen, sloten

Op de kaart van 1687-1746 staat een boerderij getekend vermoedelijk op de plaats van het huidige huis Rust en Vreugd. Een stippelijntje tegenover de boerderij is symbool voor een pad naar de Heerweg, vermoedelijk de oprijlaan. Nog steeds staan twee kolossale, ca 330 jaar oude eiken aan de Rijksstraatweg, het begin van de oprijlaan markerend. Van de 17de eeuwse situatie dateren de *oprijlaan met zijn wallen aan weerszijden, de Buurweg (nu Van Ommerenlaan), De Zijlwetering met de rechte sloten die daarop uitkomen, en de wal ten zuiden van het huis en de bos-schuur*. Deze laatste markeert de oude grens van het landgoed. Ook aan de noordkant bij het speelveld is nog zo'n stukje grenswal te zien, met oude eiken erop, vermoedelijk eens hakhout, nu allang niet meer gekapt.

In 1693 was het gebied met daarop vermoedelijk een duinboerderij, in eigendom van Petrus van Hoppesteijn, te Leiden. De woning werd verhuurd. Hij is afgebrand, maar weer opgebouwd door de volgende eigenaar, J. Bourcourd.¹ Ca 1754 verkocht de weduwe Hoppesteijn de grond aan Johannes Bourcourd (overleden 1760). Deze was notaris en makelaar in Den Haag en sinds 1753 leproosmeester. Hij bezat reeds de Wassenaarse buitenplaats Blankenburg.

Fase 2. 1760-1820, buitenplaats in landschapstijl

Volgens de huurster van de boerderij ca 1740, Jobje Pieterse Andriese Hoogduijn (zie noot 1), heeft de zoon van Bourcourd de buitenplaats aangelegd en "Rust en Vreugde" genoemd. Vermoedelijk was Mr Gabriel Bourcourd sinds 1758 eigenaar,

¹ Dit vertelde in 1791 Jobje Pieterse Andriese Hoogduijn, ca 1740 huurster van de boerderij. Gemeente-archief Den Haag deel 5394, p.203.

tot 1774. In het archiefstuk van 1791 (noot 1) wordt gesproken over een weg (nu Van Ommerenlaan) vanaf de Korte Kerkdam (nu Rust en Vreugdlaan) naar het huis. Die weg was "een wildernis met brem gewas en Bramen begroeyt, die nadien tijd eerst met opgaende boomen is beplant geworden." Vermoedelijk heeft Gabriel Bourcourd de laanbeplanting aangelegd. Een stuk "land van de veenzijde van Wassenaar" behoorde toen ook tot Rust en Vreugd. Het archiefstuk blijkt het belangrijke gegeven te bevatten van het begin van de buitenplaats en de aanleg van de *laanbeplanting van de oprijlaan en Van Ommerenlaan ca 1761*, terwijl die wegen al ouder waren. In het bos ten oosten van het huis wordt een 'doolhof' van *diep liggende paadjes* gevonden, die heel goed van ca 1765 kunnen dateren, inmiddels 230 jaar oud en ongeschonden. Men herkent de kleine slingerpaadjes uit de overgangperiode van de stijl van het rococo naar de kleine slingervormen van de vroege landschapstijl. Het nabij gelegen Bakkershagen vertegenwoordigt de vroege landschapstijl. De slingerpaadjes op Rust en Vreugd zijn waarschijnlijk ouder.

November 1774 verkoopt Gabriel Bourcourd de buitenplaats aan Sijna Anna Henrietta Philippina, Baronesse van Wassenaar, echtgenote van Jhr Jan Francois van Eck.

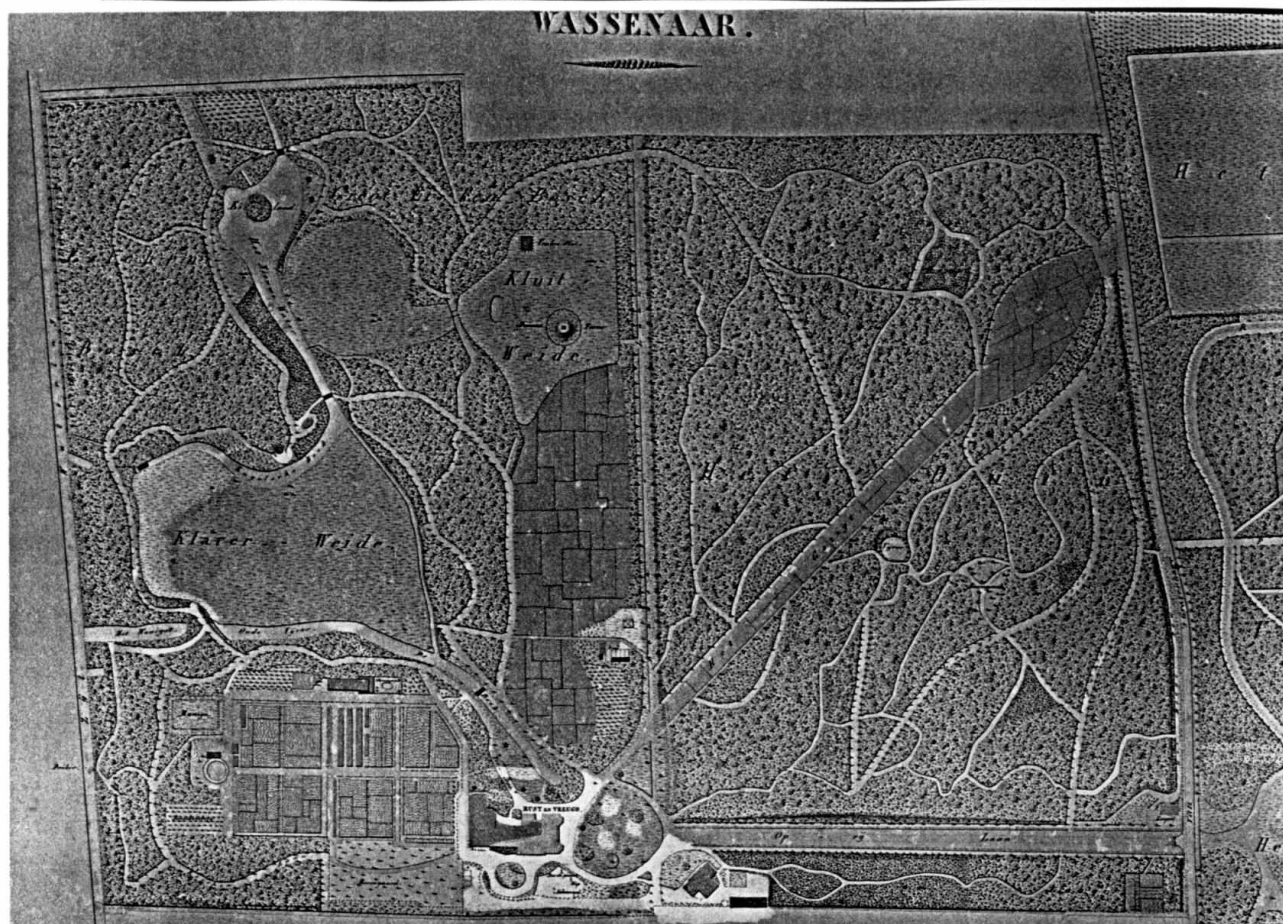
In 1818 verzoekt Jacob Jan Cambier, lid Eerste Kamer der Staten Generaal, toen eigenaar van Rust en Vreugd het Hoogheemraadschap van Rijnland de zogenaamde Buurweg (Van Ommerenlaan) "welke sedert het aanleggen van den straatweg, geheel buiten gebruik is, te mogen sluiten door middel van twee hekken." (Gemeente Wassenaar Oud Archief nr 1306; dank aan R. van Lit). Op de kadasterkaart van 1822 wordt deze weg de "Oude Schouw weg" genoemd. De kadasterkaart is de eerste die details laat zien: *bos afgewisseld door weilandjes, een langgerekt bouwland dat vanuit het huis een schuin en diep zicht oplevert en een vijver met eiland*. Vlak bij de Rijksstraatweg ligt nog een stuk "duingrond". Het geheel geeft de indruk van een 'ferme ornée' (letterlijk een versierde boerderij), het ideaal van omstreeks 1800 om een landschap te creëren, als het landschap om een boerderij, met weiland, bouwland, water en opgaand bos.

In het kadaster wordt bij de kaart van 1822 als eigenaresse vermeld: Clara Elizabeth Barones de Meij van Streefkerk, geboren Witsen Elias.

Aangezien de reeks van eigenaren en verkoopcontracten nog niet sluitend zijn, is moeilijk te bepalen wie precies dit landschapspark heeft aangelegd.

Fase 3. 1846-1904

Eduard van der Oudermeulen kocht vermoedelijk in 1846 de buitenplaats. Hij liet er in 1848 een nieuw huis bouwen, inmiddels het derde huis, dat op zijn beurt in 1985 werd vervangen door het huidige appartementen gebouw. Er bestaat een grote plattegrond uit 1845-1850 (afb.1), die nauwkeurig de situatie weergeeft, inclusief het nieuwe huis. Veranderingen ten opzichte van 1822 zijn er bijna niet, maar de kaart is veel gedetailleerder. Nu blijkt dat een *zicht was opengehouden vanaf een brug via de vijver met eiland naar buiten over de weilanden*. (Staande aan de rand van het weiland is de witte brug over de Korte Kerkdam - Rust en Vreugdlaan het 'focal point'. Het was niet de bedoeling vanaf het huis naar de bosvijver (die met eiland) en verder te kijken. Aan het eind van deze vijver lag de zogeheten 'Rustique brug', d.w.z. dat de brug evenzeer een sierfunctie had, inmiddels niet meer. Twee weilanden zijn sinds 1822 met elkaar verbonden. Op een daarvan de "Kluitweide" staat een duiventoren en een "Veulental". Het bosgebied kende drie (hoofd)typen, tot uiting komend in de naamgeving: 'Het Duin' ten oosten van de Van Ommerenlaan, 'Groot Eikenbos' ten westen van die laan, 'Groot Esschenbos' langs de

Afbeelding 1 1845-1850, detail "Topographische kaart van de buitenplaats Rust en Vreugd", landmeter L.A.C.J. van Aken 1845, aangevuld en veranderd in 1850, foto Albers.

Zijlwetering. Uit de kaart blijkt dat de "Hooge Veenzijde en het "Overduin" aan de andere zijde van de Rijksstraatweg, in 1854 nog steeds tot Rust en Vreugd behoren. In de as van het huis is in de overplaats "Het Nieuwe Werk" aangelegd, in landschapsstijl, afgebeeld door P.J. Lutgers in 1855. Daarop is ook de verdwenen koepel aan de straatweg te zien.

De percelen ten noorden en ten zuiden van Het Duin(bos)² zijn pas later gekocht. Op de kaart van Wassenaar van 1839 zijn deze percelen nog open land. Het bos dat er op staat, is ook zichtbaar minder oud.

In 1871 kocht Cornelis Jan van der Oudermeulen het aangrenzende gebied, *Oud-Wassenaar*, waar in 1876 een kasteel verrees. Architect was C. Muysken. Van der Oudermeulen woonde op het kasteel tot zijn dood in 1904. Het is ongetwijfeld Van der Oudermeulen die de *zichtas* gemaakt heeft, die *vanaf Rust en Vreugd loopt over de vijver van Oud-Wassenaar*. (De beide huizen hebben geen zichtas op elkaar).

Als pendant van die as werd in 1886 *op Rust en Vreugd de vijver gegraven ten noorden van het huis*. Het plan daarvan, getekend door A. Lebbink november 1886, bevindt zich in het Archief van de Stichting Rust en Vreugd. Over de nieuwe vijver keek men naar de Duiventoren. Het afkomende zand werd naast de schuine zichtas in een bijna half-ronde heuvel gestort. Ook werd een huisje bij de bosschuur

² percelen 5 en 3 op de beheerskaart

(zichtbaar op de kaart 1845-50) eronder bedolven.

Fase 4. 1904-nu

1904-1945 Philippus van Ommeren jr (1861-1945), Rotterdams reder, huwde in 1888 met Wilhelmina Alida de Voogt (1866-1935). Dit echtpaar was van groot belang voor het beheer van de buitenplaats. In 1988 verscheen een boekje over hen naar aanleiding van het 50 jarig bestaan van de Van Ommeren - De Voogt Stichting. 1921 Bezoek van 14 Japanners, waaronder keizer Hirohito.

1923 Bouw nieuw woonhuis aan de grote vijver (Villa Rust en Vreugd, een Gemeentelijk monument), door architect S. de Clercq.

1928 Bouw WAVO Park (Wilhelmina Alida van Ommeren). Het maanvormig gebouw is centraal op de oude (middeleeuwse?) afwateringsloot geplaatst, die bijna fungeert als 'grand canal'. Door het planten van douglas is bewust het zicht Villa - Wavopark dicht geplant.

1930 Bouw Johannahuis (genoemd naar de moeder van mevrouw van Ommeren), architect S. de Clercq.

1933 houten bovenverdieping aan het Johannahuis toegevoegd.

1935 Mevrouw Van Ommeren wordt op het landgoed begraven, onderaan de heuvel van 1886.

1938 Stichting Rust en Vreugd opgericht.

1945 Overlijden Ph. van Ommeren.

1959 bouw Zusterhuis schuin achter het grote huis.

1975 bouw Villa Margaretha voor Mr. P.J. van Ommeren.

1987 Gemeente Wassenaar neemt beheer park Rust en Vreugd over.

1987 sloop herenhuis en bouw appartementencomplex.

Samenvatting historie

Rechte wegen, wallen en sloten dateren uit de middeleeuwen of op zijn laatst uit de 17de eeuw. Behalve een mogelijke moestuin/boomgaard had de buitenplaats geen tuinaanleg tot 1760. Vanaf die tijd werden de wegen als lanen beplant, slingerpaadjes door het duin en slingerlanen door de vochtiger bosgedeelten gelegd. Vermoedelijk zijn even later, omstreeks 1800 de andere onderdelen van de landschappelijke aanleg gemaakt ('het nieuwe water', het nieuwe werk en de weilandjes). Een datering is zonder verdergaand archiefonderzoek niet te geven. Waarschijnlijk is de schuine zichtas door het duin (over een strook bouwland), gemaakt in de eerste helft van de 19de eeuw toen al die slingerlanen ouderwets waren geworden en men zich schuine zichtassen wenste. Door aankoop van Oud-Wassenaar (1871) werd de grens van Rust en Vreugd doorbroken -letterlijk werd de wal doorgraven - om een uitzicht te maken over de grote vijverpartij bij Oud-Wassenaar. De nog aanwezige aanleg van het park van Oud-Wassenaar met zijn grote vijver, boomgroepen en ruime vergezichten, dateert uit het tweede kwart van de 19de eeuw.

In 1886 is de grote vijver ten oosten van het huis Rust en Vreugd gegraven.

Conclusie

Het natuurlijk landschap, het gebruik ervan en de tuinhistorie hebben samen een grote variatie opgeleverd binnen een beperkt gebied. Om de beide uitersten te noemen: de weidsheid van het park van Oud Wassenaar staat in contrast met de kleine slingerpaadjes door het bos van Rust en Vreugd. Resultaat is dat men zeer gevarieerde wandelingen kan maken en uitzichten heeft. Verre gezichten over weiden of landbouwgrond komen meer voor in de binnenduinzoom; uitzichten over een natuurrijk parkgebied zijn er vermoedelijk bijna niet. Dat maakt het veld en de

vijver bij het kasteel zo opvallend. Natuurlijk ogend terrein, zorgvuldig ingericht volgens de regels van de landschapstuinkunst, is zeldzaam geworden in de sterk gecultiveerde binnenduinzoom, maar vind men ook op Raaphorst.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	landschapsstijl goed: 5
Zeldzaamheid:	rococopaadjes uniek: 5
Eenheid park-bebouwing:	meer en grotere bebouwing dan wenselijk: 4
Huidig gebruik park:	openbaar: 4
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 4
Historische documentatie:	kaart 1845: 5

4. Documentatie

Archiefstukken

- * 31 januari 1818, Verzoek de Buurweg (Van Ommerenlaan) te mogen sluiten, 31 jan 1818, in Gemeentearchief Wassenaar, Oud Archief nr 1306 (dank aan R. van Lit).
- * Opsomming van wegen door vroeger bewoonster van Rust en Vreugd, Gemeentearchief Den Haag, deel 5394, p.203,120.

Kaarten

- * 1845-1850, Topographische kaart van de buitenplaats Rust en Vreugd, met eenige van de daarbij behorende landerijen, gelegen aan de Straatweg van 's-Gravenhage naar Haarlem. Getekend door landmeter L.A.C.J. van Aken, 1845, aangevuld en veranderd in 1850. Collectie P.J. van Ommeren.
(De helft van het eigendom lag toen aan de oostkant van de Rijksstraatweg; in de as van de toegangslaan een parkaanleg "Het Nieuwe Werk" geheten.)
- * 1846, Kadastrale Minuutplan Gemeente Wassenaar, Sectie F derde Blad, door landmeter A.G. Hessels, vergeleken en deugdelijk bevonden door landmeter L.A.C.J. van Aken, 7 juli 1846, Dienst van het Kadaster Zuid-Holland, Afd. Landmeetkunde. Gewijzigd t.o.z.v. kaart 1822. (Dank aan R. van Lit.)
- * 1854, Kaart van het landgoed de Hofstad Groot Haesebroek, zoodanig als het zal worden geveild en verkocht ten overstaan van den notaris Mr J. de Bas, 11 en 18 december 1854. GAW nr 64.
- * 1886, November, Uitbreiding Waterpartij Rust en vreugd, gekleurde tekening door A.Lebbink, schaal 1à 625. Archief Rust en Vreugd, Wavopark.
- * 1913, Kaart van de Parken: Groot-Haesebroek: Oud-Wassenaar: de Paauw & Backershaegen: Behoort bij verzoek van 31 mei 1913. 1:5000. GAW.
- * ca. 1928, Wavopark en Johannapark, schaal 1:5000.
- * 1973, "Schets bomenplan Park Rust en Vreugd, schaal 1:2500, coll. Groenvoorziening Gemeente Wassenaar.

Afbeeldingen

- * 1855 Twee litho's van P.J. Lutgers: het huis en de overplaats.
- * Foto's in Archief Stichting Rust en Vreugd, Wavopark.
- * 2 krantenfoto's. Coll. Bibl. L.U. Wageningen, 01.2427.01

Literatuur

- * *Ecologisch beheerplan voor park Rust en Vreugd*, door Ecoplan en Albers Adviezen, Groningen 1995.
- * Haan, J. de, *Het Vinkenhuysje*, Wassenaar, 1943.
- * Lit, R. van, 1978, p. 164-165.
- * Lutgers, P.J. en W.J. Hofdijk, 1855.
- * Rooijen, Maurits van, *Rust en Vreugd; de nalatenschap van het Wassenaarse echtpaar Van Ommeren-de Voogt*. Wassenaar 1988.

SANTHORST

1. Algemeen

De resten van kasteel Santhorst zijn in de 19de eeuw afgebroken. Dichtgegroeide grachten om een zandig weiland markeren de plek van het voormalige kasteel.

Locatienummer: 20
Ligging: op een zandkop in veengebied van de Papewegspolder
Oppervlakte in ha: 11,5
Eigendom: Stichting Twickel
Openbaar toegankelijk: nee
Hoofdgebouw(en): geen, huis gesloopt 1818, 1896
Bijgebouwen: geen
Tuinornamenten: geen
Huidig gebruik: weiland, natuurgebied
Oudste vermelding: 1224

Afbeelding 1 Santhorst in de 16de eeuw, gravure GAW.

2. Historie

Fase 1. Middeleeuwen

De eerste schriftelijke melding van Santhorst dateert uit 1224. Het gaat hierbij om een acte waarin de eerste Dirc van Wassenaar Santhorst overdraagt aan zijn zoon Dirc. Dirc van Wassenaar was in het bezit gekomen van het goed door het te kopen van Robert van Fornival. Een tweede melding dateert uit 1276. Daarin wordt Dirc van Santhorst door graaf Floris met Santhorst beleend. Nadien zijn er veel verschillende eigenaren geweest die wijzigingen aan het huis hebben aangebracht.

Op de kaart van Rijnland van 1610-1615 is een laan te zien. Dit is de *Zandhorstlaan*.

Fase 2. buitenplaats

Van het huis bestaan diverse 17de en 18de eeuwse tekeningen.

In 1753 deed Pieter Burman, professor in de literatuur te Amsterdam, het verzoek een speelhuis (koepel) te mogen bouwen en daarnaast een laan aan te leggen. Daartoe moest de sloot langs de Rijksstraatweg ter plaatse worden afgedamd.¹

De laatste omschrijving die van Santhorst bekend is stamt uit een verkoopacte uit 1818:

"De Ridder Hofstad genaamt Sant-Horst, gelegen onder Wassenaar tussen Den Haag en Leijden, (...) voorts stalling voor zeven paarden, royaal koetshuis, waarnevens een groote kamer, wijders een tuinmanswoning en verdere gebouwen, vischrijke vijvers, welaangelegde vrugt- en moestuinen, geextendeerde bosschen en beplantingen, mitsgaders de laan met een arbeiders huisje...." In 1818 werd het huis op enkele delen na gesloopt. De laatste resten werden in 1896 gesloopt.

Afbeelding 2 1822 kadastrale minuutplan, grachten om het verdwenen kasteel.

¹ Hoogheemraadschap Rijnland te Leiden, A2156

Fase 3. Huidige situatie

De grachten om het voormalige kasteelterrein zijn grotendeels gedempt.

De rest van het terrein bestaat uit hakhout, spaartelgen, manege, bosweide, kleine landschapselementen. Een tuincentrum aan de Rijksstraatweg behoort ook tot Santhorst.

Conclusie

Twee wegen, gedempte en volgegroeide grachten die een voormalige kasteelplaats omringen zijn nauwelijks voldoende om de herinnering aan kasteel Santhorst levend te houden. Archeologische betekenis heeft de plek ongetwijfeld.

3. Waardering (niet van archeologische of natuurwaarde)

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	stijl niet meer zichtbaar: 2
Zeldzaamheid:	te weinig aanleg volgens een stijl: 0
Eenheid park-bebouwing:	geen kasteel, bebouwing tuincentrum, manege: 2
Huidig gebruik park:	huidige functie wijkt af van de vroegere: 3
Huidig gebruik bebouwing:	storend: 2
Historische documentatie:	tekeningen, weinig kaarten: 3

4. Documentatie

Kaarten

- * 1680, Johannes Douw landmeter, Opmeting van een stuk grond van het Convent van Tethrode met de omliggende terreinen daar omheen, waaronder "De plantagie van Sandt horst" en het "Huyst te Sandt horst". Beide helaas zonder detaillering weergegeven. ARA, foto in GAW.
- * 1753 "Figurative kaartie ... omme een speelhuys te mogen setten soo verre op de weg als mogelijk is, waarvan de aanwijzing door een timmerman is gedaen" : [onder Wassenaar / Melchior Bolstra]. Schaal [ca. 1:150] gebaseerd op 24 voet = 50 mm, 1753, ms. kleur, 33x21 cm, [Oost boven].
- * Toegeschreven aan Melchior Bolstra, landmeter Rijnland, op grond van het handschrift.
- * Bevat weergave van een speelhuisje aan de Heereweg nabij Den Deil.
- * Bijlage bij: rekest van mr. Pieter Burman, professor in de literatuur te Amsterdam, heer van Sandhorst enz. enz., betreffende de bouw van een speelhuisje op de rooilijn van enige bomen op de weg en het afdammen van een wegsloot. - Bevat verbaal van de landmeter. [OAR inv. 401a; vergunning 31.3.1753] Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief, A 2156.

Afbeeldingen

- * vermoedelijk voor 1603, huis "Zandhorst", ronde tekening zonder gegevens, foto GAW.
- * 1603 "Het oude Huys te Sandthorst. 1603." zonder gegevens, foto GAW.
- * 1646 tekening gesigineerd "Roelant Roghman 1646", kasteel Santhorst, coll. Rijksmuseum Amsterdam, foto GAW en RDMZ Zeist neg. nr 2263.
- * 1718, Santhorst in 1718, Gem. Archief Den Haag, R261. (afgebeeld Leids Jaarboek 1931).

- * 1729, Ridderhofstad Santhorst [?] op de papelaan Anno 1729", in Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Bl.248, H.S. 78 C 53.
- * Kasteel Santhorst, Hollandse school 18de eeuw, gewassen tekening 610x830, RKD Den Haag. [huis in gracht, rechts een brug, voorgrond man met stok].

Literatuur

- * Graswinckel, D.P.M., "Santhorst", *Leids Jaarboekje*, 1931, p.51-66. (ook GAW).
- * Graswinckel, D.P.M., "Het archief van het huis Santhorst" (manuscript 1923), Typoscript ARA 1947, met regestenlijst door G.M. van Aalst 1990 en aanvullingen door A.J. Brunt 1993, typoscript Huisarchief Twickel 1993.)
- * Groenewoud, K. "Uit oude tijden", *Wassenaarsche Courant*, GAW doos Santhorst 901.
- * Hartog, J., "Santhorst", *De Gids* 46 (1882), 5, p.238-280.
- * Hootsen, H.Z., *Santhorst Beheerplan 1992*, Stichting Natuur- en Landschapsbeheer Zuid-Holland, 1991.
- * Houbolt, E.C., "Relletjes te Wassenaar", in *Groot Wassenaar*, 4 juni 1937, GAW doos Santhorst.
- * Janson, 1967, p.50-51.
- * Janson, 1971, p.39-41.
- * Naber, J.W.A., *Betje Wolff en Aagje Deken*, Amsterdam 1913, p.50-115.

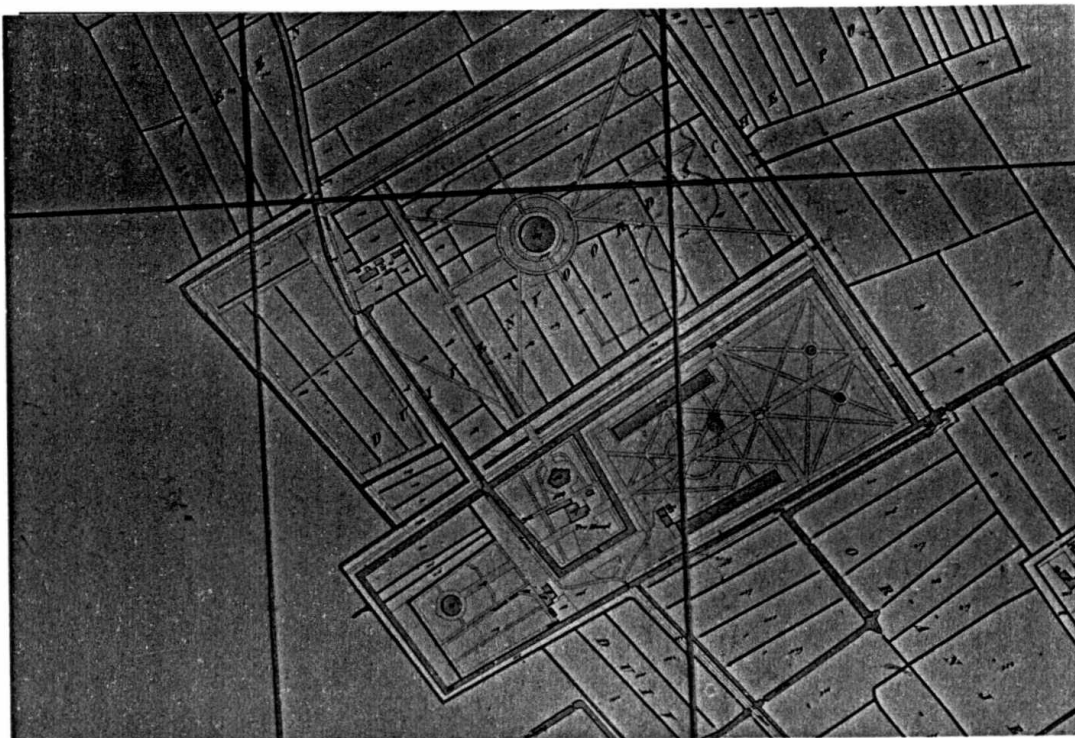
5. Opmerkingen:

Als archeologisch monument is Santhorst ongetwijfeld van waarde, evenzo als natuurgebied.

TER HORST**1. Algemeen**

Ter Horst was een zelfstandig kasteel. Nu is het onderdeel van de Horsten, samen met Raaphorst en Eikenhorst.

Locatienummer: 21
Ligging: Zuid-oostkant van de Horsten, in de Duivenvoordse polder binnen de gemeente Voorschoten.
Oppervlakte in ha: ??
Eigendom: particulier
Openbaar toegankelijk: ja
Hoofdgebouw(en): huis: jachtslot 1863, 1876 verbouwd door arch P.F.W. Mouton
Bijgebouwen: oranjerie 1701 (of 1631 door Pieter Post?), woningen
Tuinornamenten: stenen vaas op rijk versierd sokkel, monumentale pomp
Huidig gebruik: wandelpark
Oudste vermelding: 1203, kasteel gebouwd door Philips van Wassenaar, in 1631 waarschijnlijk nieuwbouw, in 1863 verbouwd tot jachtslot

Abbeelding 1 ca 1816? "Kaart der Hofstede, Landen enz. De Paauw, Ter Horst en raaphorst, z.j., z.n. detail Ter Horst, GAW, foto Albers.

2. Historie

Fase 1. Hollands classicisme: 17de eeuws ruiten-bos

In 1631 is het huis waarschijnlijk herbouwd door Reinier Pauw, die gehuwd was met de eigenares van Ter Horst, Christina van Ruytenborgh. Reinier Pauw werd in 1667 door vererving eigenaar, van 1694 tot 1700 zijn broer Johan Pauw. Gezien de stijl van de laanpatronen van het Oude bos ten oosten van het huis - een dubbel vierkant (afb.1), lijkt het waarschijnlijk dat het onder Reinier werd aangelegd. Ook de dubbele omgrachting om huis en bossen duidt op een zeventiende eeuwse aanleg.

In de tijd dat het koetshuis werd gebouwd (1701, met oranjerie in 1725¹), zal Ter Horst zeker ook een mooie tuin hebben gehad. Een voortuin is afgebeeld op een ongedateerde prent; hoge hagen in de achtertuin kan men zien op een tekening van 1730. Zeer oude linden worden gevonden aan weerszijden voor het huis. De oudste bomen in het oude bos zijn *eiken* die gezien hun standplaatsen en dikte, kunnen dateren uit de tijd van aanleg. Er zijn er nog maar weinig over. Door de jaarringen te tellen, kan wellicht het jaar van aanleg gevonden worden. De kadasterkaart van ca 1816 en de kaart van landmeter Kros en Petzold van 1854 geeft een goede weergave van die sterrebossen. De *globale vorm van het bos, de grachten er omheen, een rond vijvertje en de restanten van lanen* kan men nog vinden. Het jonge beukenbos is ca 1975 deels geplant uitgaande van het oude laanpatroon, maar dit beheer is niet

Afbeelding 2 gracht en laan om het oudste sterrebos van Ter Horst, foto Albers.

doorgezet, zodat de lanen verdwenen zijn, op de middenas na.

Op de kaart van Raaphorst uit 1711 is de *achterlaan* vanaf Eikenhorst en Raaphorst naar Ter Horst zichtbaar. Ter Horst zelf wordt op deze kaart niet afgebeeld. Het laatste stuk van de laan tot de straatweg, nu beukenlaan met wallen aan weerszijden,

¹ 1701 staat op het gebouw; Houbolt vermeldt 1725 en Laurentius (p.18) schrijft 1767 als bouwdatum voor een "mooie grote oranjerie".

was nog niet aangelegd.

De voorlaan was de hoofdtoegang tot Ter Horst vanaf Voorschoten. De spoordijk doorkruist deze toegang, maar een overgang is er wel.

Fase 2 grand canal, oranjerie

Achter het huis liggen een *vijvertje*, een '*grand canal*' en een *eikenlaan* in het verlengde daarvan. Deze elementen kunnen zijn aangelegd gelijktijdig met de bouw van de *oranjerie* in 1725, een datering puur op stilistische gronden. Beide worden hersteld. Het *sterrebos met ronde kom* ten noorden van het oude bos, kan tevens in deze periode zijn aangelegd, paden daarvan een patte d'oise (vorm van een ganzepoot) vormend samen met het grand canal. Of was het toch 27 jaar later dat dit bos werd aangelegd?

Fase 3 rococopaadjes in sterrebos

In 1752 kocht Jacob Jan de Blocq van Kuffeler, afgevaardigde van het gewest Friesland in de Staten Generaal, Ter Horst. Volgens Houbolt (zie lit.) zou hij vijvertjes hebben gegraven, bosschen aangelegd, het Kuffeler -bosch, en wegen verbreed. Welke vijvers en bossen hij anlegde is niet duidelijk. Gezien de rococopaadjes in het sterrebos met ronde kom, is het aannemelijk dat hij in dit bos heeft gewerkt, het bos heeft aangelegd, of met rococopaadjes heeft gewijzigd, kort na 1752.

Na de dood van Van Kuffeler werd in 1766 Ter Horst gekocht door de Zeeuwse afgevaardigde Mr Iman Cau. Van hem is niets dan goeds bekend, maar geen werk op Ter Horst. Zijn zoon, Jan Jacob Cau, verzocht in 1815 het Waterschap Rijnland te Leiden een rechte hoek te mogen maken in de Dobbewetering, die als buitengracht om zijn buitenplaats lag. Kennelijk heeft deze eigenaar zich ook beijverd om zijn buitenplaats zo mooi mogelijk te maken.

Fase 4. 1838, prins Frederik

In 1836 kwam ter Horst leeg te staan. Prins Frederik kocht het in 1838. Hij liet in 1863 een neo-gotisch jachtslot bouwen op de plaats van het oude kasteel dat werd afgebroken. In 1876² werd het interieur van dit jachtslot nog eens verbouwd.

In 1887 beschreef Craandijk "met gekleurde wapens versierde ruiten, die het uitzicht geven op den fraaien tuin achter het huis, waar de ronde waterkom onder hoog geboomte ligt en een lange laan zicht uitstrekt."³

Aan de oostkant naast het huis ligt een tuin met buxushagen rond een fraaie pomp.

Conclusie

Ondanks de vele artikeltjes die over de Horsten zijn verschenen, is degelijk archief onderzoek naar de totstandkoming van de diverse bossen en andere elementen niet verricht. Datering van de bijzondere sterrebossen en andere tuinelementen kan daarom slechts op stilistische gronden gebeuren.

² 1876 volgens Houbolt (zie lit).

³Haagsch jaarboekje 1897, p.348.

Afbeelding 3 Het jachtslot Ter Horst, 1863 gebouwd, foto Albers.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	Oude bos is bijzonder, maar verwaarloosd, matig herkenbaar: 5
Zeldzaamheid:	uniek binnen de gemeente Wassenaar: 5
Eenheid park-bebouwing:	alleen oude passende bebouwing: 5
Huidig gebruik park:	deels openbaar wandelpark: 4
Huidig gebruik bebouwing:	als voorheen :5
Historische documentatie:	relatief goed, veel kaarten: 5

4. Documentatie

Kaarten

- * 1798 Kaart ... door Thomas Theodorus Cremer, Cornelis Noortveen etc. (dammen en duikers: landen van Duivenvoorsche polder).
[OAR inv. 449; vergunning 9.1.1801]
Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief, A 2385 [voorlopig nummer 351]
- * 1815 Plattegrond van Dobbewatering bij de buitenplaats Ter Horst onder Voorschoten / Toegeschreven aan A. Hanegraeff op grond van handschrift. Schaal [ca 1:4.000] gebaseerd op 2 à 3 voet = 2 mm, 1815, ms. kleur, 16x15 cm op blad 30x21 cm, [Noord-Oost boven].
Bijlage bij: rekest van I.I. Cau, eigenaar van de buitenplaats Ter Horst, betreffende het slaan van een nieuwe beschoeiing langs de Dobbewatering en het weer op breedte brengen van de watering.
[OAR inv. 463, vergunning 8.7.1815] Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief, A 2466 [voorlopig nummer 432]

- * ca. 1816 "Kaart der Hofsteden, Landen enz De Paauw, Ter Horst en Raaphorst." schaal 1 : 2.500 el. [z.j.], manuscript; gekleurd 180x53 cm [in facet op linnen geplakt], G.A.W. nr. 20.1 [N.B. behoort bij huisarchief de Pauw, inv.nr. 1623]
- * 1854: "Kaart der Landerijen van ZKH Prins Frederik der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd: De Paauw, Raaphorst, Backershagen, Eikenhorst en Ter Horst. Landmeter J. Kros, als ontwerp ingetekend door E.C.A. Petzold. Coll. Huis ter Horst.

Afbeeldingen

- * A. Rademaker, z.j., gew. pentekening in geelbruin, 132 x 209, Atlas Munniks van Cleef nr. 711, Kon. Huisarchief I 12071, neg nr. K.H.I. 5070-4.
- * "Ter Horst" penseeltekening, foto GAW zonder verdere gegevens.
- * Glazen bokaal met afb. van huis in diamantgravure dor Chr. Meier, 1661. Coll. Koninklijk Huis Archief, Den Haag. Afgebeeld in Van Lit en Van der Sman, 1992, p.13.
- * Foto van tekening van kasteel, voortuin en brug, ca 1650, zonder gegevens GAW. Afgebeeld in: Van Lit en Van der Sman, 1992, p.14.
- * 1739 "Het huis Ter Horst. 1739", gravure door Hendrik Spilman naar tekening A. de Haan, 70 x 98, RKD Top 5223.
- * P.J. Lutgers, 1855
- * Ter Horst gezien van de voorzijde, potloodtekening door J.F. Christ, UB Leiden coll. Bodel Nijenhuis 303 III 9.
- * ca 1925, S. Molijn, litho in: H.E. van Gelder, "Oude buitenplaatsen rondom 's-Gravenhage, z.j.

Literatuur

- * Houbolt, E.C., 'Hr.Ms. Jachtslot 'Ter Horst' : I en II', *Groot Wassenaar* (22 en 29 april 1938).
- * Informatiemap *Horsten*, Gemeentearchief Wassenaar, z.j.
- * Janson 1967, p.40-42.
- * Janson 1971, p.53-56.
- * "Het jachtslot Ter Horst onder Wassenaar", *Haagsch jaarboekje*, 1897, p.337-417.
- * Laurentius, Th. *5000 jaar Horsten, korte historie van de koninklijke landgoederen Ter Horst en Raaphorst*, 1989.
- * van Lit, 1978, p.144-147.
- * Wolbers, Henriët, "De cultuurhistorie van de Horsten", *Nieuwsbrief Landschapsbeheer Zuid-Holland*, juni 1996, p.9-11.

5. Opmerking

Archiefonderzoek naar de geschiedenis van aanleg van Ter Horst is zeer gewenst, zeker gezien toekomstige herstelwerkzaamheden.

TERVEKEN

1. Algemeen

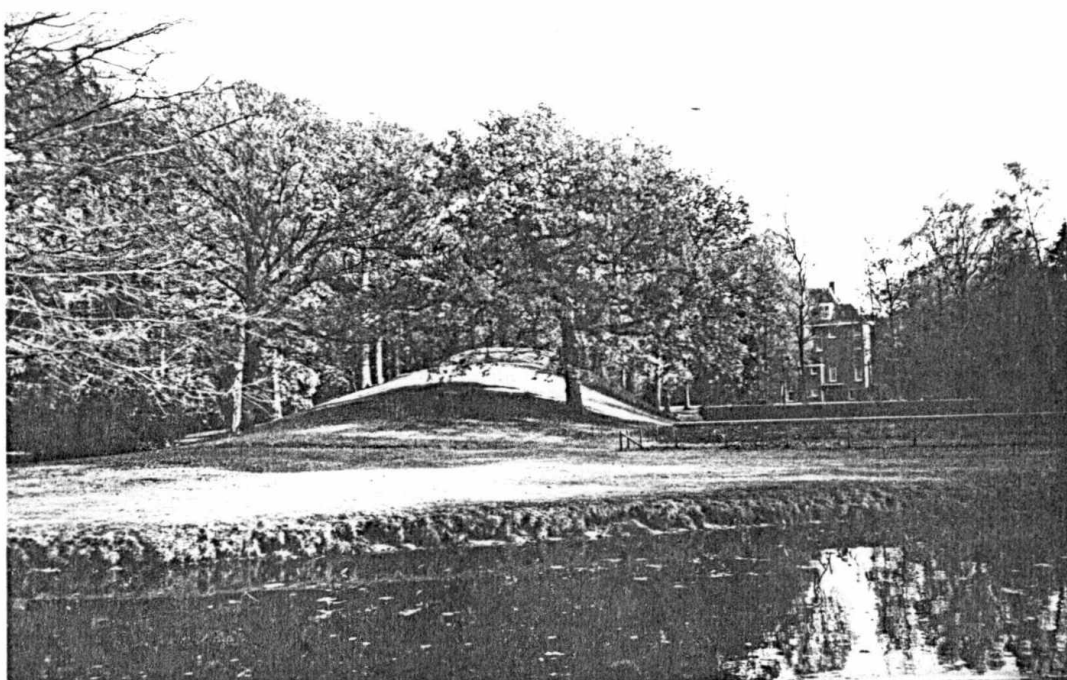
Terveken is aangelegd op een voormalig duinbos van het landgoed Wildrust.

Locatienummer:	22
Ligging:	binnenduin, soms zeer hoog, omgeven door vaarten
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdbouw(en):	woonhuis: Terveken 1908-1911, arch. M.W. van Esch; Tervekenbosch 196?
Bijgebouwen:	koetshuis 1911, schuur bloemenkas en druivenkas 1912, geitestal 1913
Tuinornamenten:	?
Huidig gebruik:	wonen, ambassade
Oudste vermelding:	Zwarte Hek 19de eeuw, Terveken vanaf 1909.

2. Historie

Fase 1. binnenduin, eerste bebossing met enkele vroeg-landschappelijke slingerlanen.

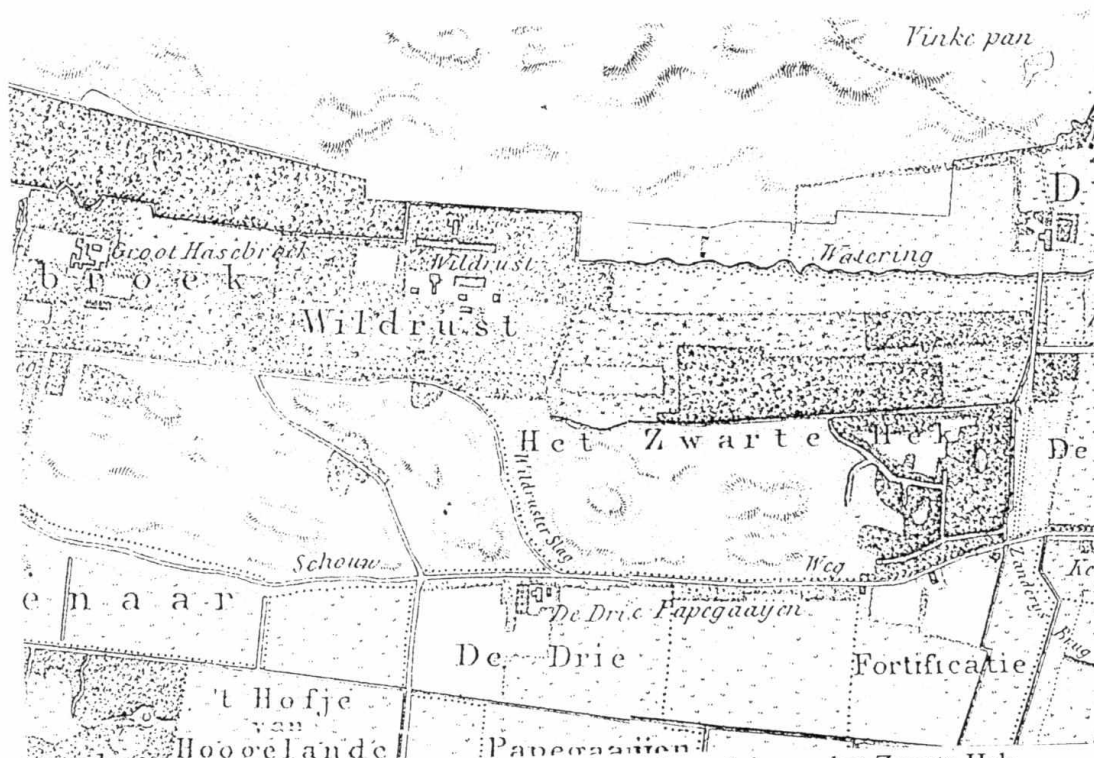
Oorsprong: *binnenduin, zandvaart met 18de eeuwse uitkijkpunt* (uitkijkheuvel werd opgeworpen of niet afgegraven terwijl de omgeving ervan wel werd afgegraven, het

Afbeelding 1 Terveken, 18de eeuwse heuvel met eiken, foto Albers.

eiland.) *Zware eiken* staan langs de uitkijkheuvel.

Op de kaart van 1844 is onbebost binnenduin weergegeven, het Zwarte hek geheten, aan de noordkant wat vaarten en bos. De vaart heeft een inham of keerpunt. In 1850 blijkt het grootste stuk bebost te zijn. Enkele *slingerlanen* door het beukenbos bij het Eiland zijn ouder dan de rest en dateren uit een vroeg-landschappelijke aanleg, zichtbaar aan de kleine slingers.

Afbeelding 2 1844, kaart Noordaa, detail, onbebost binnenduin van het Zwarte Hek, overplaats van Wildrust.

Fase 2. Bebossing tweede helft 19de eeuw

De topografische kaart van 1875 laat drie huizen zien (die geen van alle meer bestaan) en vele bospaden. Het merendeel van de bospaden dateert uit de tweede helft van de 19de eeuw.

Fase 3. 1908 landhuis

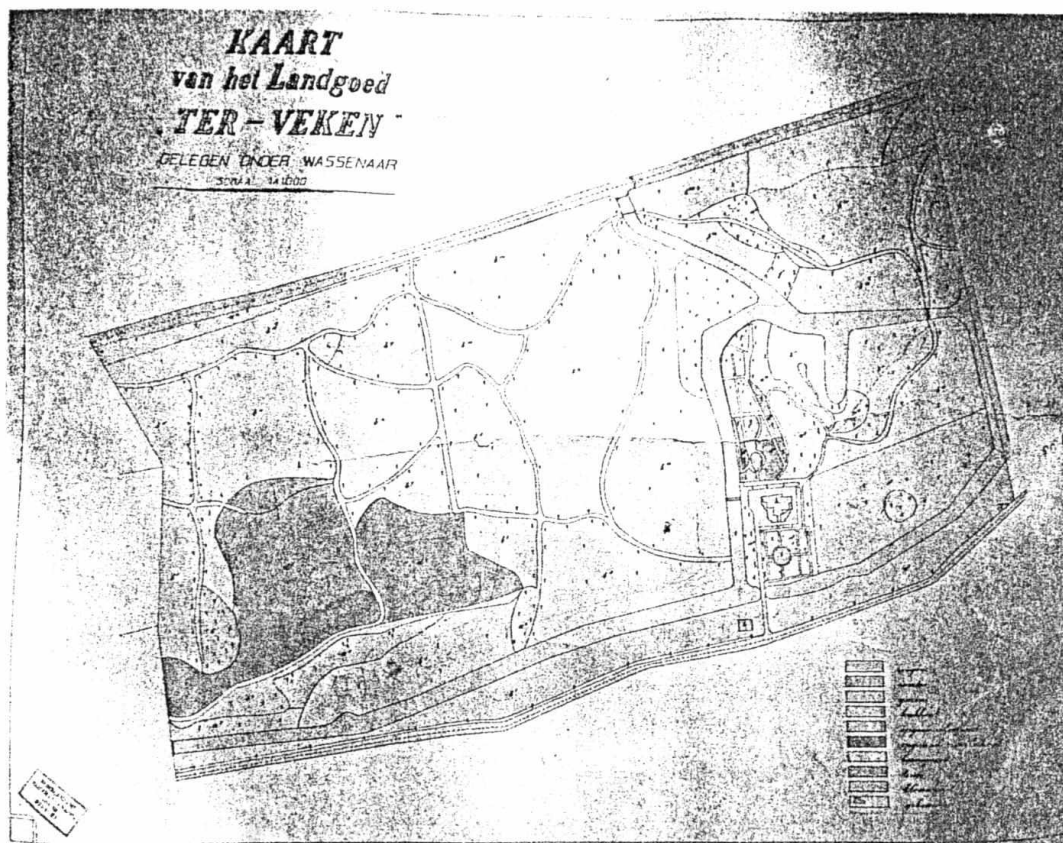
Landhuis de Seringenheuvel, al snel Terveken genoemd, werd in 1908 gebouwd naast de uitzichtheuvel. Het huis kreeg een geometrisch tuin, die bijna geheel is verdenen.

Fase 4. 196? villa

In het binnenduin werd een nieuwe villa gebouwd met het duinlandschap als tuin.

Conclusie

De uitzichtheuvel, vaarten en slingerlanen zijn de belangrijkste cultuurhistorische gegevens. Landgoed Terveken heeft meer natuur- dan cultuurwaarden.

Afbeelding 3 Kaart van Terveken door de Heidemij, jaar onbekend.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	fraaie uitkijkheuvel met eiken van ca 1750: 4; De restanten van aanleg in landschapsstijl zijn onbeduidend, want losse elementen: 3 (ondergeschikt aan de natuurhistorische betekenis van het landgoed); Tuin bij het huis uit 1911 is niet meer in stijl, nog net herkenbaar: 3
Zeldzaamheid:	heuvel en grachten: 5; rest 3
Eenheid park-bebouwing:	woonhuizen, tuinen en bosgebied passen bij elkaar: 4
Huidig gebruik park:	particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing:	wonen: 5
Historische documentatie:	een goede kaart: 4

4. Bronnen

Kaarten

- * 'Kaart van het landgoed "Ter Veken" gelegen onder Wassenaar, schaal 1: 1000. Nederlandsche Heidemaatschappij directie Utrecht'. zonder jaar, coll. fam van Schelle.

Afbeeldingen

- * prentbriefkaarten GAW

Literatuur

* geen

5. Opmerkingen

geen

Bedreigingen

splitsing van eigendom wordt zichtbaar in beheer rond oude huis en vijver Terveken.

VOORLINDEN

1. Algemeen

De aangrenzende landgoederen Voorlinden en Blankenburg liggen ten westen van de Buurtweg, aan de voet van de zeeduinen. Het voormalige bos van Blankenburg is nu grotendeels eigendom van Voorlinden (zie kaart Blankenburg, 1764).

Locatienummer:	23
Ligging:	westelijke strandvlakte
Oppervlakte in ha:	?
Eigendom:	bedrijf, KPN
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	landhuis 1912, arch. R. Johnston
Bijgebouwen:	5 dienstwoningen
Tuinornamenten:	hek 18de eeuw, bank, pergola 1912, beelden
Huidig gebruik:	conferentieoord KPN
Oudste vermelding:	1584

Afbeelding 1 duin met voormalig eiken en beukenhakhout, foto Albers.

2. Historie

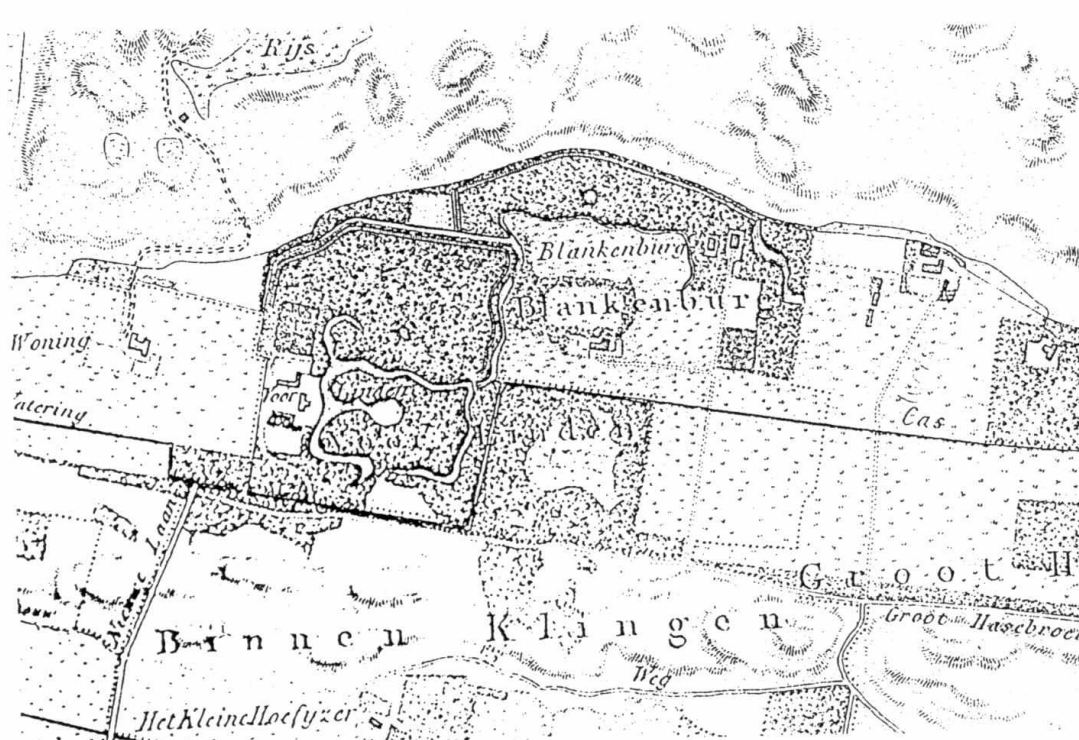
Fase 1. Geometrische aanleg

De oorsprong van Voorlinden is een middeleeuwse boerderij genaamd 'Hoochduyn'. Voorlinden wordt voor het eerst in 1584 genoemd. Op de rand van de kaart uit Kaartboek van Rijnland uit 1615 door Floris Balthasar en Balthasar Florisz. van Berckenrode (zie Deel I, Geschiedenis van de streek, afb.1) is nog net een deel van

de toegangslaan van Voorlinden te zien. In 1669 werd er gesproken van een 'woon-inge, huysen, schuyren, bargaen met een boomgaert, genaemt Hoochduyn' Dit geheel was in handen van de Domheer van Oud Munster en Utrecht, Laurens Schas. Hij verkocht het aan commissaris Johan van Velsen. Zijn familie verkocht in 1693 'de Hoffstede Hoochduyn ofte 't Huys Voorlinden'.¹ In 1717 wordt Voorlinden beschreven als 'een Hofstede, voorzien van 'nieuw getimmerde' vleugels met daarin onder andere een oranjerie...² Kennelijk is de boerderij uitgebreid tot een hofstede van aanzien met oranjerie. In 1764 werd Voorlinden verkocht aan Mr Claudius van der Staal. Van Lit vermeldt dat het huis inmiddels aanzienlijk is verfraaid; zijn beschrijving geeft de indruk dat een inventaris bewaard is gebleven. Op de kaarten van 1822 en van 1844 (afb.2) is de symmetrie van de geometrische aanleg goed herkenbaar in de vijvervorm. Een rechte *duinsloot* scheidt de steile met hakhout begroeide duin van het park. Van het voormalige bos van Blankenburg zijn *rechte lanen* herkenbaar en de *plek van een voormalige ronde vijver* wordt aangeduid door wat linden er omheen (Blankenburg, afb.1).

Fase 2. Ca.1803-1834 Landschapsstijl

In 1803 werd door Bartholomeus M. J. van der Staal toestemming gevraagd om de oude boerderij van Voorlinden af te breken. Hij vraagt ook vergunning voor afbraak van een brug over de Kaswetering die door zijn buitenplaats Voorlinden loopt. In plaats van de brug wordt een dam met duiker gelegd, zo blijkt uit het kaartje in het

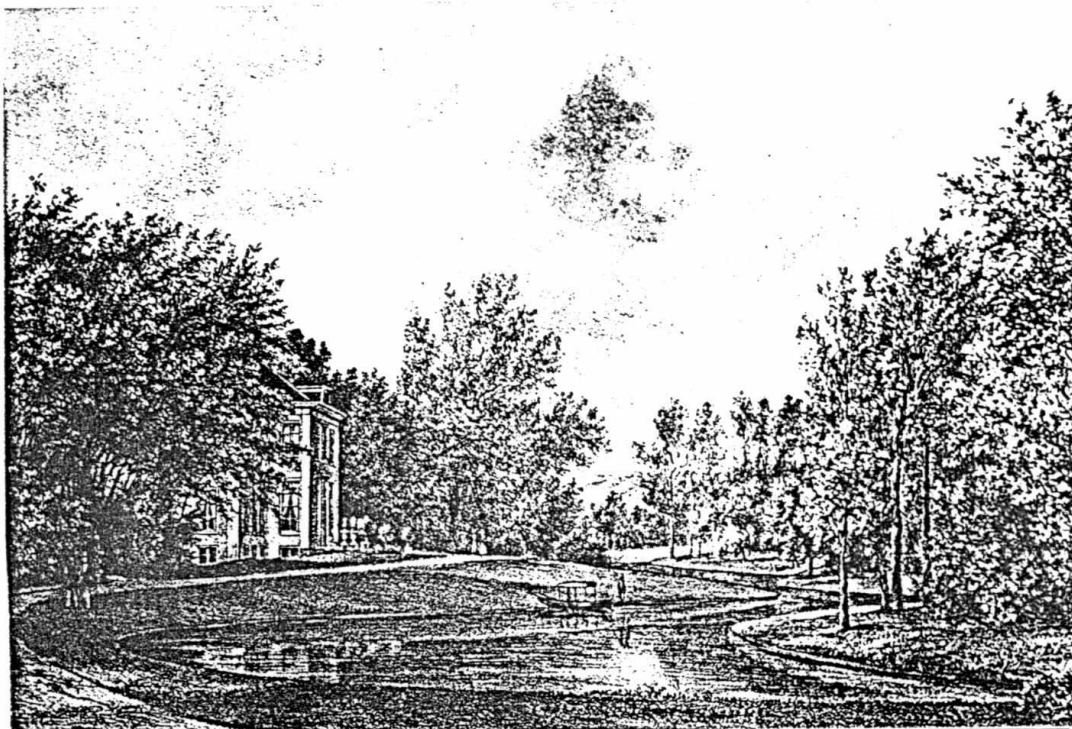

Afbeelding 2 1844, detail Voorlinden en Blankenburg, detail uit kaart van Noorda.

¹ R. Van Lit, (1978) 178. Geen bronvermelding.

² idem

Waterschapsarchief te Leiden³ (afb.5). Op het landgoed werd veel hout gekapt en dankzij opgaven van deze verkopen weten we iets van de bomen op dit landgoed: 11 december 1806 'Mr B M J van der Staal doet vijlen een partij extra zware abelen en ijkeboomen, mitsgaders een partij zwaar ijken, elsen, essen, berken en ander hak-

Afbeelding 3 1855, Oude huis Voorlinde, afbeelding Lutgers, Gemeentearchief Wassenaar.

hout, staande op de Hofstede Voorlinden'.⁴

Volgens P.J. Lutgers werd aan J.D. Zocher sr de opdracht gegeven om het park te verfraaien. J.D. Zocher jr voltooide het werk in 1834. Lutgers sprak in 1855 van 'het deftige Voorlinden'. Twee litho's door Lutgers laten het huis en park zien⁵.

In het Gemeentearchief van Den Haag zijn foto's van ca 1870 bewaard, waarop het park in al zijn fraaiheid met forse boomgroepen zichtbaar is.

Tussen 1850 en 1912 werd er door de verschillende eigenaren (Van Reenen) waarschijnlijk weinig structureels veranderd aan het huis en het park. Later is het erg kaal geworden, zodat er behalve de *waterpartijen* weinig van herkenbaar is. Ook een deel van de vijvers is gedempt. Voorlinden, Blankenburg en de binnenduinen die later Clingenbosch werden genoemd, waren alle eigendom van dezelfde familie, zodat een grote rondwandeling mogelijk was.

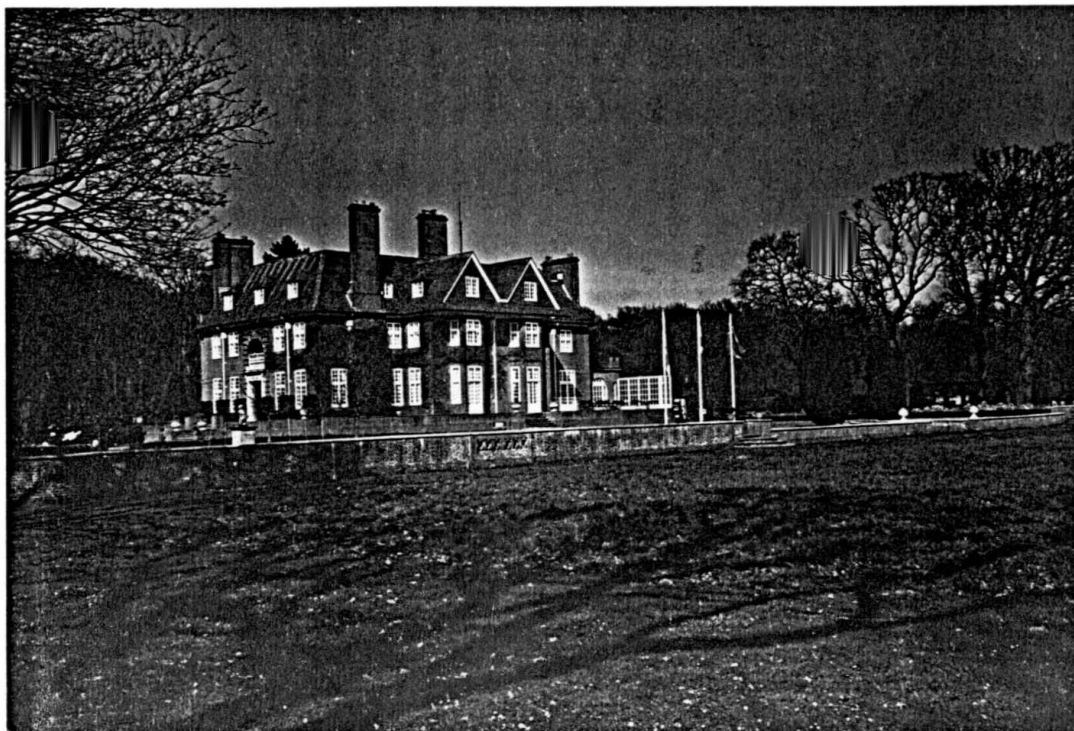
Fase 3. Nieuw huis en tuin, 1912, architectonische tuinstijl

In 1912 brak de toenmalige eigenaar, Jhr. Hugo Loudon, het huis Voorlinden af en

³ Hoogheemraadschap Delfland, Oud Archief, A.2410 (voorlopig nummer 376). Vergunning is verleend 2-4-1803.

⁴ Van Lit, (1978) 187. Geen bronvermelding.

⁵ Lutgers, 1855.

Afbeelding 4 Huis Voorlinde, gebouwd op nieuwe plek in 1912, foto Albers.

liet door de Engelse architect R.F. Johnston op een meer westelijk gelegen plaats een nieuw huis bouwen. Een van de bijgebouwen (inmiddels afgebroken) bleef nog enige tijd intact. De *tuin om het huis* werd ook door de architect Johnston ontworpen, gelegen op een terras. In het omringende park is toen een nog aanwezige *groep kastanjes* geplant. Hoe het park er verder uitzag, is tot dusver onbekend. Een ontwerp voor het park van L.A. Springer is niet uitgevoerd. Nu zijn de weilanden vrijwel kaal en het Zocherpark verdwenen.

Conclusie

Van het 17de eeuwse bos van Blankenburg zijn nog lanen herkenbaar evenals de plek van de ronde vijver. De waterpartijen zijn grotendeels vergraven ten behoeve van de landschappelijke aanleg. Daarvan is niet veel meer over. Bij het nieuwe huis werd een tuin op het terras aangelegd, waarvan veel nog bestaat of is hersteld.

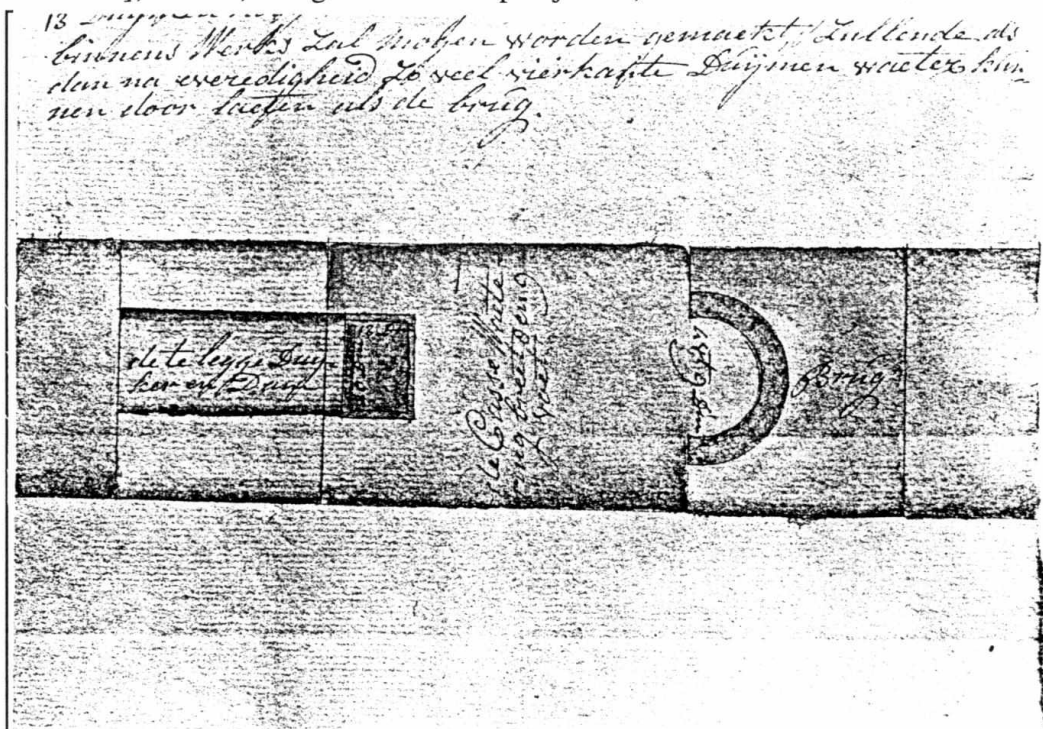
3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	geometrisch 3; landschappelijk 3; aanleg 1912 4; eindoordeel: 4
Zeldzaamheid:	architectonische tuinstijl: 3
Eenheid park-bebouwing:	geen gebouwen die er niet horen: 4
Huidig gebruik park:	particulier wandel/natuurgebied: 5
Huidig gebruik bebouwing:	representatie: 4
Historische documentatie:	redelijk, kaart 1912: 4

4. Documentatie

Kaarten

- * 1764, Kaart van Blankenburg, J.J. Blassière, ARA aanwinsten 37.
- * 1803 "Berigt van den adjunct landmeter van Rijnland op het kennen geven van B.M.J. van der Stael onder Wassenaar, nopens het ammoveeren van een brug en leggen van een dam met duiker in de Casse Waetering."
Schaal [ca. 1 : 60], 1803, 1 plattegrond, ms. kleur, 14x21 cm, blad 33x21 cm
Schaal gebaseerd op 4 voet en 9 duim = 24 mm.
Bijlage bij: rekest van Barth. Mar. Joh. van der Stael betreffende afbraak van een brug over de Kaswetering voor zijn buitenplaats Voorlinden en het leggen van een dam met duiker. Bevat verbaal van de landmeter. [OAR inv. 451; vergunning 2.4.1803], Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 2410.

Afbeelding 5 1803, aanleg dam met duiker, afbraak brug over de Kaswetering, foto Albers.

- * 1912, R.J. Johnston, "Plan of a formal garden", samen met vele bouwtekeningen in collectie Huis Voorlinden.

Afbeeldingen

- * 1855, P.J. Lutgers, 2 litho's, Haags Gemeente Archief.
- * ca 1870, 10 foto's in HGA, Atlas 20-29.
- * z.j. 2 foto's Bijgebouwen landgoed Voor Linden; HGA Atlas 3 en 4.
- * ca 1925, prentbriefkaart, HGA Atlas 46
- * situatie tekening Huize Voorlinden; inkt/aquarel, wijzigingen in potlood, ongesign., 1913, schaal 1:1000, 53x73cm. N.B. verzonken tuin naar Engels voorbeeld. Coll. Bibl. L.U. Wageningen, 01.532.

Literatuur

- * J. Dekker, boomverzorging. Beheersverslag beplantingen landgoed 'Voorlinden', Juli 1982.
- * P.S. Hartog, Everts & de Vries e.a. - oecologisch advies en onderzoeksbureau, Beheersplan Landgoed Voorlinden, Groningen 1994.
- * Informatiemap : *Voorlinden*, Gemeentearchief Wassenaar z.j.
- * R. van Lit, 1987, p.186-189.
- * P.J. Lutgers, 1855.
- * Straalen, D. van, *Herinneringen van een Wassenaarse boerenjongen, Wassenaar, 1992.*

WEIDUIN

1. Algemeen

Locatienummer:	24
Ligging:	strandvlakte, ten westen van de Kaswetering, zeeduin
Oppervlakte in ha:	25
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	Huizen: oude boerderij Vinkenlust; landhuis Weiduin (1919)
Bijgebouwen:	woning (1987), chauffeurswoning (1919)
Tuinornamenten:	geen
Huidig gebruik:	wonen, particulier
Oudste vermelding:	1919

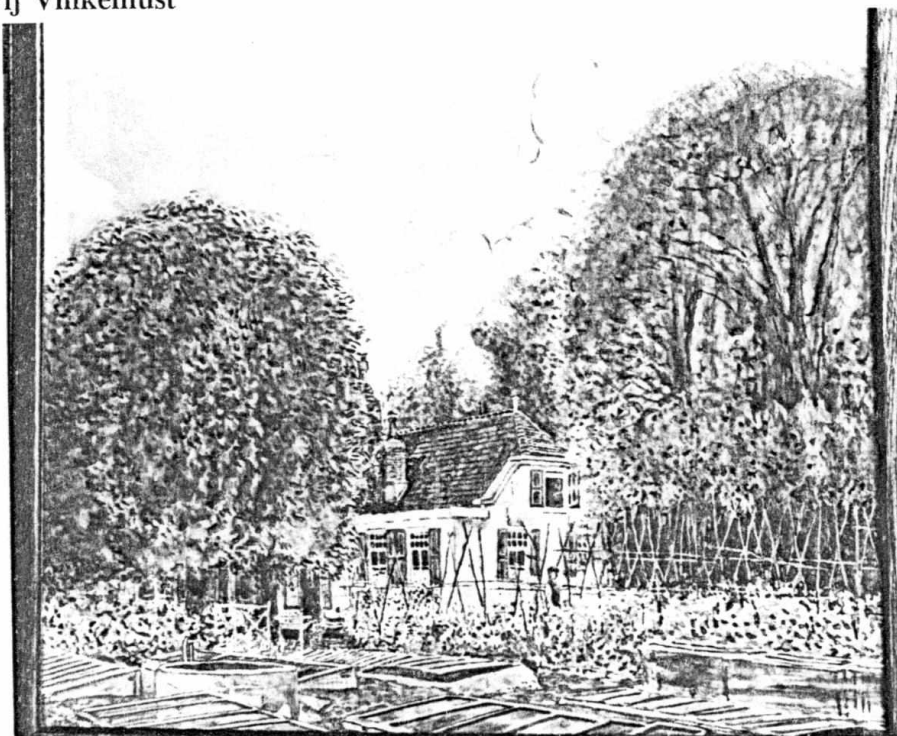
2. Historie**Fase 1. Boerderij Vinkenlust**

De gronden bij de boerderij Vinkenlust waren onbebost. Tussen de weilanden en het hoge duin lag een sloot, die op enkele plekken nog als *greppel* zichtbaar is. Het duin bestaat uit een lager deel, waarop zeer oud *eikenhakhout* voorkomt.

Een *rij linden*, nu in het bos, stond vroeger langs een gedempte sloot

aan de oostkant van het terrein.

In de 19de eeuw behoorde de boerderij Vinkenlust tot Groot-Haesebroek. Toen fungeerde de boerderij tevens als uitspanning. Een 5-kantige *koepel* was op het duin gezet, waarvan de *fundamenten* resteren. De uitzichten vanaf die plek zijn door begroeiing verdwenen. Tot het terrein behoort ook een groot stuk duingebied.

Afbeelding 1 Boerderij Vinkenlust, aquarel, niet gesigneerd of gedateerd, coll. A.J. van Steen te Wassenaar, foto Albers.

Fase 2. Villa met grote tuin 1919, woning 1995

Bij de villa werd een in hoofdzaak landschappelijke tuin aangelegd. Een groep tamme kastanjes, een plataan, haagbeuk, hulst zijn nu op hun mooist, maar de architectuur van deze grote tuin dreigt te verdwijnen onder de esdoorns.

De garage stond op de plek van een huis (volgens kaart 1822). Op de plek van de garage werd in 1995 een nieuw huis gebouwd met eigen tuin. Tussen de duinen en de tuinen ligt een *groot stuk grasland*, van de tuinen gescheiden door een rij coniferen (geplant 1995).

Conclusie

Waardevol is vooral het oude eikenhakhout onder het hoge duin.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	nauwelijks herkenbaar voorbeeld: 2
Zeldzaamheid:	villa met landschappelijke tuin niet zeldzaam: 2
Eenheid park-bebouwing:	bebouwing heeft de eenheid versnipperd: matig: 3
Huidig gebruik park:	prive, opgedeeld in grote 'tuinen': 3
Huidig gebruik bebouwing:	de bebouwing hoort voor het grootste deel wel, voor een deel niet bij het park: 4
Historische documentatie:	weinig: 3

4. Documentatie

Kaarten

* geen specifieke; algemene van 1822, 1844, 1875-1911.

Afbeeldingen

- * Boerderij Vinkenlust, aquarel, z.n., br.64.5 x 59.2, coll. A.J. van Steen, Wassenaar.
- * Belvedere op Vinkenlust, bouwtekening, Dienst Stadsbeheer/GAW, kopie A.J. van Steen.

Literatuur

geen

5. Opmerkingen

Het duin bestaat uit een lager deel, waarop zeer oude eikenhakhout stammen voorkomen. Zij zullen in de nabije toekomst verdrongen gaan worden door nog jonge esdoorns, die dus verwijderd dienen te worden, ook in het park bij de villa.

WILDRUST

1. Algemeen

Wildrust en Groot-Haesebroek vormden tussen 1765 en 1910 een eenheid. Deze is nog zichtbaar in de laanbeplanting van merendeels eiken, al bestaat de toegangslaan van Wildrust uit beuk en linden uit een voorgaande periode.

Locatienummer:	25
Ligging:	strandvlakte, tussen de Kaswetering en Groot Haesebroekseweg.
Oppervlakte in ha:	?? (opgedeeld in stukken)
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	9 huizen, o.a.: * Wildrust, vervangen door twee moderne villa's in 1986 * Duinauwe 1911, arch. A. Broese van Groenou, * huis 1995, op plek van het Jachthuis (1925 door arch. S. de Clercq, compagnon Broese v. Groenou; niet te verwarren met het Jagershuis, een voormalige uitspanning aan de Jagerslaan.)
Bijgebouwen:	geen
Tuinornamenten:	pergola 1925 tussen de verdiepte tuin en de rechthoekige vijver.
Huidig gebruik:	particuliere bewoning
Oudste vermelding:	1680: Kleyn Haesebroek

2. Historie

Fase 1. Geometrische structuur tot 1748

Johan ten Hove, president-schepen en oud burgemeester van Den Haag, kocht in 1738 de buitenplaats Kleyn Haesebroek. Hij liet het buitenhuis vervangen door een nieuw huis, dat hij Wildrust noemde. Na zijn overlijden werd Wildrust in 1748 openbaar verkocht. Het was toen al een belangrijke buitenplaats want er was sprake van "een Schoone welgelegen hofstede genaemt Wiltrust, bestaande in een nieuw, modern heerehuysinge, koetshuis, stallinge voor vijf paarden, tuinmanshuis, steene vinkehuis, wageschuur, tuinen, boomgaard en plantagien, *magnifieuque laenen en vijvers*."¹

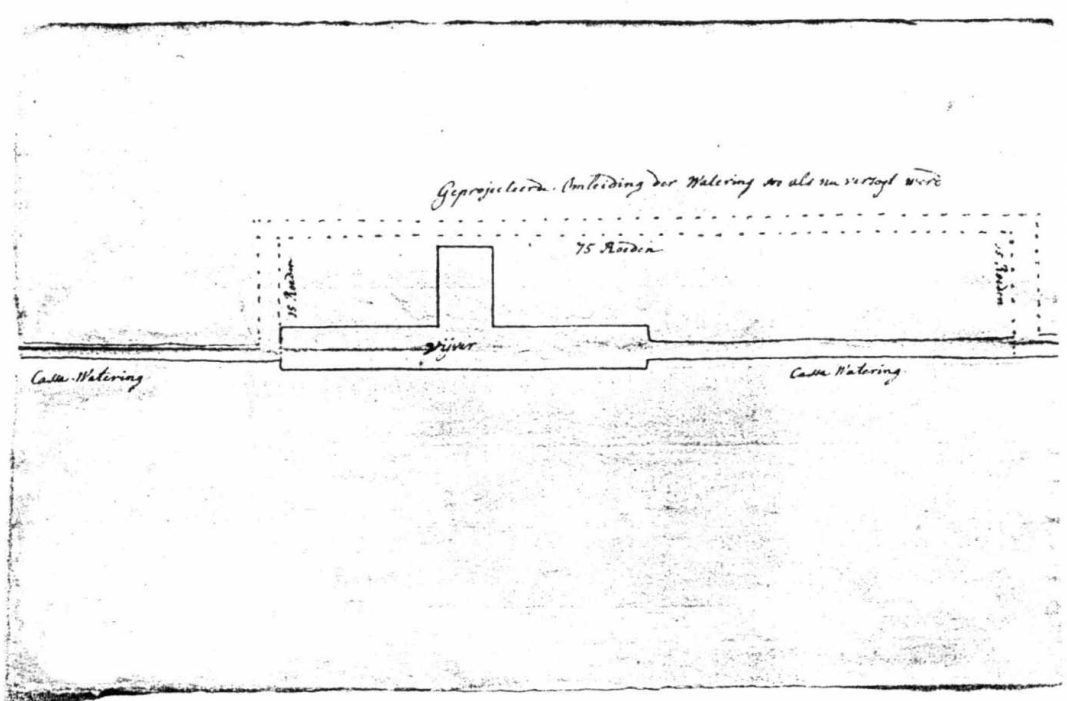
De kadasterkaart van 1822 laat een *structuur van rechte lanen* zien en een *rechthoekige langgerekte vijver* tegenover (ten n-o van) het huis.

Vermoedelijk waren de lanen beplant met linden, voordat zij door eiken en beuken vervangen werden. Veertien oude linden bij de oprijlaan en elf oude linden op wat overgebleven is van een wal aan de noordkant van het terrein, kunnen hier een restant van zijn. De eiken en beuken zijn nu ca 150-200 jaar oud.

¹ Van Lit, 1978, p.167, 193.

Fase 2. 1748-1762-1764

Willem, baron van Wassenaar, Heer van Ruiven werd in 1748 de nieuwe eigenaar.

Afbeelding 1 1762, verzoek tot verleggen van de Kaswetering om vijver te kunnen maken, Hoogheemraadschap Rijnland, foto Albers.

Hij vroeg in 1762 toestemming aan het hoogheemraadschap van Rijnland om een vijver te mogen graven in aansluiting op de Kaswetering, die vervolgens om zijn gronden werd geleid. In het Waterschapsarchief te Leiden bevindt zich een kaartje van de vijver, dat bij de aanvraag werd getekend. Ook deze vijver bestaat nog, ten noord-westen van het huis. Mogelijk had hij de bedoeling een nieuw huis te bouwen tegenover de nieuwe vijver, hetgeen door zijn overlijden vrijdeld werd. Merkwaardig is dat de vijver niet in het verlengde werd gelegd van de toegangslaan. Een dergelijke as-verschuiving ziet men ook in de centrale laan van het *sterrebos* ten op zichte van de er achter gelegen (beuke)laan.

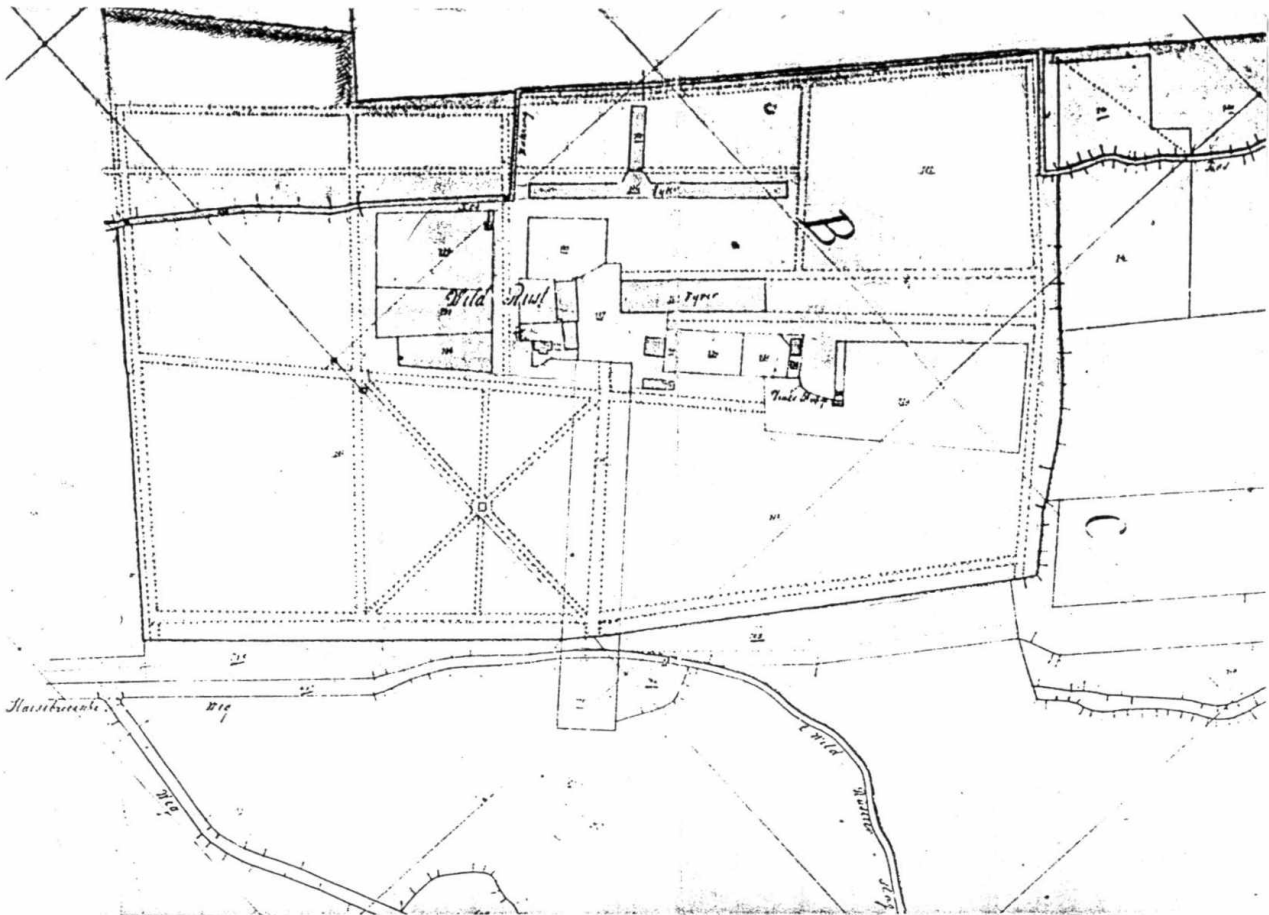
Fase 3. 1765(-198??) samenvoeging van Wildrust en Groot Haesebroek

Tussen 1800 en 1822 werd Wildrust verenigd met Groot Haesebroek. In 1822 was namelijk Mr. Isaac van Schinne de eigenaar, echtgenoot van Johanna Theodora Mossel, die in 1800 Groot Haesebroek van haar vader had geerfd. In 1832 erfde hun dochter Wildrust van haar vader, en in 1835 Groot Haesebroek van haar moeder. De lanen die aan weerszijden van de grens lagen (nu midden in het gebied van Groot Haesebroek II) werden toen als slingerlaan met elkaar verbonden, waardoor de grens verviel.

Veel eiken en beuken zijn vermoedelijk herplant na 1832. [Jaarringen tellen bij uitval!]

Fase 4. Prins Frederik 1854-1910

Onder Prins Frederik (van 1854 tot 1881) zijn vermoedelijk de vijvers verbonden met de Kaswetering. Het is onwaarschijnlijk dat onder Petzold's leiding de laanbo men herplant zijn, omdat al zijn hervormingen in landschapstijl waren.

Afbeelding 2 1822, kadastrale minuutplan van Wildrust met rechte lanen, vijvers en sterrebos.

De landgoederen van prinses Marie von Wied werden verkocht, o.a. aan de Exploitatie Maatschappij Groot-Haesebroek. In 1907 werd Wildrust weer verkocht aan de heer en mw Holle, degenen die Duinauwe bouwden.

Fase 5. Duinauwe 1911

In 1911 werd een nieuw hoofdhuis, Duinauwe, gezet op een nieuwe plek met een nieuwe toegangslaan vanaf het Jagerslaantje. Deze toegang is nu onderdeel van het ambassadeterrein van Koeweit en werd dus afgesneden.

Bij het huis werd in 1925 een verdiepte tuin aangelegd en een pergola. Ook de beide vijvers zijn door de heer Holle met elkaar en met de Kaswetering verbonden (op kaart 1925).

In 1928 werd het Jachthuis gebouwd door dochter L.J.R. Dames-Holle. Dit huis werd in 1995 vervangen door een nieuw huis.

Het huis Wildrust werd ook vervangen door een nieuw huis.

Conclusie

De structuur van 18de eeuwse lanen en waterlopen is goed herkenbaar. Het laanpatroon is echter zo doorsneden door hekken van de verschillende eigendommen, dat de eenheid nauwelijks meer te ervaren is zonder de kaart van 1822 in de hand.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:	moeilijk herkenbaar, want geheel versnipperd: 3.
Zeldzaamheid:	werk in geometrische stijl: 3.
Eenheid park-bebouwing:	slecht: 2.
Huidig gebruik park:	opgedeeld in grote 'tuinen', het wandelpark is verdwenen: 3.
Huidig gebruik bebouwing:	woonhuizen, er staat bebouwing die er vanuit historisch perspectief niet behoort te zijn: 2.
Historische documentatie:	weinig: 3.

4. Documentatie

Kaarten

- * 1762 Schetskaartje [anoniem] van een gedeelte van de Kaswetering, bijlage bij rekest van Willem van Wassenaar, heer van Ruiven, eigenaar van de buitenplaats Wildrust, betreffende het verleggen van de bedding van de Kaswetering om een vijver heen en het maken van vier bruggetjes. Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden A2177 [voorlopig nr 145].
- * 1822 Kadastrale Minuutplan, 1822, ARA, (geometrisch lanenstelsel).
- * ca 1911 Kaart Wildrust, Grondrenteverdeling, landmeter J.W. Pieters, 1: 1000, coll. mw L.J.R. Dames-Holle.
- * 1925 Kaart Wildrust-Duinauwe, coll. mw L.J.R. Dames-Holle.
- * 1931 Duinauwe, erven mevr. Holle, schaal 1:2500, coll. mw L.J.R. Dames-Holle.

Afbeeldingen

- * 1946 olieverfschildering, het huis Wildrust, part. coll.
- * Foto's coll. mw L.J.R. Dames-Holle.

Literatuur

- * Archiefstukken van eigendommen en van Stichting Inmaling [Waterschap] Duinland, coll. mw L.J.R. Dames-Holle.
- * W.A. Beelaerts, "Groot-Haesebroek", *Leidsch Jaarboekje* 1935, p.12, 14.
- * Van Lit, 1978, p.193.

DE WITTENBURG

1. Algemeen

Kasteel de Wittenburg, gebouwd in 1900, is gelegen in de binnenduinen ten oosten van de Zijlwetering. Het bijbehorende gebied is onderdeel van de landgoederenroute.

Locatienummer:	26
Ligging:	binnenduinstrook ten westen van de Rijksstraatweg
Oppervlakte in ha:	??
Eigendom:	Gemeente Wassenaar; particulier: kasteel en omgeving
Openbaar toegankelijk:	ja, als wandelgebied
Hoofdbouw(en):	huis; Het kasteel is van 1899-1901 gebouwd in opdracht van Jonkheer H.M. Speelman, architecten J.J. van Nieukerken en diens zoons M.A. en J. van Nieukerken.
Bijgebouwen:	poortgebouw, dienstwoning, portierswoning, ijskelder
Tuinornamenten:	een dichtgemetselde ijskelder, grenspaal 'HMS'(Speelman), 4 hekpijlers, 2 dorische ingangszuilen, 2 bruggen.
Huidig gebruik:	bedrijfsruimte, zalenverhuur
Oudste vermelding:	1553, 1616 Huis te Hoefijzer, later het Groot Hoefijzer

2. Historie

Fase 1. Hollands classicisme

Het huis te Hoefijzer, in de 19de eeuw Wiltenburg genoemd, werd omgeven door een rechthoek van sloten, een aanleg uit het eind van de 16de of begin 17de eeuw (zie kaart 1822, afb. 1). De toenmalige en latere eigenaren worden genoemd in de artikelen door Janson en Van Lit (zie literatuur). Delen van de *sloten* die de rechthoek vormden bestaan nog. In het zicht van het huis lag een wateras, een 'grand canal'. Daar dwars op lag een weg (huidige Sparrenlaan, Bremhorstlaan). De toegang vanuit het westen (de Bloemcamplaan) volgt nog hetzelfde tracé.

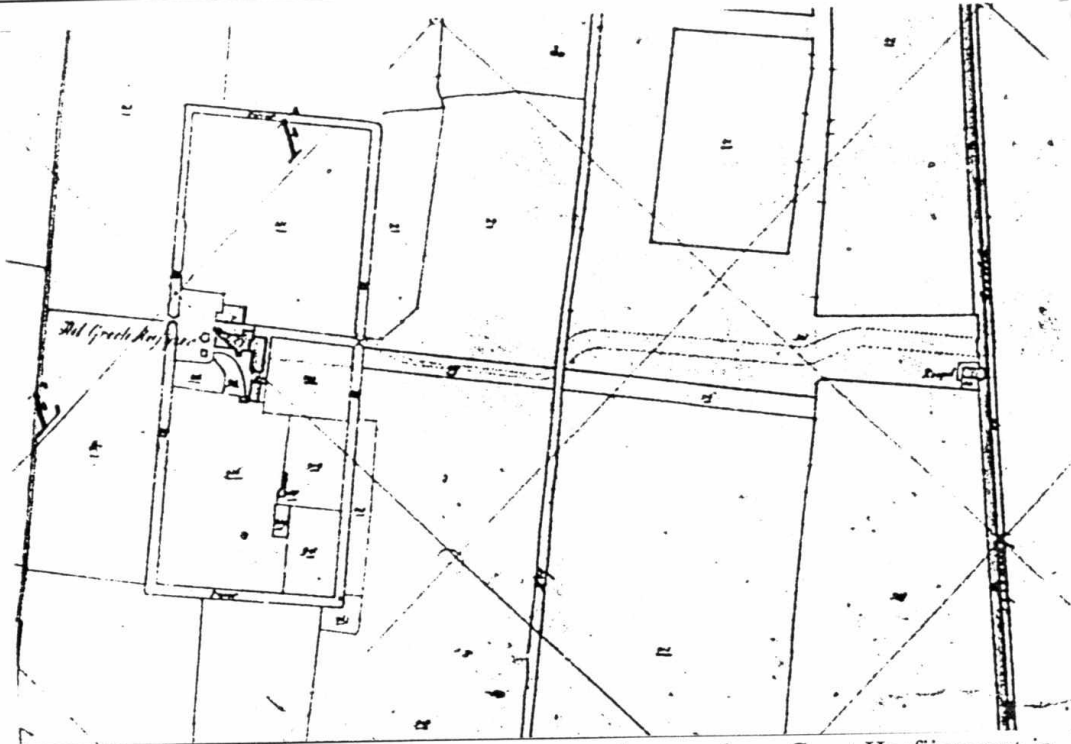
Fase 2, 3. vroege en volle landschapsstijl 1784-1846

In 1804 laat Mr. Hendrik van Leeuwen, advocaat te Gouda en eigenaar sinds 1784, een nieuw huis bouwen. Dit huis werd in 1846 door dezelfde opdrachtgever weer verbouwd, waarna hij nog datzelfde jaar overleed. De litho van Lutgers (afb.3) laat zien dat het huis neo-gotische kantelen had gekregen. Van Leeuwen is ongetwijfeld ook begonnen met aanleg van een landschappelijk park. Op een heuveltje ten zuiden van de wateras staan zeven linden in een cirkel, een vorm uit de vroege landschapsstijl. De bomen zijn ongeveer 200 jaar oud. Achter het lindengroepje op de heuvel ligt een nog oudere omgevallen lindeboom. Deze groeit op de grond gewoon door.

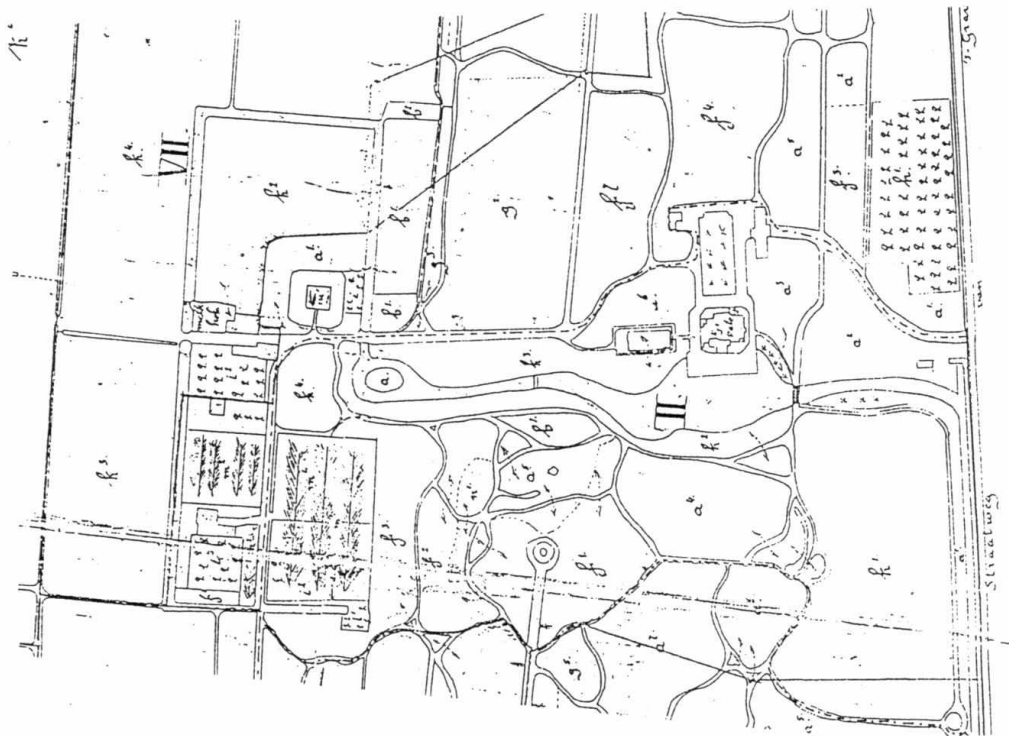
In 1811 was door Van Leeuwen toestemming verkregen een koepel te bouwen aan de Herenweg naar Leiden. Dat aan een landschappelijke aanleg werd gewerkt, blijkt voorts uit de in knikken gelegde toegangslaan op de kaart van 1822 (afb.1).

Op deze kaart is de slingervijver van het latere landschapspark nog niet te zien, wel op de tweede litho van Lutgers, 1855 (afb.4). Tussen 1822 en 1855 is dus het park verder aangelegd. Een slingervijver verving de rechte wateras, terwijl het vrijkomende zand werd gebruikt om een tweede, hogere heuvel op te werpen.

Aan het westelijke eind van de vijver was weer een *verbreding van het water met*

Afbeelding 1 1822, kadastrale kaart van de omgrachte grond van Groot Hoefijzer met in knikken verlegde toegangslaan en koepel aan de Straatweg.

Afbeelding 2 ca 1907, detail van kaart van de Wittenburg (Nije State).

een eiland, waarachter het huis lag (afb.2). De halfronde zandrug langs de vijver (afb.4) is nog aanwezig, de koepel niet meer. Een dikke haagbeuk staat nog aan een drooggevallen slingervijvertje (aanleg ca 1811?), dat waarschijnlijk al ouder is dan de nog bestaande slingervijver. In de tweede heuvel werd een ijskelder gebouwd, waarvan de restanten nog bestaan. Daar tegenaan ligt een nog hogere

gers

Gedeponeerd

Stoud v. Steu

HET GROOTE HOEFIJZER.

Afbeelding 4 1855, 2 afbeeldingen door P.J. Lutgers: het huis ten westen van de vijver met eiland; vijver, koepel, Grote Hoefijzer en heuvel.

heuvel, die zichtbaar is op de litho van Lutgers. De *hoge heuvel* is opgeworpen midden in een oude (beuken)laan. Aan de zuidkant van deze hoogste heuvel werd een ronde waterkom gegraven, ter afsluiting van de laan, met de berg er achter. De waterkom is nu drooggevallen.

Fase 4. late landschapsstijl, vanaf 1855

Op de hoge heuvel stond een neo-gotische toren van twee verdiepingen met hoektoertjes en kantelen. De toren is gebouwd door C. Schiffer van Bleyswijk, eigenaar vanaf 1846. Hij werd in de jaren vijftig door de jeugd afgebroken.¹ Volgens Janson liet hij in 1855 het huis weer verbouwen en hernoemde het landgoed "De Wittenburg" naar zijn echtgenote Suzanne de Wildt. Ook in deze periode werd aan het park gewerkt. De zuidelijke ingang aan de Rijksstraatweg wordt geflankeerd door twee stenen zuilen in 'Wentzel-stijl' uit ca. 1860, afkomstig uit de Prinsessetuin. Deze toegang, gemaakt toen de gemeente eigenaar werd, leidt langs de nu droge slingervijver en anderzijds langs een *grasveld met boomgroepen*, dat vroeger open was richting de Straatweg, zodat men er vanaf de Straatweg zicht op had. Veel bomen daarvan bestaan nog, waaronder een *treurbeuk en beuk* (zie verdere beschrijving onder huidige situatie). Via dit veld was er een zicht-as op het verderop gelegen huis Groot Hoefijzer, later op het kasteel.

Op de topografische kaart van 1875 heet het Groot Hoefijzer inmiddels Nije State, (een naam die tussen 1907 en 1909 ook voor het kasteel werd gebruikt). De eigenaar van Rust en Vreugd en Oud-Wassenaar, C.J. van der Oudermeulen, kocht ook het aangrenzende Wittenburg. In 1899 werd de Wittenburg gekocht door Jhr H.M. Spielman.

Fase 5. Kasteel 1899

In 1899-1901 werd het kasteel gebouwd op een nieuwe plek aan de slingervijver. Het oude huis was omstreeks 1900 gedegradeerd tot boerderij en moest in 1927 wijken voor de aanleg van de Bloemcamplaan. De wegeaanleg op het landgoed is ontworpen door de architect (?) Moudt en diens opzichter De Clerk, maar het meeste lag er al. In 1899 kreeg Henri Copijn uit Utrecht de opdracht om de tuinen bij het kasteel aan te leggen (afb.5). L.A. Springer maakte in 1910 in opdracht van de weduwe Spielman een ontwerp en werkte ook later nog op de Wittenburg. Bij de ijskelder staan taxussen die ca 1900 werden geplant.

Fase 6. Verkaveling landgoed

In 1925 werd het landgoed verkaveld en dus opgedeeld in een vele kleinere stukken. Ongeveer een kwart van het landgoed, zoals dat ca 1907 op kaart werd gezet, bleef over. Bij deze verkaveling is de oude weg (beukenlaan) deels herkenbaar in de Bremhorstlaan.

Fase 7. De huidige situatie

Van de oorspronkelijke parkaanleg is het volgende terug te vinden:

- Via het fietspad aan de Zijdeweg is het park te betreden. Dit pad loopt door het binnenduin. Het lijkt een *oude weg* te zijn. Langs dit pad zijn nog een aantal *eikenhakhoutstoven* aanwezig. Er is sinds de oorlog niet meer gekapt aan de omvang van de bomen te zien (ca. 50 jaar oud). Naast dit hakhout staan er ook nog een aantal oudere *eiken*. Verderop langs de oude weg staan *oude beuken* van ca 150 jaar oud (dus aangeplant ca. 1850). Deze beukenlaan, waarvan nog een aantal zeer oude

¹ volgens Janson, 'De Wittenburg in het verleden', p.4.

Afbeelding 5 Prentbriefkaart van de Wittenburg ca 1915? GAW, foto Albers.

exemplaren zijn terug te vinden. Alvorens de *heuvel* midden op deze beukenlaan werd opgeworpen, liep de laan door over het 'grand canal'(afb.1). Dit lijkt een oude doorlopende weg te zijn geweest.

- Tussen de bomen staan grote groepen *Lelietjes van Dalen*, *Bosanemonen* en *Salomonszegels*.

- Het fietspad gaat over in het park van ca 1850 van het landgoed Groot Hoefijzer. Langs het pad is de afgehakte stronk van een *Thuja/Levensboom* te zien. Twee jonge uitlopers staan ernaast. Aan de andere kant van het pad staan een aantal grote groepen *Rhododendrons* met dikke stammen. Deze zijn heel oud en staan gegroepeerd om de kleine droge slingervijver.

- Via het pad komt men bij een andere ingang tot het park aan de Straatweg, geflankeerd door twee stenen zuilen in 'Wentzel-stijl' uit ca. 1860.

- Rond het grote grasveld aan de Straatweg-kant zijn veel bomen overgebleven van de oorspronkelijke parkaanleg van ca. 1860. Een oude *linde*, een groep *rhododendrons*, een *treurbeuk*, *acacia's* waarvan alleen de stronken nog te vinden zijn, een grote (rode?) beuk, een groepje *sparren*, een bosje met beuken, de al eerder genoemde stronk van de *Levensboom (Thuja)*, De grote *esdoorn* aan de drooggevallen slingervijver is misschien niet oud genoeg om tot de parkaanleg van ca 1860 te behoren. Om deze 'vijver' staan oude *rhododendrons*, een *grote haagbeuk*, nog twee *grote sparren* (hoger en zwaarder dan de al eerder genoemde sparren), een aantal *kastanjabomen* tegen de achtergrond van het *berkenbos*.

Vorbij het grasveldje langs de sloot en het kasteel staan een forse *kastanjeboom* (niet zo hoog) en een *parasolden*.

- De toegangslaan vanaf de Bloemcampiaan naar het kasteel de Wittenburg is een *lindenlaan*, erachter staat af en toe een iep (90-100 jaar oud?).

- De beukenlaan (beuken op oude wijze herplant op 4 m. afstand van elkaar) dwars op de lindenlaan naar kasteel de Wittenburg, ligt in het verlengde van de kunst-

matige heuvel en de beukenlaan - oude weg - naar het zuiden.

- Aan de noordzijde van de lindenlaan naar het kasteel de Wittenburg begint een oud slingerpad lopend door een slingerbosje. De oude paden zijn nog deels te herkennen, naar de kaart van ca. 1907, voor zover het terrein nog niet verkaveld is. Dit bosje loopt men via een tweede beukenlaan weer uit.

- Links van deze laan bevinden zich nog twee oude acacia's die in 1996 flink zijn gesnoeid.

Conclusie

Er zijn veel elementen van aanleg uit diverse perioden bewaard gebleven. Maar zij liggen onsamenhangend naast elkaar.

Afbeelding 6 brug Wittenburg, foto 1996 Albers

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld:

Van de geometrische aanleg van het Groot Hoefijzer is weinig zichtbaar: 1; het landschapspark verliest zijn vormen, deels bewust wegens ander gebruik en wegplanten van de Rijksstraatweg: 3;

Zeldzaamheid:

De tuin van Copijn is ook sterk gewijzigd: 3
werk in diverse stijlen, en van een architect: 3

Eenheid park-bebouwing:

De bebouwing harmonieert voor het belangrijkste deel wel, voor een deel niet met het park: 4

Huidig gebruik park:

Grotendeels openbaar wandelpark. Als onderdeel van de doorlopende wandel- en fietsroute door de landgoederen heeft dit landgoed zijn grootste betekenis. Het beheer van het kasteel heeft het visueel geïsoleerd van zijn omgeving, behalve aan de kant van de vijver. Maar de tegenover gelegen oever laat niet veel meer van zijn parkkarakter zien: 4

Huidig gebruik bebouwing:

de huidige functie is matig bevredigend wat betreft beheer van de cultuurhistorische waarden: 4

Historische documentatie: Archief van Speelman omtrent de bouw van de Wittenburg. kaart ca 1907: 4.

4. Bronnen

Kaarten

- * Kopie van een ongedateerde kaart (ca 1907) 'Landgoed de "Nye State" Wassenaar.' 1 à 2500, collectie Kasteel Wittenburg.
- * 1910, L.A. Springer, bloementuin, voor mevr. Speelman, ongesign., z.j., schaal 1:400, 43x35 cm, part. coll.(lit. Zijlstra p.155)

Afbeeldingen

- * Lutgers, Steuerwald, litho 1855, theekoepel, landschapspark met brug en huis in de verte.
- * prentbriefkaart Coll. Bibl. L.U. Wageningen, 01.531c.01.

Literatuur

- * Houbolt, E.C., 'Opgravingen op den Wittenburg, delen I en II', *Groot Wassenaar* 8 en 21 (24 februari en 25 mei 1934).
- * Informatiemap *De Wittenburg*, Gemeentearchief Wassenaar z.j.1933, GAW doos 883.
- * Janson, E.M.Ch.M., Kasteel 'De Wittenburg', tijdschrift *Holland*
- * Janson, 'De Wittenburg in het verleden', Gemeentearchief Wassenaar, doos 289.
- * van Lit, 1978, p.173-175, 151.
- * van Lit, 1989, p.25
- * Lutgers, 1855, p.11-12.
- * Reinink, IJskelders 1981, p.167, 172-173, 247.
- * z.n., z.j. 'De Wittenburg', GAW doos 289
- * Zijlstra 1986, p.126, 155.

5.Opmerkingen

-Het stuk grond dat deel uitmaakte van de oude beukenlaan dwars door het park is verkocht en niet meer te betreden. Dit kan misschien weer aangekocht worden?
-Landschapsarchitectuur rond de veldjes bij de Rijksstraatweg verbeteren.; wat opslag kappen om te proberen de oude toestand zoveel mogelijk te herstellen. Bijzondere bomen in het zicht stellen, c.q. herplanten.
-De waterkom onderaan de hoge heuvel ontdoen van opslag. - de heuvel zelf weer uitzichten bieden; nieuwe uitzichttoren bouwen.
-Kortom, het boombestand op kaart tekenen, interpreteren van leeftijd en beheersplan laten maken.

Bedreigingen

Dichtgroei van de grasvelden en de zicht-assen. Versnippering van het landgoed door verkaveling.

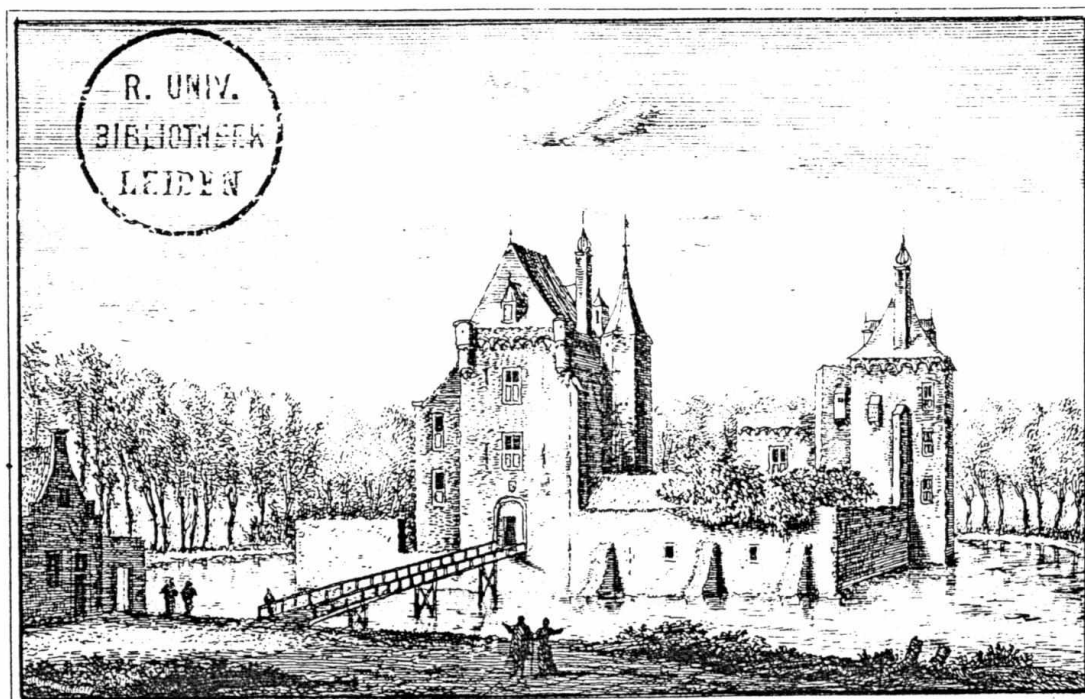
De waterkwaliteit is wisselend van plek en seizoen. Het water van de vijver voor het kasteel is mooi en schoon, een stukje naar het westen stonk de vijver en stond er maar weinig water in.

ZUIDWIJK

1. Algemeen

Het landgoed Zuidwijk ligt geïsoleerd in de polder, ten oosten van de Rijksweg. Het kasteel is in de Franse tijd afgebrand, de restanten zijn toen afgebroken; van het 17de en 18de eeuwse Zuidwijk is veel bewaard gebleven.

Locatienummer:	27
Ligging:	gelegen in het veengebied
Oppervlakte in ha:	19,25
Eigendom:	particulier
Openbaar toegankelijk:	nee
Hoofdgebouw(en):	kasteel is verdwenen
Bijgebouwen:	2 bouwhuizen: rentmeesterswoning en koetsierswoning/ koetshuis
Tuinornamenten:	toegangshek, tuinmuur, druivenkas
Huidige bestemming:	wonen
Oudste vermelding:	1406

Het HUIS te ZUIDTWYK

Afbeelding 1 Kasteel Zuidwijk, gravure door A. Rademaker naar een tekening van 1620. Bodel Nijenhuis, Leiden.

2. Historie

Fase 1. Middeleeuws kasteel

In 1406 kreeg Gillis van Cralingen het toen reeds bestaande huis met de bijbehorende goederen in leen van Adriaen van Raephorst. Rond 1420 werd het huis verwoest door de stad Leiden in de Hoekse en Kabeljauwse twisten. In 1518 werd het herbouwde kasteel verkocht aan Jan II van Wassenaar.¹

Op het wandtapijt uit 1574 van het ontzet van Leiden staat het kasteel van Zuidwijk aangegeven, afgekort als "ZVYCK", wat staat voor Z-Wijk.

Fase 2. 17de eeuw

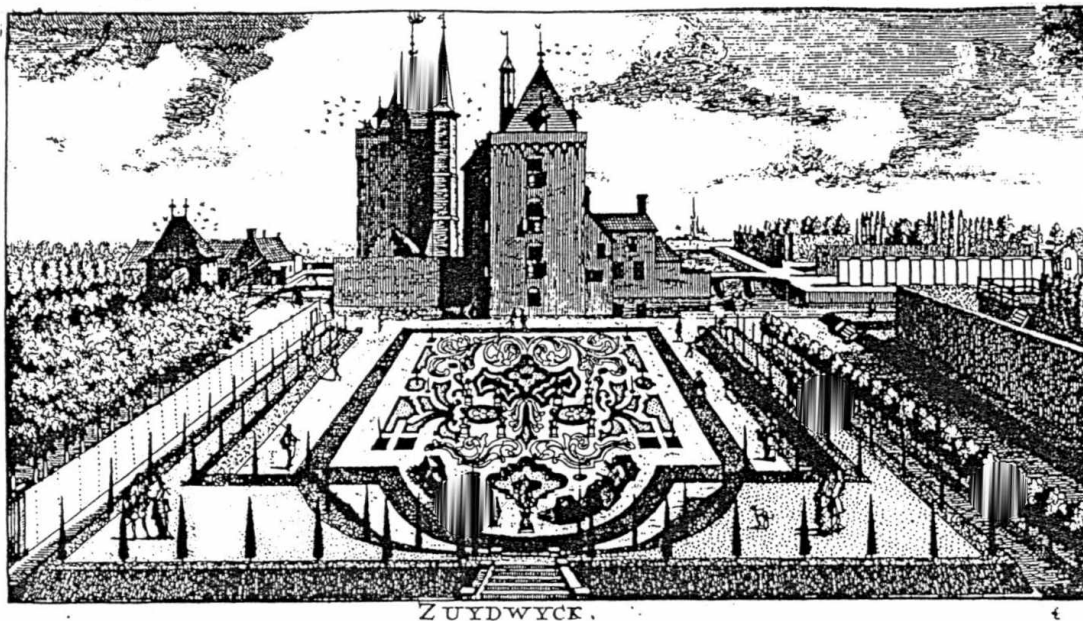
Afbeelding 2 Lange vijver tussen beide vierkante delen van het landgoed Zuidwijk, foto Albers.

De *grachten* om het kasteel zijn nog aanwezig; het kasteel zelf is al in de 18de eeuw (voor 1772) afgebroken. Het vierkante grondvlak kan al 16de eeuws zijn. Op de kaart van Balthasar Floris van 1615 (ARA) zijn een rechthoekig grondvlak, grachten en lanen waarneembaar. In 1615 is in archiefstukken tevens sprake van diverse lanen: de [hoofd]laan, lanen en de achterlaan.² Het landgoed was toen 30 morgen groot, dus meer dan nu. Pas op de kaart van 1822 is Zuidwijk betrouwbaar weergegeven. Daarom is slechts door middel van bodemonderzoek, met name naar verdwenen sloten, vast te stellen in hoeverre grachten en lanen werden aangelegd. De basisvormen blijven namelijk onzeker en kunnen daardoor ook niet een stilistische tijdsbepaling krijgen. Zo is het goed mogelijk dat al in de 16de of 17de eeuw het *zuidelijke vierkant* werd toegevoegd, zodat een dubbel vierkant ontstond, zoals dat in de eerste helft van de 17de eeuw in de mode was (Buitenhof 1621, Slot te Buren 1625).

¹ Huisarchief Twickel, inv.nr. 7136

² Beheersvisie Zuydwijk, 1993, p.14; Huisarchief Twickel, inv.nr. 7131

Fase 3. Régence, Daniel Marot

Afbeelding 3 1712 gravure door J. Lamsvelt, parterre ten noord-westen van het kasteel, een doolhof en theater.

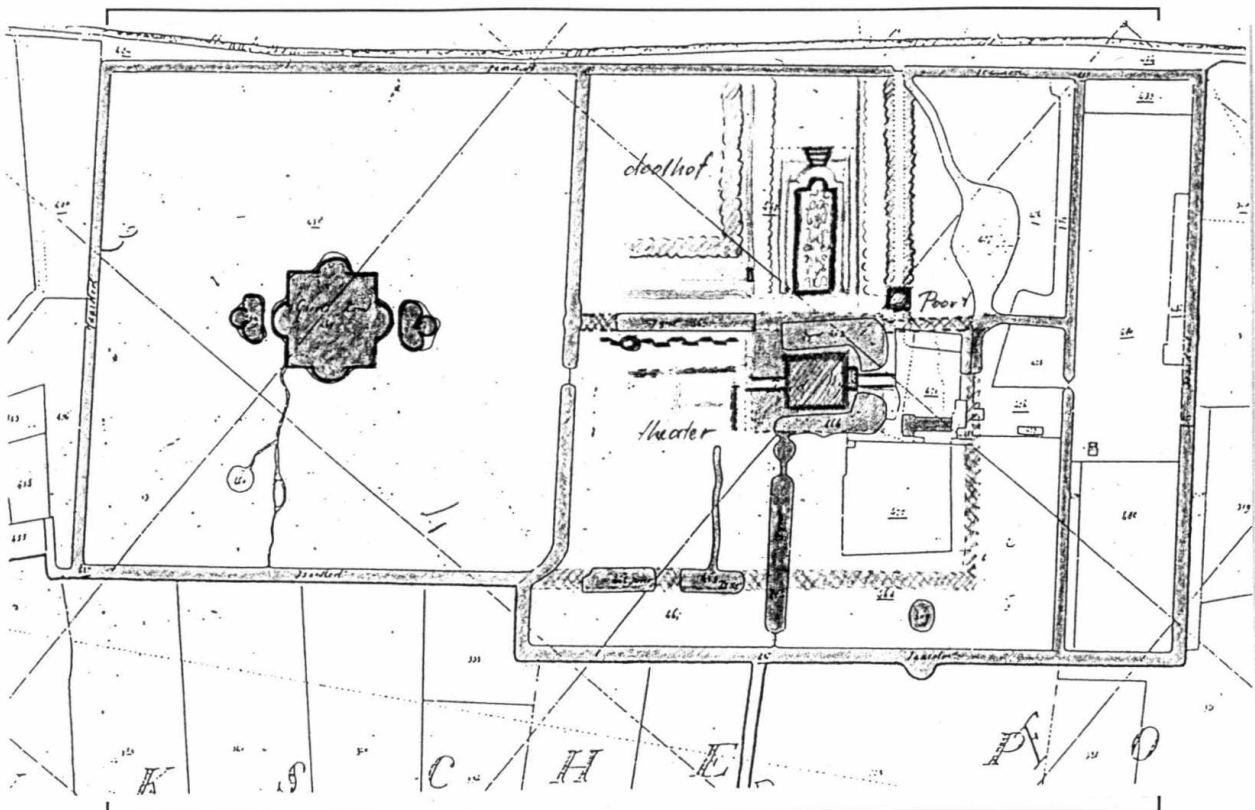
Dat Zuidwijk in de 18de eeuw een tuin van aanzien werd, blijkt uit het volgende. In 1759 maakt de Zweed Bengt Ferrner³ een korte beschrijving van Zuidwijk en prijst vooral de fraaie uitzichten:

"Van de Loo reden wij door het dorp Voorschoten naar het buiten van graaf Wassenaer, Zuytwijck genaamd, dat tussen Den Haag en Leiden ligt. Het was dertig morgen groot en heel mooi aangelegd. Ten opzicht van de afwisseling van uitzichten was het werkelijk het mooiste, dat ik in Holland zag, (*voetnoot) ofschoon sommige andere prachtiger waren en daaraan meer ten koste was gelegd. Hier waren grotten, doolhoven en een theater met daarbij behorende beelden, alles mooi en smaakvol. Wat mij hier het meest verheugde was dat de tuinman een Zweed [Sven Wittbaum] was en voor den bekwaamste in de heele streek werd gehouden. Elk jaar had hij leerlingen bij zich uit verschillende plaatsen in Duitschland en Denemarken, ongerekend de Hollanders."

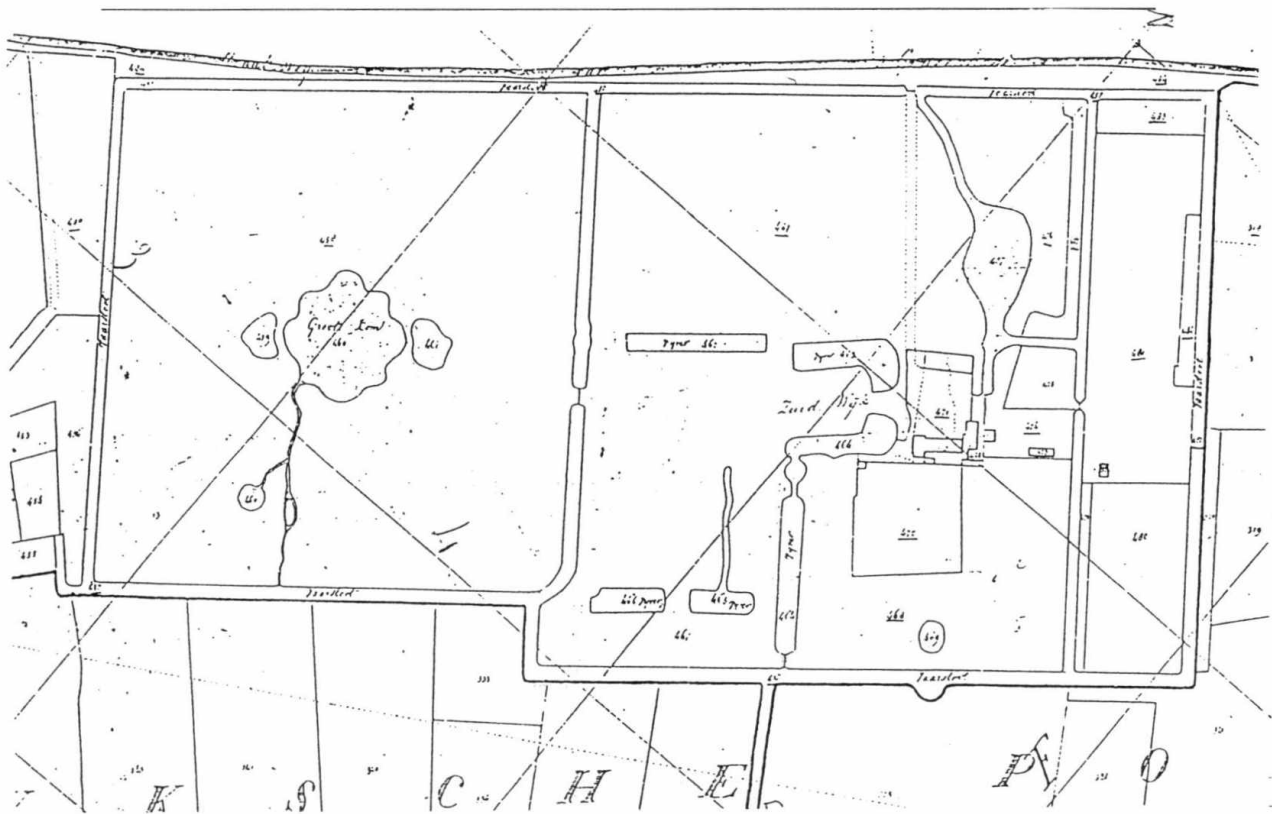
* "De heer Johan Hendrik, Graave van Wassenaar, Heere van Obdam enz.enz., heeft dit oude slot [Zuytwijck] met weergalooze tuinen, plantaadjen, vijvers, gras en bloemperken, grotwerken, en andere pragtige, ja koninklijke hofsieraaden doen omsingelen, die waardig zijn om van keurige kenners beschouwd te worden": Tegenw. Staat van Holland, III, ca 1756, blz. 427.

In 1712 is een gravure gemaakt van Zuidwijk. Hoewel de gravure veeleer een reconstructie lijkt te zijn op grond van diverse tekeningen, is het wel mogelijk de plaats van de voormalige parterre aan te wijzen en de waarschijnlijke plek van een theater en van een doolhof. Onder leiding van Johan Hendrik graaf van Wassenaer Obdam (1683-1745) zijn niet alleen het kasteel en de tuinen verfraaid, maar kreeg waarschijnlijk ook de *vijver in het vierkante bos* zijn uitgeschulpte vorm. Aan weerszijden lagen twee kleine vijvertjes in de vorm van klaverblaadjes. De van

³ Kernkamp, G.W. "Bengt Ferrner's Dagboek van zyn Reis door Nederland in 1759." Bijdragen en Mededeelingen van het historisch Genootschap, dl. 31 1910, p.495.

Afbeelding 4 Reconstructie van mogelijke grachten en tuinen tot 1745, de tijd van Johan Hendrik van Wassenaer Obdam.

Afbeelding 5 1822 kadastrale minuutplan van Zuidwijk

oorsprong franse tuinarchitect Daniel Marot werd in 1712 betaald voor enige ontwerptekeningen voor Zuidwijk.⁴ Van der Klooster verwacht dat hij de parterre ontwierp.⁵ Vermoedelijk heeft hij ook de vijvervormen en het badhuis ontworpen. Ervan uitgaande dat het fraaie badhuis, te zien op een van de tekeningen van P. la Fargue, in het zuidelijke deel lag, lijkt het logisch dat het zich achter de grote vijver bevond aan het einde van de zichtas. Deze wateras werd in het noordelijke deel voortgezet in een *langgerekte rechte vijver* (in oude staat hersteld in 1988). Deze as stond niet in een visuele relatie tot een huis. Men kan zich afvragen of de zuidkant van het westelijk bouwhuis dan ook een fraaie woning had moeten worden, evenals de rentmeesterswoning die door Van Wassenaer Obdam aan het andere bouwhuis werd gezet. Van der Klooster vermeldt dat Obdam's plannen om op Zuidwijk een nieuw buitenhuis te bouwen niet werden gerealiseerd. Bovenstaande veronderstellingen kunnen de geometrische opzet van het gebied verklaren. Anders blijft de structuur onduidelijk. *Veel rechte lanen en sloten* zijn nog aanwezig.

Fase 4. Zeer vroege landschapsstijl, vóór 1772

In 1772 zijn door P. C. la Fargue een zevental tekeningen gemaakt van het park, waarvan sommige delen toen in een zeer vroege landschapsstijl waren aangelegd. Een van die tekeningen kan men in de huidige situatie herkennen: de *slingersloot met mini-eilandje en de centrale vijver in het zuidelijke parkdeel*. Over de interpretatie van de tekeningen, de plekken die zij uitbeelden, is ruimte voor discussie. Vraag blijft ook waar de theekoepel stond die genoemd wordt. *De slingerlanen en -paden en de kleine slingerende waterlopen* dateren uit deze periode van zeer vroege landschapsstijl.

Fase 5. Landschapsstijl, vijver

Een onderdeel in latere landschapsstijl is de vijver in de noordwesthoek. Deze is ongetwijfeld pas na 1772 gegraven, vanwege zijn veel grotere vormen en fraai relief. Hij staat getekend op de kadastrale kaart van 1822 en is daarna niet meer essentieel gewijzigd. De naam Zocher-vijver is misleidend, want pas in 1872 verscheen L.P. Zocher als adviseur op Zuidwijk, tenzij diens grootvader J.D. Zocher sr omstreeks 1800 de *vijver* heeft ontworpen.

Fase 6. Verval 19de eeuw

In de 19de eeuw is het park slechts in stand gehouden als lanen en hakhout, waardoor veel verloren ging behalve de structuur.

Fase 7. tuinen

Waar ooit de parterre lag, werd omstreeks 1930 een tuin aangelegd. In die tijd werd ook een tuin aangelegd bij de rentmeesterswoning.

Conclusie

Van de 16de en 17de eeuwse geometrische aanleg zijn rechte sloten en lanen bewaard. Naast Ter Horst en Duivenvoorde (gem. Voorschoten) is Zuidwijk het enige kasteel op de kaart van 1610-1615, waarvan de grond herkenbaar bleef. Van de 18de eeuwse tuinaanleg zijn vijvers en slingerende paadjes herkenbaar.

Eigenlijk is het vreemd dat er, ondanks het uitgebreide huisarchief van Twickel en

⁴ Beheersvisie, p.15-16.

⁵ Van der Klooster, 1988, p.76-77.

de tekeningen van P.C. la Fargue geen gedegen studie van Zuidwijk is gemaakt. Daardoor zijn de vele ogenschijnlijk onsamenhangende elementen niet verklaard. Toch gaat het om een bijzonder oud en fraai park, historisch gezien één van de belangrijkste van Nederland.

3. Waardering

Kwaliteit stijlvoorbeeld: o.a. goed voorbeeld zeer vroege landschapstijl: 5
Zeldzaamheid: voor Nederland bijzonder: 5
Eenheid park-bebouwing: bouwhuizen en park horen bij elkaar: 4
Huidig gebruik park: particulier: 5
Huidig gebruik bebouwing: woonhuizen: 5
Historische documentatie: archief Twickel, serie tekeningen: 4

4. Documentatie

Huisarchief Twickel

A.J. Brunt, Inventaris van het huisarchief Twickel 1133-1975, Zwolle/Delden 1993, Deel 5, p.1008 - 1013.

Kaarten

Er zijn geen specifieke kaarten van Zuidwijk bekend.

Afbeeldingen

- * (foto's GAW)
- * (1620), gravure door A. Rademaker (1675-1735), naar een tekening uit 1620 "Het Huis te Zuidtwyk"
- * 1712 "Zuydwyc", gravure door J. Lamsvelt in G. Goris, Les délices ...zie literatuur.
- * 1729, "'t huis Zuytwijk", tekening, A.S. [Andries Schoenmaker]
[Zie vermelding bij de afb. d) De Raaphorst: "De Ridderhofstad Raaphorst in 1729", blz. 248.H.S.78.C53 Koninkl. Bibliotheek Den Haag]
- * 1738 gesign: "H. de Winter", kasteel Zuidwijk, RKD.
- * ongedateerd, "Zuijtwijk of opdam", Tekening, kopie door J. Stellingwerf (1724-1756) afb. in Daniel Marot, p.78.
- * ca 1730, "Zuidwijk", tekening door C. Pronk (1691-1759), neg. RKD Top 13423, kasteel Twickel, "Zuijdwijk van agteren ten westen".
- * ongedateerd, onderschrift "Het Huys Zuydwijk", C. Pronk (1691-1759), foto GAW, collectie niet vermeld.
- * tekening 18de eeuw. Wellicht een kopie naar Pronk, neg. RKD Top 13424.
- * 1761, "'t Huys Zuijd-Wijk", tekening door D. Verriek, neg. RKD Top 13425
- * 1772, zeven tekeningen door P.C. la Fargue (1729-1782), kasteel Twickel.
- * 19de eeuwse sepiatekening naar oude tekening, collectie onbekend, foto GAW.
- * ongedateerd, Huis met voorplein met rond perk in het midden, aan weerszijden bomen. Jan Bogaerts (1878-1962), tek. zw. krijt 32x44,5, RKD.
- * prentbriefkaarten GAW.

Literatuur

- * *Beheersvisie Zuidwijk, 1993-2003*, Stichting PHB Elburg 1993 (geschiedenis belangrijk en uitgebreid, maakte gebruik van het Twickelarchief.)
- * Goris, G. *Les délices de la campagne à l'entour de la ville de Leide*, Leiden 1712.
- * Hazebroek, J.W., *De vermakelijke Leidsche Buiten-cingels*, Leiden/Amsterdam 1734.
- * Janson, E.M.Ch.M., L.J. van der Klooster, R. van Lit, *Wassenaer en zijn Baljuwhuis*, 1986, p.9-23.
- * Klooster, J. van der, "Daniel Marot en de graaf van Wassenaer Obdam" in: Bulletin KNOB 1975, 4, p.135-143. idem in: Ottenheym, *Daniel Marot* 1988, p.73-83.
- * Lit, R. van, 1978, p.134-135.
- * Olde Meierink, B., Marot en Zuidwijk, *Cascade, Bulletin voor tuinhistorie*, 2 (1991), p.13-14.

5. Opmerking

-de uitzichtheuvel achter de landschappelijke vijver biedt geen uitzicht meer.

Bedreigingen

-De historische waarde lijdt onder het natuurbeheer, vooral in het zuidelijke deel.

-Niet het hele historische Zuidwijk valt onder de erfpacht. Twee delen die weiland werden (noord en noord-oostkant) dienen onder het beheer van Zuidwijk gebracht te worden, zodat de historische grenzen weer hersteld en op zijn minst als historische grenzen beschermd kunnen worden.

-De stenen bruggen over de noordelijke en oostelijke gracht dienen gerestaureerd te worden.

DEEL III

DOCUMENTATIE

III.1. BEZOCHTE ARCHIEVEN EN DOCUMENTATIECENTRA

ARA: Algemeen Rijksarchief, afdeling topografie, Den Haag

DSB: Archief van de Dienst Stadsbeheer

Bibliotheek Landbouwuniversiteit, Wageningen, afdeling Speciale Collecties

GAW: Gemeente Archief Wassenaar

HGA: Haags Gemeentearchief

OAD: Oud Archief en Bibliotheek Hoogheemraadschap Delfland, Delft

HRL: Archief Hoogheemraadschap Rijnland, Leiden

KHA: Koninklijk Huisarchief, Den Haag

RKD: Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag

RDMZ: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist

UBU: Universiteitsbibliotheek Utrecht

III.2. KAARTEN (algemeen)

1610-1615

Kaart uit Kaartboek van Rijnland door Floris Balthasar en Balthasar Florisz van Berckenrode

Ca 1620

Kaart van een "wooning ende landen gelegen in wassenaar aan't Huijs ten Deyl.

Tekening in kleuren op perkament

J. Pietersz Dou,

hoog 32, breed 85

ARA coll. Hingman 91003, foto GAW 332.1

[naar] 1630, 1672

Kopie van de in 1630 gemaakte kaart van het grensgebied tussen Rijnland en Delfland ten noordwesten van Leidsendam. Gekleurde pentekening door Johan [Jan?] Dou. Schaal 200 roeden = 72 mm [1:3.000], 1672, 87x88,5 cm, [Noord-West is nagenoeg boven].

[OAR inv. 1411, Kaartverzameling T 13]

Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 2143 [voorlopig nummer 111]

[naar] 1630

Vroegere copie van 1661, zie boven [A 2143].

Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief voorlopig nummer 110

1647

J.J. Dou

zie gedrukte kaart van 1746

1648

Kaart van landscheiding tussen Rijnland en Delfland. Gekleurde pentekening door P.F. van der Sallem. Schaal 200 roeden = 75 mm, 1648, 35,5x187 cm, [noord-oost is boven].

[OAR inv. 1393, Kaartverzameling T 10a]

Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 108

1650

Kaart van de landscheiding tussen Rijnland en Delfland. Gekleurde pentekening door P.F. van Sallem. Schaal 200 roeden = 82 mm, 1650, 39,5x184 [noord-west is boven].

[OAR inv. 1405; Kaartverzameling T 10b, kopie van de kaart T 10a, inv. 1393], Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 109

1660

"Kaarte van de voorkant der duijnen geleegeen in de Heerlijkheid Wassenaar tusschen het schijld van Rijnland en Delfsland", gemaakt in opdracht van de dijkgraven van Rijnland. Kopie door W. van Regenmorter Haarlem 1797. [Kaart van de duinsloot ten westen van de Kaswetering.] Haags Gemeentearchief, foto Albers.

1666

Kaart van landerijen tussen de Hogeboomse weg en de Kerckdam

Cornelis Bouckhout, tekening op perkament, hoog 31 x breed 83.

ARA collectie Hingman, 91005, foto GAW 332.1

1685

zie gedrukte kaart [naar Dou] van 1746

1712

Kruikius kaart van 1712

Delft, Hoogheemraadschap Delfland, Oud Archief inv. nr. OAD 726, HGA

1746

De atlas van Rijnland in 1746 uitgegeven als verbeterde kaart van het hoogheemraadschap, gebaseerd op de kaart van 1647 door de landmeters Jan Jansz [Dou] e.a. Kaart wordt geciteerd als 'de derde druk van de kaart van Dou en van Broeckhuysen' [1e ed. 1685; 2e ed. 1687]

(Facs. 1969 Alphen aan den Rijn.)

Origineel in ARA, [ook in Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief]

1746

Kaart van Hooge Heemraad-schap van Rijnland, naar kaart van J.J. Dou, 1647.

Melchior Bolstra

schaal 1 : 30.000

ca. 1772

Kaart van verbindingen tussen Den Haag (Haagse Bos) en Wassenaar (Huis den Deyl). Gedrukt en ingekleurd kaartfragment door Dou en van Broekhuysen, ca. 1772, 41x27 cm.

Overgelegd bij stukken betreffende het plan tot bestrating.

[OAR inv. 8296]

Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 1622

1777

"Geextraheerd uit de Caart van Rijnland den 14e january 1777

A. v.d. Does junior, geadmiteerd landmeter

ARA, collectie Hingman; foto GAW 332.1

eind 18de eeuw

"Kaart waar op de geconsipieerde straetweg van 't boshek tot 't huys den Deyl onder Wassenaar, en de convenabelste wegen voor de passagie gedurende het bestraten van dezelve."

zonder schaal

fragment [gedeelte met Wassenaar] van de kaart van Het Hooge Heemraad-schap van Rijnland, door Melchior Bolstra, 1746

schaal ca. 1 : 30.000

29x45 cm

gedrukt, ingekleurd [te bestraten weg = geel; vervangende wegen = rood]

G.A.W. nr. 217

1800-1850

"Topografische kaart van de omstreken der Stad 's Gravenhage, door H. Reding geogr. gegrav.d J.E. Schoevers Az. Ged.t en Uitg.n te 's Hage, bij A.P. van Langenhuijsen"

ca. 1816

"Kaart der Hofsteden, Landen enz De Paauw, Ter Horst en Raaphorst."

schaal 1 : 2.500 el.

[s.a.]

manuscript; gekleurd

180x53 cm [in facet op linnen geplakt

G.A.W. nr. 20.1

[N.B. behoort bij huisarchief de Pauw, inv.nr. 1623]

ca. 1822

Kadastrale minuutplan

1:25000

ARA Den Haag

1839

"Nieuwe kaart van 's Gravenhage met de omliggende dorpen en buitenplaatsen ... door S.W. van der Noordaa ...1839"

editie van 1844

"Nieuwe kaart van 's Gravenhage met de omliggende Dorpen en Buitenplaatsen. Opgedragen aan de Edel. Achtbare Heeren Burgemeester en Wethouders der stad 's Gravenhage, door S.W. van der Noordaa, Landsmeter van de 1e Klasse. Tekenaar bij de Provinciale bewaring van het Kadaster te 's Gravenhage ... 1844"

schaal 1 : 20.000

HGA en Leiden, Hoogheemraadschap Rijnland, Oud Archief A 1999

2e helft 19de eeuw

Kaart van een deel van Wassenaar-Zuid met wegen

zonder schaal

[s.a.]

schets; pen op papier

32x42 cm

G.A.W. nr. 218

ca 1850

Militaire Topografische kaart oude serie kaart 30

schaal 1 : 50.000

1875-1911

Bonne bladen, No 440

verkend 1874, herzien 1907, ged. herzien 1911

schaal 1 : 25.000

1875-1914

idem [anders, maar wel gekopiëerd]

1911

Kaart van de voorgestelde uitbreiding van Den Haag.

Behorend bij Bijlage nr 844 van 1911

litho

schaal 1 : 50.000

1900-1918-1925

"Wandelkaart s-'Gravenhage - Wassenaar uitgegeven door de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te 's Gravenhage."

litho 1900-1925

schaal 1 : 25.000

1 blad

1913

"Kaart van de Parken: Groot-Haesebroek : Oud Wassenaar : De Paauw en Backershaegen"

[inclusief Rust en Wildrust]

Uitgave Exploitatie-maatschappij Park "Groot-Haesebroek"

schaal 1 : 5.000

62x83 cm

pentekening, gekleurd, 1 blad
gesigneerd J.Th. Wouters 31 mei 1913
[behoort bij verzoek van J.Th. Wouters van 31 mei 1913; in dorso opschrift: zie Raad van 2 juni 1913]

1913 of later
"Kaart van de parken: Groot-Haesebroek: Oud-Wassenaar & De Paauw"
litho J. Smulders & Co., Den Haag
schaal 1 : 10.000
ongedateerd, naar kaart van ca. 1913
[diende voor het verkoop van de terreinen door Exploitatie-Maatschappij Park "Groot-Haesebroek"]

1925
Uitbreidingsplan Gemeente Wassenaar
architect: ?
voorgesteld 04-02-1925
goedgekeurd (G.S. Zuid-Holland) 27-10-1925
schaal 1 : 25.000
Gemeentearchief Wassenaar, inv. nr. 76-93
Verzamelkaart: schaal 1 : 10.000 (?)

1933
Bonne Topografische kaart
No 440 's-Gravenhage
verkend in 1933
schaal 1 : 25.000.

III.3. LITERATUUR (algemeen)

Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen, Gorinchem, 1839-1851.*

Albers, L.H., *Landgoederen van Zuid-Kennemerland. Inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van tuinen, parken en bossen*, Amsterdam 1984.

Albers, L.H., *Het gewichtloze gewogen. Cultuurhistorische betekenis van landgoederen geevalueerd met behulp van multicriteria analyse*, (diss. Delft), Delft 1987.

Bakker, R., *De Nederlandsche Stad- en Dorpbeschrijver*, deel VI-VII, Amsterdam, 1798-1799.

Bienfait, A.G., *Oude Hollandsche tuinen*, Den Haag, 1943.

Bijleveld, W.J.J.C., 'Lijst der kasteelen en ridderhofsteden van Leiden en Rijnland', *Leidsch Jaarboekje* (1915), p.51-73.

Blok, E., *Nederlandse Tuinarchitectuur III. Jongere Tuinkunst 1900-1940*, Amsterdam Nederlandse Tuinenstichting, 1992.

Blok, E., *Nederlandse tuinarchitectuur. Tuinen van Th.J. Dinn, C. Brandes, H. Roeters van Lennep, R.T. Boon, Cath. Polak Daniels*. Bussum, 1997.

Bosch van Drakestein, K., *Historische luthoven in de lage landen*, Abcoude, 1992.

Cat. tent., Delft, Het Prinsenhof 'Nederlandse buitenplaatsen bedreigd? Huizen, tuinen, bewoners', 1972.

Craandijk, J., *Wandelingen door de schoonste streken van Nederland*, Haarlem, 1892.

Craandijk, J. en P. Schipperus, *Nieuwe Wandelingen door Nederland met pen en potlood*, 8dln., Haarlem, 1875-1888.

Fockema Andreae, S.J., J.G.N. Renaud en E. Pelinck, *Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland*, Leiden, 1952.

Gelder, H.E. van, *Oude buitenplaatsen rondom 's Gravenhage*, z.p., z.j., (ca. 1925).

Gids voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen, Amsterdam, 1966.

Goris, G., *Les délices de la Campagne à l'entour de la ville de Leyde...*, Leiden, 1712.

Groenwoud, G., 'Uit oude tijden', *Wassenaarsche Courant* (1930), d.d. 4.10., 18.10., 25.10., 1.11.; 1931: 14.2., 7.3., 6.5., 29.11.

Haagen, J. K. van der, *De schilders van der Haagen en hun werk, met catalogus van de schilderijen en teekeningen van Joris van der Haagen*, Voorburg, 1932.

Hunt, J.D. en E. de Jong, *De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst /The Anglo-Dutch Garden in the Age of William and Mary*, Londen/Amsterdam, 1988.

- Iets over de buitenpaleizen van Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden (...) (z.p.) GAW.
- Immerzeel, J., *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders [...]*, Vol III, Amsterdam 1843.
- Jaarverslag historische vereniging "Oud Wassenaar"*, Wassenaar (1965, 1972/3, 1973/74, 1986 t/m 1989, 1994).
- Jaarverslag vereniging internationaal ontvangstcentrum van het bedrijfsleven 'De Wittenburg'*, z.p. (1978 t/m 1982).
- Janson, E.M.Ch.H., *Wassenaar. Historische verkenningen*, Bussum 1967.
- Janson, E.M.Ch.M., *Kastelen in en om Den Haag*, 's-Gravenhage 1971.
- Janson, E.M.Ch.M., *Uit de geschiedenis van Wassenaar*, Den Haag 1980, p.40-64; p.65-108.
- Janson, E.M.Ch.M. en R.van Lit, *Wassenaar in woord en beeld*, Wassenaar 1987.
- Kalkwiek, K.A. en A.I.J.M. Schellart, *Atlas van de Nederlandse kastelen. Nederland in kaart gebracht*, Alphen aan den Rijn 1980.
- Kernkamp, G.W., 'Bengt Ferrner's Dagboek van zyn Reis door Nederland in 1759.' dl. 31, *Bijdragen en Mededeelingen van het historisch Genootschap* (1910).
- Kruikius' Kaart van Delfland 1712*, Alphen aan den Rijn 1977.
- Kuyper, W., *Dutch Classicist architecture. A survey of Dutch architecture, gardens and Anglo-Dutch architectural relations from 1625 to 1700*, Delft 1980.
- Lit, R. van, *Wassenaarse oudheden*, Nieuwkoop 1978.
- Lit, R. van, *Kastelen en buitenplaatsen in Rijnland*, Zutphen, 1983.
- Lit, R. van, *Geschiedenis en verklaring van de straatnamen in Wassenaar*, Wassenaar 1989.
- Lit, R. van en M.C. van der Sman (red.), *Buitenplaatsen in en om Den Haag*, Zwolle, 1992.
- Loosjes, A., *Zuid-Holland in beeld*, Amsterdam z.j.
- Lutgers, P.J. en W.J. Hofdijk, *Gezigten in de omstreken van 's-Gravenhage en Leyden*, z.p. 1855.
- Meulenkamp, Wim, *Follies. Bizarre bouwwerken in Nederland en België*, Amsterdam/Antwerpen 1995.
- Moes, C.D.H., *Architectuur als sieraad van de natuur. De architectuurtekeningen uit het archief van J.D. Zocher j.r.(1791-1870) en L.P. Zocher (1820-1915)*, Rotterdam 1991.
- Nimwegen, G.J., *Rijkdorp: de geschiedenis van een landgoed, Wassenaar toen*, Rijkswijk 1982, p.89-138.
- Oosterling, L.G., *Wassenaar, oase in de Randstad*, Den Haag, 1968.

Openbare vrijwillige verkoop van de landgoederen Rijksdorp, Couwenhoven en De Pan, onder de Gemeenten Wassenaar en Katwijk, ter gezamenlijke grootte van 255 ha 08 aren 05 centiaren, te veilen op Vrijdag 23 november 1900, te verkopen op Vrijdag 7 december 1900, beide dagen des middags te 12 uren, ten overstaan van den te Voorschoten gevestigden notaris D.K.J. Schoor, in het Stationskoffiehuis "Zomerzorg" te Leiden, z.p., z.j. [Rijksdorp]

Ottenheym, K., W. Terlouw, R. van Zoest, *Daniel Marot. Vormgever van een deftig bestaan*, Zutphen 188.

Post, Pieter, *Les ouvrages d'Architecture de Pierre Post: Architecte de leurs Altesses les Princes d'Orange*, Leiden 1715. [bevat o.a. Rijksdorp] UBU.

Akerboom, J. (ed.), *De ontwikkeling van Wassenaar tot villadorp*, Haaren 1993, p. 10-14.

Scheffer, C., "De ontwikkeling van Wassenaar tot villadorp", *Monumenten*, 7/8 '93, p. 10-14.

Schellart, A.I.J.M. en T. de Vries, *Woonsteden der Oranje's*, Zaltbommel 1965.

Schellart, A.I.J.M., Ger Dekkers en A.A.C. Maaskant, *Historische landhuizen*, Deventer 1975.

Schellart, A.I.J.M., *Huizen van Oranje. Verblijven van de Oranje en Nassau in Nederland*, Rijswijk 1984.

Servaas van Rooyen, A.J., 'Het jachtslot ter Horst onder Wassenaar', *Haagsch Jaarboekje* (1897), p.337-417.

Springer, L.A., *Oude Nederlandse tuinen; verspreide stukken uit verschillende weekbladen bijeenvergaard*, Haarlem 1937.

Steenbergen, C.M., *De stap over de horizon; een ontleding van het formele ontwerp in de landschapsarchitectuur*, Delft 1990.

Tromp, H.M.J., [et al.], *Historische buitenplaatsen in particulier bezit*, Utrecht 1991, p.180, 187, 194.

Janson, E.M.Ch.M.(ed.), *Wassenaar ... toen : een bundel historische schetsen, uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Historische Vereniging "Oud-Wassenaar"*, Rijswijk 1982.

Wander, P., *Haagse huizen van Oranje. Vier eeuwen paleizen en huizen van de Oranjes in en om de Residentie*, Den Haag, 1981.

Wyck, H.W.M. van der, *De Nederlandse buitenplaats: aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Alphen aan den Rijn 1983.

Wyck, H.W.M. van der, *De kasteeltekeningen van Roelant Roghman*, 2 dln, Alphen aan den Rijn 1989.

Zijlstra, B., *Nederlandse tuinarchitectuur 1850-1940*, Amsterdam Nederlandse Tuinenstichting, 1986. (Petzold).